

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XV 3 • 2019 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297
03
9 771336 629708

OKRÚHLÝ STÔL V POĽSKU

ŠTUDENSKÁ DEMONŠTRÁCIA V BRATISLAVE 16. NOVEMBRA 1989

RUMUNSKÁ REVOLÚCIA 1989

N 89

Cesta k slobode

SNM – Historické múzeum.....

Bratislavský hrad, 3. poschodie.....

15. nov. 2019 – 22. nov. 2020.....

SNM – Museum of History.....

Bratislava Castle, 3rd floor.....

nov. 15th 2019 – nov. 28th 2020.....

Organizátori:

Partneri vystavy:

Medialni partneri:

Ján Pálffy
predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa

Vážení čitatelia,

tento rok si pripomíname 30. výročie Nežnej revolúcie a pádu komunistického režimu na Slovensku – prelomovú udalosť nezabudnuteľného roku 1989. Udalosť, ktorú generácia pamätníkov a veľká väčšina spoločnosti aj dnes považuje za zásadnú pozitívnu zmenu. November roku 1989 je na Slovensku symbolom víťazstva túžby po slobode a pluralite. Ľuďom na jednej strane poskytol nádej a zbavil ich strachu z perzekúcií štátnou mocou, no na druhej strane na nich preniesol aj zodpovednosť, zodpovednosť za ich vlastné životy, ako aj zodpovednosť za dianie v krajine, v ktorej žijú.

Dnes je pre nás úplnou samozrejmosťou, že môžeme cestovať takmer do celého sveta. Mali by sme však mať na pamäti, že ešte pred tridsiatimi rokmi bola Európa „železnou oponou“ rozdelená na dva nezmieriteľné tábory a že na hraniciach stáli zátaras, ktorých cieľom bolo hermeticky uzavrieť všetkých obyvateľov našej krajiny. Úlohou hraníc paradoxne nebola ochrana obyvateľov Československa pred možnými hrozbami z iných krajín, úlohou „železnej opony“ totiž bola „ochrana“ totalitného režimu pred prienikom slobodného myslenia, ktoré by ho mohlo ohroziť. Pri súčasnej názorovej pluralite a rozvoji informačných technológií je ťažké si predstaviť, že ešte pomerne nedávno boli médiá a samotné informácie pod absolútnou kontrolou vládnucej komunistickej strany, ktorá si uzurpovala „právo“ rozhodovať o tom, čo si majú ľudia myslieť...

Aj tridsať rokov od prelomových historických udalostí však musíme pamätať na to, že sloboda nie je samozrejmosťou a že nebola a nie je zadarmo – rodila sa aj z utrpenia nevinných obetí komunistického režimu. Je preto potrebné objektívne a komplexne sprostredkovať príčiny, ktoré v minulosti viedli k strate slobody, ako aj prejavy a dôsledky, ktoré so sebou nedemokratické spoločenské systémy priniesli.

V najnovšom čísle nášho časopisu sme sa rozhodli udalosti spred 30 rokov reflektovať v širšom stredoeurópskom kontexte. Popri štúdiu venujúcej sa študentskému pochodu v Bratislave zo 16. novembra prinášame aj články mapujúce udalosti v Poľsku a Rumunsku. Do vašej pozornosti si taktiež dovoľím dať rozhovor s jedným z lídrov Nežnej revolúcie Milanom Kňazkom, v ktorom sa dozviete množstvo nových zaujímavých informácií.

Milí čitatelia,

som presvedčený, že vzopätie slovenskej spoločnosti z novembra 1989 pre nás aj naďalej bude predstavovať pozitívny odkaz smerom k formovaniu našej budúcnosti.

ŠTÚDIE

3 TOMASZ KOZŁOWSKI

Poľský okrúhly stôl

13 TOMÁŠ KRÁLOVIČ

**Prológ Nežnej revolúcie. Študentská demonštrácia
16. novembra 1989 v Bratislave**

25 FLORIN ABRAHAM

**Rumunská revolúcia 1989. Historický kontext, priebeh
a dozvuky**

DOKUMENTY

42 PETER JAŠEK

**Začali to študenti... Dokumenty k vydávaniu
plánovaného časopisu Proglas v roku 1989**

V SLUŽBÁCH REŽIMU

57 MILAN HUDAČEK

**Rudolf Šesták a jeho informácie k osobe Vendelína
Javorku**

ROZHOVORY

67 PETER JAŠEK – ONDREJ PODOLEC

**Revolúcia v Bratislave mala iný parfum. Rozhovor
s Milanom Kňazkom o udalostiach Novembra 1989**

83 RECENZIE

93 ÚPN INTERNE

Pamäť národa

3 • 2019
ročník XV
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kinčok, PhD.

Redaktori

Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Mgr. Peter Jašek, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdíssová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Model lode s nápisom „Sme na jednej lodi“
(Zdroj: SNM)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2019
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
19. decembra 2019

POĽSKÝ OKRÚHLY STÔL

TOMASZ KOZŁOWSKI

Naratív o poľskej ceste k demokracii sa nezačína v roku 1989, ale už o niekoľko rokov skôr. V roku 1980 sa zrodila Solidarita. Formálne išlo o odborovú organizáciu, do ktorej sa prihlásilo viac ako 10 miliónov osôb (z približne 35 miliónov občanov). Fakticky to však bolo spoločenské hnutie, aké svet dovtedy nepoznal, ktoré sa okrem boja za zamestnanecké práva dožadovalo aj demokratizácie systému. Krajina sa ocitla na prahu revolúcie. Táto situácia predstavovala nebezpečenstvo nielen pre poľské komunistické orgány, ale aj pre Sovietsky zväz a jeho satelitné krajiny, ktorých vlády sa obávali, že vírus Solidarity sa rozšíri aj do zahraničia. Napokon sa vedenie Poľskej zjednotenej robotníckej strany rozhodlo pristúpiť k ozbrojenej konfrontácii. V decembri 1981 bolo zavedené stanné právo, do ulíc miest napochodovalo vojsko, pričom došlo aj k prerušeniu komunikačného spojenia. Každodenný život utíchol a tých pár štrajkov bolo potlačených hrubou silou. Solidarita bola rozpustená. Mnoho jej čelných aktivistov sa dostalo do väzenia. Štrajky potlačili ozbrojené zložky.¹

Architektom stanného práva bol generál Wojciech Jaruzelski, ktorý zastával pozíciu prvého tajomníka komunistickej strany, a zároveň predsedu vlády, ako aj ministra národnej obrany. Jaruzelskému sa podarilo rozpustiť Solidaritu, no nedokázal zaviesť žiadne reformy, ktoré by účinne pomohli ekonomicke a natrvalo by zlepšili spoločenskú náladu. Jeho moc bola absolútna, no bola to však moc nad štátom, ktorý bol len zázrakom uchránený od bankrotu. Autokratický režim na vlastnej koži pocítil, koľko pravdy sa skrýva v múdrosti pripisovanej Talleyrandovi: „*S bajonetmi sa dá urobiť všetko okrem jedného – nedá sa na nich sedieť.*“ Túto pravdu pochopili nielen poľskí komunisti, ale aj vodcovia štátov Varšavskej zmluvy. Nový čelný predstaviteľ ZSSR Michail Gorbačov naštartoval zmeny nielen vo vnútornej politike, ale aj na medzinárodnej scéne. Už v apríli 1985 počas

stretnutia vodcov štátov východného bloku vo Varšave vysvetľoval, že „*každá z bratských strán si samostatne určuje svoju politiku a je za ňu zodpovedná pred svojím národom*“.² Výstižne to pomenoval Andrzej Paczkowski, ktorý tvrdil, že „*Gorbačov uskutočnil niečo ako čiastočnú amputáciu »Brežnevovej doktríny«, ktorá stratila svoj ideologický zmysel, a stala sa viac-menej zásadou s geopolitickým charakterom. Najneskôr do rokov 1987 – 1988 dávny tlak Moskvy na Varšavu ustúpil*“.³

Na konci 80. rokov sa poľské komunistické orgány ocitli vo výnimočne ťažkej situácii. Najväčší problém predstavovala upadajúca ekonomika. Poľsko si zobralo v 70. rokoch od západných štátov gigantické úvery. Poľskí komunisti počítali s tým, že vďaka týmto finančným prostriedkom ich krajina dokáže uskutočniť technologický skok, a tým sa stať významným vývozcem na svetové trhy. Ako sa uká-

zalo, tieto nádeje boli nielen márne, ale aj veľmi nákladné. V roku 1981 sa Poľsko nachádzalo v takej zlej situácii, že sa dokonca uvažovalo o vyhlásení konkurzu. Hoci k tejto katastrofe napokon nedošlo, no dlhy a úroky, ktoré sa z nich počítali, aj tak znamenali nepredstaviteľnú záťaž. Choré hospodárstvo a dlhová slučka zahatali cestu reformám, ktoré odpovedali na spotrebiteľské aspirácie spoločnosti.

Komunistickým orgánom sa tiež nepodarilo efektívne a raz a navždy zničiť Solidaritu. Hoci bol tento zväz delegalizovaný, mnoho aktivistov aj naďalej pokračovalo v nelegálnych, antisystémových činnostiach. Najviac osôb sa angažovalo pri vydávaní a kolportovaní podzemných titulov. Služba Bezpečnosti (doslovne Služba bezpečnosti, SB), teda poľská tajná polícia, odhadovala, že v roku 1988 pôsobilo v rôznych opozičných organizáciách okolo 3 000 osôb. Podľa odhadov však

- 1 K tejto téme pozri PACZKOWSKI, Andrzej. *Droga do „mniejszego zła“: Strategia i taktyka obozu władzy, lipiec 1980 – styczeń 1982*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002; PACZKOWSKI, Andrzej. *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2007.
- 2 Citované podľa DUDEK, Antoni. *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986 – 1989 w świetle dokumentów, tom 1 (lipiec 1986 – maj 1989)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009, s. 14.
- 3 PACZKOWSKI, Andrzej. *Boisko wielkich mocarstw: Polska 1980 – 1989. Widok od wewnątrz. Polski Przegląd Dyplomatyczny*, roč. 2, 2002, č. 3, s. 197.

počet sympatizantov a ďalších osôb, ktoré tieto organizácie podporovali, dosahoval 20 000 ľudí.⁴ Tie najaktívnejšie skupiny pôsobili vo veľkých mestských strediskách – naproti tomu na vidieku takmer vôbec. Tajná služba SB sa snažila kontrolovať politickú opozíciu, no vzhľadom na to, že išlo o skutočne masový fenomén, nebolo ho možné zničiť. Namiesto toho sa tajná polícia sústredila na sledovanie a infiltráciu do kruhov lídrov tohto hnutia.

Volne organizovaná opozícia však nepredstavovala hlavný problém pre komunistických pohlavárov. Koncom 80. rokov dorástlo nové pokolenie Poliakov, ktorí neboli dotknutí traumou vojnového stavu. Táto generácia bežne zažívala pocity márných kariérnych a životných perspektív, zlej sociálnej situácie a temer žiadnej nádeje. Komunisti sa báli, že kumulácia negatívnych emócií môže spoločnosť napokon do viesť až k neriedenému výbuchu. V takomto presvedčení utvrďovali komunistických predstaviteľov funkcionári SB a prieskumy verejnej mienky. Prieskum CBOS, ktorý sa uskutočnil na jar 1988, potvrdil, že v priebehu roka počet odporcov režimu medzi žiakmi narástol z 30 na 45 %. Príslušníci SB varovali, že mladí ľudia čoraz častejšie podporujú opozičné organizácie – od mája do decembra 1988 sa rady sympatizantov opozície rozšírili z 20 na 55-tisíc osôb.⁵ Režim sa však neobával iba študentov a žiakov. Reálnu hrozbu predstavovali aj mladí robotníci, ktorí sa mohli postaviť do boja za zlepšenie životných podmienok pre svoje rodiny.

V roku 1988 sa krajinou prehnlali dve vlny štrajkov. K prvej došlo na jar.

1. tajomník Poľskej zjednotenej robotníckej strany Wojciech Jaruzelski (Zdroj: TASR)

K ďalšej, početnejšej v lete. Štrajkovalo sa vtedy minimálne v 27 podnikoch, ktoré spolu zamestnávali takmer 200-tisíc osôb (k rôznym udalostiam vtedy došlo spolu v okolo 90 továrňach). Hoci sa na protestoch aktívne zúčastnilo okolo 15-tisíc zamestnancov, stačilo to na paralyzovanie okolo 40 % týchto tovární.⁶ Stranícke vedenie sa obávalo, že tretia vlna protestov môže mať nepredvídateľný dopad. Potvrdzovala to najmä spoločenská nálada – v prieskume verejnej mienky vysvitlo, že štrajky podporovalo viac ako 53 percent opýtaných (proti bolo ledva 37 percent). Pre komunistické orgány to znamenalo vážnu hrozbu, no treba si uvedomiť, že rozsah týchto štrajkov bol iný ako v prípade štrajkov zo začiatku 80. rokov, ktoré sa pričínili o legalizáciu Solida-

rity. V auguste 1980 štrajkovalo okolo 700-tisíc osôb, pričom vo vrcholnom období svojej moci dokázal odborový zväz zorganizovať protest, na ktorom sa zúčastnilo okolo 1,2 milióna osôb.

Vodcovia podzemnej Solidarity s legendárnym Lechom Wałęsom na čele chceli v roku 1988 spustiť vlnu štrajkov, aby prinútili štátnych predstaviteľov viesť rozhovory, a napokon opätovne legalizovať tento odborový zväz. No tieto protesty – ako sa neskôr ukázalo – boli podstatne slabšie, než očakávali odboroví aktivisti. Jarosław Kaczyński, jeden zo spolupracovníkov Lecha Wałęsu, spomínal na tieto udalosti: „Generáli obyčajne myslia v kategóriách poslednej vojny [...] My sme boli práve takéto generáli. Nazdávali sme sa, že to bude vyzerat tak, ako v roku 1980. Že komunisti budú ochotní viesť diskusiu a v poníženosti budú prinútení uzatvoriť dohodu.“⁷ Solidarity však bola príliš slabá, aby v roku 1988 niečo také presadila. Bronisław Geremek, jeden z najbližších poradcov Wałęsu, sa k atmosfére z týchto dní vyjadril veľmi stroho: „Krajina mlčala.“⁸

Komunisti sa však báli, že spontánne protesty sa môžu rozšíriť a trvať dlhší čas. Minister národnej obrany navrhoval, že do najväčších štrajkujúcich fabriek je potrebné situovať vojenských komisárov. Ich úlohou by bolo presvedčiť robotníkov, že do pohotovosti budú uvedené jednotky vojska a milície. Tie vstúpia na územie fabriky a prinútiť štrajkujúcich k opätovnému návratu k práci. Takéto riešenie malo zrejme pripomenúť zamestnancom traumou stanného práva, počas ktorého vojenské jednotky

4 WOŁK, Grzegorz. Opozycja polityczna w świetle danych Biura Studiów Służby Bezpieczeństwa MSW z 1988 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*, roč. 18, 2019, č. 1, s. 522 – 545.

5 DUDEK, Antoni. *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988 – 1990*. Druhé vydanie, Kraków: Arcana, 2014, s. 187.

6 Kalendarium akcji strajkowych 15 – 30 sierpnia 1988. In: PERZKOWSKI, Stanisław, ed. *Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988 – 1989*. London: Aknes, 1994, s. 15 – 31; Archiw nowych spisow (ďalej ANS) Varšava, fond (ďalej f.) Ústredný výbor Poľskej zjednotenej robotníckej strany (ďalej ÚV PZRS), archívne číslo (ďalej a. č.) V/450. Notatka dotycząca kształtowania się napięć i konfliktów społecznych w sierpniu i pierwszej dekadzie września 1988 r. [Poznámka týkajúca sa spoločenského napätia a konfliktov v auguste a prvej dekáde septembra 1988], s. 43 a nasledujúce.

7 Správa Jarosława Kaczyńskiego.

8 GEREMEK, Bronisław. *Rok 1989 – Geremek opowiada, Żakowski pyta*. Warszawa: Agora SA, 2008, s. 13.

Lech Wałęsa a generál Czesław Kiszczak počas rozhovorov v paláci ministerstva vnútra v roku 1988 (Zdroj: www.fakt.pl)

napochodovali na územie štrajkujúcich fabrik.⁹ No väčšina stranického vedenia sa vyslovila za použitie politického riešenia. Rozhovor s Lechom Wałęsom mal viesť generál Czesław Kiszczak, šéf Ministerstva vnútra a Jaruzelského pravá ruka. Výber tejto osoby nebol náhodný. Išlo o to, aby vznikol dojem, že na rozhovory so štrajkujúcimi pôjde najvyšší policajt krajiny, a nie politik. Návrh štátnych predstaviteľov znel takto: Ak budú štrajky utlmené, komunistickí lídri budú akceptovať rozhovory pri okrúhlym stole. Cieľom rozhovorov mali byť rokovania a diskusie o reforme štátu, na ktoré by boli pozvaní zástupcovia niekoľkých spoločenských síl. Komunisti rázne odmietli nápad legalizovať Solidaritu, no napriek tomu predstavili ideu spoločnej volebnej platformy do Sejmu.¹⁰

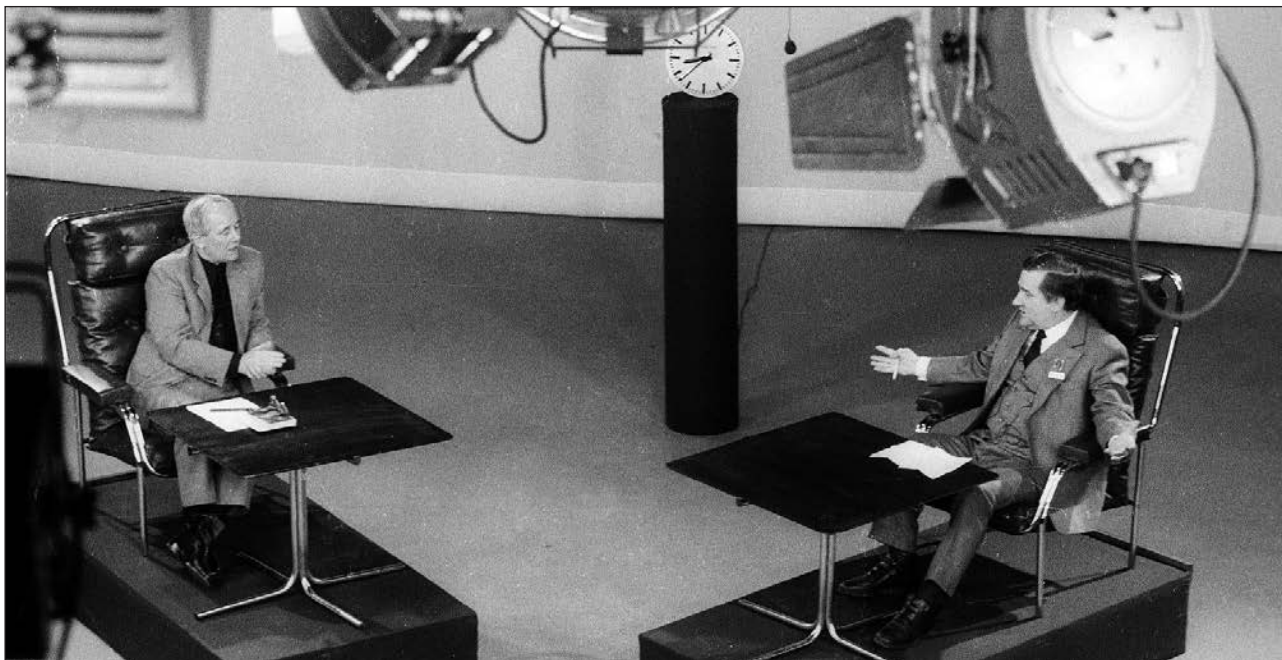
K stretnutiu Wałęsu a Kiszczaka došlo 31. augusta 1988. S akými politickými plánmi sa pustili do rozhovorov? Kiszczak sa v krátkodobej perspektíve snažil o ukončenie štrajkov, a z dlhodobého hľadiska sa snažil o posilnenie legitímnosti strany v spoločnosti. K realizácii tohto cieľa by bola potrebná spolupráca Solidarity, ktorá by svojim menom zastrelila ekonomické a politické reformy realizované komunistickou mocou. Wałęsa mohol z krátkodobého hľadiska počítať s tým, že sa komunisti pustia do rokovaní, v dôsledku ktorých sa mu podarí získať súhlas na legalizáciu Solidarity. Z toho dlhodobého zase mohol dúfať v to, že legálne fungujúci zväz sa stane obrovskou organizáciou, ktorá bude môcť úspešne vytvárať spoločenský a politický tlak na komunistic-

kú moc. Pre obidve strany viedla cesta k realizácii týchto cieľov cez okrúhly stôl, teda – ako to uviedol Kiszczak – cez stretnutie predstaviteľov moci, spoločenských organizácií a „ľudí Solidarity ale bez Solidarity“. Výsledkom rozhovorov malo byť podpísanie dohody, ktorá otvorí cestu pre legalizáciu Solidarity. Šéf Ministerstva vnútra načrtol štyri oblasti rokovania – volebný zákon do Sejmu, vytvorenie Senátu, ekonomická reforma a účasť opozície na politickom živote.

Wałęsa akceptoval podmienky a predniesol výzvu na ukončenie štrajkov. No počas nasledujúcich týždňov k rozhovorom nedochádzalo. Prípravy okrúhleho stola sa pretahovali najmä z toho dôvodu, že komunistická moc už nemusela čeliť štrajkom, a teda sa nemusela ponáhľať. Viedli sa, pravdaže,

9 Protokól nr 85 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR w dniu 28 sierpnia 1988. In: PERZKOWSKI, S., ed. *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, s. 35.

10 SKÓRZYŃSKI, Jan. *Rewolucja Okrągłego Stołu*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2009, s. 146 – 147.

Televízna diskusia medzi Lechom Wałęsom a Alfredom Miodowiczom, 30. november 1988 (Zdroj: www.tokfm.pl)

pracovné rozhovory, no tie neprinesli žiadne výsledky. Ba čo viac, objavili sa ďalšie prekážky. Štátne orgány totiž neukončili s okamžitou platnosťou represie voči najaktívnejším účastníkom štrajkov. A k tomu vláda prijala rozhodnutie o likvidácii Lodénice V. I. Lenina, kolísky zväzu, čo dôvodila ekonomickými príčinami. Lídri Solidarity boli sklamaní z postoja komunistov, no uvedomovali si, že čas hrá v ich prospech. Wałęsa počas stretnutia s Jaruzelského delegátmi vysvetľoval: „Počkáme, nepotrvá to dlho. Možno [stranícky – pozn. T. K.] aparát potrebuje tri mesiace, aby to pochopil. Tri mesiace, ktoré šokujú krajinu. A zmeny prídu rýchlejšie, ako by ste čakali.“¹¹

Podľa očakávaní opozície sa situácia rýchlo zmenila v neprospech komunistov. Dňa 30. novembra 1988 sa uskutočnila televízna diskusia medzi Lechom Wałęsom a Alfredom Miodowiczom, vodcom odborových zväzov podporovaných štátom (Poľská dohoda odborov-

vých zväzov). Išlo o výnimočnú udalosť, pretože od čias stanného práva komunisti a masmédiá vnímali Wałęsu ako „súkromnú osobu“. A teda sa k nemu správali ako k objektu propagandistických útokov, a nie ako k partnerovi na verejnú diskusiu. Keď teda Miodowicz verejne vyzval lídra Solidarity k účasti na diskusii, ten bez váhania súhlasil a potvrdil, že na takúto príležitosť čakal sedem rokov. Miodowicz zrejme rátal s tým, že diskusiu vyhrá, a tým zároveň na úkor Solidarity posilní pozíciu zväzu, na čele ktorého stojí. Členovia vedenia komunistickej strany sa tejto konfrontácie báli, no rozhodnutie bolo v podstate prijaté mimo Politbyra.

V diskusii utrpel Miodowicz zdrvuujúcu prehru. Podľa názoru 64 % respondentov vyhral Wałęsa (Miodowicz sa vybralo len 1 %). Ba čo viac, prieskumy odhalili, že 73 % spoločnosti podporovalo legalizáciu Solidarity a myšlienku celonárodnej dohody. Viac ako na verejnej mienke záležalo vedeniu Poľ-

skej zjednotenej robotníckej strany na názore ich vlastnej členskej základne. Počas stranických konzultácií sa ukázalo, že 80 – 90 % členov Poľskej zjednotenej robotníckej strany akceptovalo myšlienku Okrúhleho stola.¹² Diabol sa však skrýva v detailoch – komunisti sa nevedeli dohodnúť na tom, koho k takému stolu pozvú, a členovia strany sa tiež báli legalizácie Solidarity, pretože tak by sa mohol podľa ich mienky zopakovať scenár z rokov 1980 – 1981.

No problémom číslo jeden nebola politika, ale hospodárstvo. Ako ukázali prieskumy, smerovanie režimových zmien zaujímalo skôr predstaviteľov inteligencie, ostatné spoločenské skupiny to veľmi netrápilo. Ako sa píše v správe z jedného Vojvodského výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany „robotníkom a sedliakom je jedno, či bude parlament dvojkomorový, či vznikne úrad prezidenta, Rada národnej dohody [môžeme dodať: či sa legalizuje Solidarita – pozn. T. K.] – alebo

11 SKÓRZYŃSKI, J. *Rewolucja Okrągłego Stołu*, s. 167.

12 Na konzultáciách sa zúčastňovalo viac ako 100-tisíc členov Poľskej zjednotenej robotníckej strany. ANS Varšava, f. ÚV PZRS, a. č. V/462. Analiza dyskusji w partii przed okrągłym stołem, 24 X 1988 [Analýza diskusie v strane pred Okrúhlym stolom, 24. 10. 1988], s. 32 a nasledujúce.

Jedno z rokovaní okrúhleho stola (1989) (Zdroj: www.plus.echodnia.eu)

nebude. Robotníci hovoria – dôležité je, koľko zarábajú, čo si za to kúpia, ako budú žiť a ako bude fungovať ekonomika“.¹³ K problematike sa vyjadril napríklad aj premiér Mieczysław Rakowski, jeden z Jaruzelského blízkych spolupracovníkov, ktorý verejne vyslovil tézu, že Poliakov najviac nezaujímajú politické zmeny, ale zlepšenie životných podmienok. Známym sa stal jeho bonmot o tom, že Poliakov nezaujíma „okrúhly stôl“ (teda rokovania komunistov a Solidarity), ale štedro naložený stôl. Boli to odvážne tvrdenia, berúc do úvahy pravidelne sa zhoršujúci stav ekonomiky.

Bolo čoraz zjavnejšie, že obmedzené ekonomické reformy, ktoré pretláčala vláda, nedokážu zachrániť ekonomiku boriacu sa s krízou. Kulminovala inflácia, ktorá v roku 1988 v priemere prekročovala hranicu 60 %. Komunisti museli neodkladne pristúpiť k prísnejším reformám. Nemohli to však urobiť v podmienkach spoločenských pro-

testov, a teda sa museli dohodnúť so Solidarity. Nevyhnutné boli aj ďalšie zahraničné pôžičky a reštrukturalizácia zadlženia – na to bolo nutné získať dôveru USA, ktoré svoju podporu podmienili demokratizáciou politického systému v Poľsku. Pre Jaruzelského bolo dôležité aj to, aby sa na celú túto situáciu pomerne pokojne pozerala Moskva, ktorá podporovala evolučné zmeny v Maďarsku, a rovnako aj v Poľsku.¹⁴

Napokon sa v januári 1989 uskutočnila séria pracovných stretnutí, na ktorých sa zúčastnili: Tadeusz Mazowiecki (jeden z hlavných poradcov Wałęsu), Stanisław Ciosek (člen Politbyra Poľskej zjednotenej robotníckej strany) a Alojzy Orszulik, zastupujúci katolícku cirkev. Táto skupina sa dohodla na predbežných záležitostiach súvisiacich s organizáciou rozhovorov pri okrúhlym stole. Účasť cirkevného zástupcu na týchto rozhovoroch nebola náhodná. Episkopát a jeho delegáti zohrávali od jesene 1988 dôležitú

úlohu ako mediátori v rozhovoroch na osi moc – opozícia. Podpora cirkvi pre ideu dohody pri okrúhlym stole bola životne dôležitá aj preto, že episkopát neustále tlačil na komunistov, aby prijali ústupky. Môžeme preto tvrdiť, že cirkev bola de facto tretím účastníkom zasadnutí okrúhleho stola.¹⁵

Okrúhly stôl zasadal od 6. februára do 5. apríla 1989. Najdôležitejšie rozhovory sa konali v troch hlavných skupinách – v oblasti energetiky a spoločenskej politiky, v oblasti politických reforiem a v oblasti odborového pluralizmu. V týchto skupinách sa diskutovalo okrem iného o legalizácii Solidarity, o práve na vznik nezávislých spoločenských organizácií a o forme budúcich ekonomických reforiem. No rokovania prebiehali aj v iných podskupinách a pracovných skupinách. Opozícia sa s komunistami snažila vyrokovať čo najpokrokovejšiu reformu politického systému, napríklad sa hovorilo o zmenách v systéme súdnictva alebo o povolení pre Solidarity vystupovať v masmédiách. Hovorilo sa tiež o záležitostiach, ktoré mali veľký význam z pohľadu každodenného života občanov, napr. o zdravotníctve, bytových problémoch, dokonca aj o ekológii.¹⁶

Časť najkontroverznejších politických tém sa riešila počas zákulisných rozhovorov v centre Ministerstva vnútra v Magdalenke. Na rokovaní sa zúčastnili delegácie Politbyra a vedenia Solidarity, ktoré ďaleko pred očami verejnej mienky hľadali kompromisné riešenie a východiská z patovej situácie. Bola to účinná metóda, no z dnešného pohľadu kritizovaná mnohými komentátormi.¹⁷ Rozhovory s komunistami

13 ANS Varšava, f. ÚV PZRS, a. č. V/462. Analiza dyskusji w partii przed okrągłym stołem, 24 X 1988 [Analýza diskusie v strane pred Okrúhlym stolom, 24. 10. 1988], s. 42.

14 DUDEK, A. *Reglamentowana rewolucja*, s. 206 – 214.

15 ŁATKA, Rafał. *Episkopat Polski wobec stosunków państwo – Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970 – 1989*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej, 2018, s. 759 a nasledujúce.

16 Prepisy a najdôležitejšie dokumenty súvisiace s týmito rokovaniami boli vydané v päťväzkovej publikácii BORODZIEJ, Włodzimierz, GARLICKI, Andrzej, eds. *Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*. Warszawa: Zapol, 2004.

17 Vedeniu Solidarity sa vyčíta bratanie sa a paktovanie s komunistami. Situáciu nezlepšil ani fakt, že stretnutia v Magdalenke, počas ktorých sa k jedlu podával alkohol, boli nahrávané. Do dnešných čias sa zachovali fragmenty nahrávok vybrané ministerstvom vnútra, ktoré ostali zachované pravdepodobne pre prípad použitia propagandistického útoku na lídrov zväzu.

nepodporovala ani radikálne nastavená časť opozície a organizácie odvodené od Solidarity, ako napríklad Bojujúca Solidarity alebo Federácia bojujúcej mládeže. Časť aktivistov tohto prúdu zdôvodňovala svoj odpor argumentmi morálnej povahy (nie je možné viesť rozhovor s diktátorom), časť navrhovala inú stratégiu postupu (vyčkávanie, až kým sa komunisti neocitnú ešte v horšej situácii). Vo všeobecnosti však môžeme povedať, že Wałęsa a jeho tím získavali čoraz väčšiu podporu verejnej mienky. Na konci rozhovorov deklarovalo záujem o okrúhly stôl 65 % respondentov, z čoho 78 % sa vyslovilo za opätovnú legalizáciu Solidarity.¹⁸

Najdôležitejšie rozhodnutia prijaté v rámci verejných a tajných rokovaní sa týkali troch oblastí. Po prvé, komunisti vyjadrili definitívny súhlas na legalizáciu Solidarity. Po druhé, dohodlo sa, aký formát budú mať voľby do dolnej (Sejm) a hornej (Senát) komory parlamentu. Voľby do Sejmu mali byť čiastočne slobodné, 65 % miest malo pripadnúť kandidátom Poľskej zjednotenej robotníckej strany a jej spojeneckým stranám – Zjednotenej ľudovej strane a Demokratickej strane. O zvyšných 35 % mandátov sa mohli uchádzať „nezavislí“ kandidáti – v praxi v tejto skupine bojovali o zvolenie aktivisti Solidarity s inými politikmi a spoločenskými aktivistami. V týchto rokovaníach Solidarity dosiahla víťazstvo, pretože komunisti po celý čas trvali na tom, aby bola do Sejmu vytvorená jedna spoločná kandidátna listina, na ktorej mali byť kandidáti z Poľskej zjednotenej robotníckej strany spolu s kandidátmi Solidarity, čo malo potvrdzovať vzájomnú snahu o národnú dohodu. Voľby do Senátu mali byť absolútne slobodné. V Sejme sa obsadzovalo 299 mandátov, v Senáte 100. Komunisti počítali s tým, že takýto pomer im zabezpečí možnosť zostaviť vládu so svojim pre-

miérom na čele, ako aj zvoliť si svojho prezidenta.

Toto bol zároveň tretí dôležitý bod dohôd okrúhleho stola – vytvorila sa nová inštitúcia – úrad prezidenta, ktorého si volí Národné zhromaždenie (spolu Sejm a Senát) na obdobie 6 rokov. Úrad prezidenta mal garantovať záujmy komunistov. Prezident mal široké výhradné práva – napríklad právo zákonodarného veta, rozpustenia Sejmu v prípade, ak nie je možné zostaviť vládu, neschválenia zákona o rozpočte alebo zákona, ktorý bude útočiť na jeho právomoci. Prakticky od začiatku bolo jasné, že túto pozíciu bude zastávať generál Wojciech Jaruzelski, ktorý sa z 1. tajomníka Poľskej zjednotenej robotníckej strany „pretvorí“ na prezidenta a naďalej bude strážiť komunistické záujmy. Takáto transformácia politickej scény mala komunistom zabezpečiť štyri roky vládnutia, počas ktorého by realizovali ekonomické reformy a prijímali by opatrenia na posilnenie svojej moci. Stalo sa však niečo celkom iné a dohoda, vyrokovaná s veľkými ťažkosťami, neprežila ani dva roky. To všetko sa udialo vďaka prelomu, aký priniesli voľby v júni 1989.

Komunisti vo voľbách ani náhodou nečakali porážku. Wojciech Jaruzelski týždeň pred voľbami vysvetľoval, že zisk 51 – 60 % miest v Senáte bude dobrým výsledkom, 41 – 49 % zase zlým. Jeden z členov Politbyra sa obával, že dobrý výsledok Poľskej zjednotenej robotníckej strany zase sponchybní Solidarity, preto je potrebné postarať sa o to, aby pri volebných urnách boli aj poverení zástupcovia Solidarity. Človek, ktorému Politbyro zverilo misiu organizácie volebnej kampane na centrálnej úrovni, sa obával, že po prehre Solidarity ich môže západ považovať za zmanipulované.¹⁹

Hoci komunisti mali od volieb veľké očakávania, tie sa – ako sa ukázalo neskôr – skončili ich veľkou porážkou.

Senát takmer výlučne obsadili kandidáti Solidarity, v Sejme zaznamenali víťazstvo v rámci daných 35 % miest, ktoré im prináležali. Volieb sa zúčastnilo vyše 60 % oprávnených voličov. V slobodných voľbách do Senátu kandidátom Poľskej zjednotenej robotníckej strany odovzdalo hlas okolo 20 % oprávnených voličov (t. j. okolo 6 miliónov osôb). Taký obrovský bol rozmer porážky. Mieczysław Rakowski, vtedajší premiér, sa na prvom zasadnutí vlády po prehratých voľbách vyjadril, že „*bol to spoločenský protest proti spôsobu spravovania moci, metódam, ktoré používali predstavitelia komunistickej moci, a že to bol protest proti spravovaniu moci za posledných 40 rokov [...] protest proti našim chybám, zločinom stalinizmu, ekonomickej situácii a tak ďalej*“.²⁰ Komunisti utrpeli porážku aj vo svojich baštách – v jednotkách vojska, milície, ale aj na veľvyslanectvách. Korene úspechu Solidarity musíme okrem štrukturálneho faktora hľadať aj vo formáte volebnej kampane. Zväz mal jedného výrazného lídra – Lecha Wałęsu – ktorý sa fotografoval s takmer všetkými opozičnými kandidátmi. Tieto fotografie sa potom využívali na plagátoch a letákoch. Týmto spôsobom legenda Solidarity posilňovala pozíciu svojich kandidátov. Dôležitý vplyv na výsledky volieb mala aj katolícka cirkev. Mnoho kňazov sa prihovárало za zvolenie kandidátov opozície. Zo sociologického prieskumu vyplýva, že podpora pre týchto kandidátov bola najsilnejšia tam, kde bolo štatisticky vyššie percento veriacich, ktorí sa pravidelne zúčastňovali bohoslužieb.²¹

Paradoxne boli výsledky volieb veľkým prekvapením aj pre samotnú Solidarity. Niečo, čo by za normálnych podmienok bolo dôvodom pre obrovskú eufóriu, vyvolávalo strach. Vedenie Solidarity sa začalo obávať, že komunisti, prekvapení mierou

18 SKÓRZYŃSKI, J. *Rewolucja Okrągłego Stołu*, s. 292.

19 CODOGNI, Paulina. *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2012, s. 198 – 199.

20 Archív Rady ministrov (ďalej ARM) Varšava. Stenogram posiedzenia Rady Ministrów w dniu 7 VI 1989 [Prepis zasadnutia Rady ministrov zo dňa 7. 6. 1989], s. 2.

21 CODOGNI, P. *Wybory czerwcowe 1989 roku*, s. 263.

porážky, odstúpiť od dohody a pristúpiť k ozbrojenej protiakcii. Krzysztof Kozłowski, krakovský aktivista Solidarity, spomína na deň po voľbách takto: „Okolo štvrtej nadržanom ma zobudil telefonát. Volal mi môj priateľ Jan Maria Rokita, ktorý kandidoval za poslanca: – Krzysiek, prepáč, že ťa budím, ale musím ti to povedať. Máme prvé výsledky zo zatvorených okrskov. Milícia a vojsko hlasujú proti Poľskej zjednotenej robotníckej strane. Ide to ako lavína a ak červení majú trochu chochmesu, tak ráno by nás mali pozatvárať. Priprav si sveter a zubnú kefku.“²² Vedenie Solidarity od rána posielalo do terénu inštrukcie: „Neorganizujte žiadne demonštrácie pri príležitosti »víťazstva nad koalíciou«; v letákoch a tlačovinách signovaných Solidarity sa nesmú používať výrazy typu »smrť komunizmu«.“²³ Presne tento typ strachu sa v nasledujúcich týždňoch snažilo využívať stranícke vedenie. Tadeusz Mazowiecki, jeden najznámejších aktivistov Solidarity a budúci premiér, uviedol, že „keď sa ukázalo, že vo voľbách totálne zlyhala národná kandidátka, na ktorej boli všetci poprední komunistickí pohlavári, prinieslo to vážnu hrozbu, ktorú nám celý čas zdôrazňoval Kiszczak [...] Snažili sa nám nahovoriť, že existuje problém s príslušníkmi tajnej služby a generalitou vojska“.²⁴ Príbehmi tohto typu bola kŕmená aj vrchná hierarchia cirkvi. Počas rozhovorov arcibiskupa Bronisława Dąbrowského s Czesławom Kiszcakom, ku ktorým došlo v júni 1989, generál varoval, že môže dôjsť k tzv. „palácovému atentátu“, ktorého sa majú dopustiť nespokojní príslušníci vojska a milície.²⁵ Stanisław Ciosek hovoril to isté počas rozhovoru s Alojzom Orszulikom. Varoval ho, že tajná služba SB môže organizovať provokácie proti Kiszcakovi: „Môže dôjsť ku krvavému štátnemu

Z rokovaní okrúhleho stola (1989) (Zdroj: www.polityka.pl)

prevratu organizovanému dôstojníkymi kádrami, ktoré sú vychované podľa iných pravidiel a žijú v inom svete. Všetko, čo sa deje, považujú za zradu. Nedá sa vylúčiť, že za obeť môže padnúť dokonca sám generál Jaruzelski a iní reformátori a opoziční vodcovia za zradu socialistického štátu.“²⁶

Lídri Solidarity tieto signály vnímali veľmi vážne. Ovplyvnilo to okrem iného ich postup po voľbách. Aj z tohto dôvodu sa rozhodli toto víťazstvo politicky nezužitkovať. Po prvýkrát sa to prejavilo počas diskusie o takzvanej národnej kandidátke. Časť kandidátov Poľskej zjednotenej robotníckej strany nezískala dostatočný počet hlasov, aby sa dostala do Sejmu. Komunistom na tom veľmi záležalo, pretože nešlo len o to, že časť prominentných politikov sa ocitla mimo parlamentu. Tých 33 mandátov mohlo mať totiž drastický vplyv na neskoršie voľby prezidenta v Národnom zhromaždení. Aby sa tento problém podarilo vyriešiť, komunisti vydali dekrét, ktorým zmenili volebný zákon. Tým zároveň došlo

k zmene pravidiel volieb poslancov medzi prvým a druhým kolom prebiehajúcich volieb. Bola to udalosť svetového rozmeru, no vystrašení lídri Solidarity neblokovali porušenie tohto práva.²⁷ Záležitosť obsadenia týchto mandátov bola však len predohrou k prezidentským voľbám.

Počas rozhovorov pri okrúhlym stole neboli prijaté nijaké záväzné rozhodnutia v otázke, kto bude zvolený do prezidentského úradu. Všetkým však bolo jasné, že túto pozíciu obsadí generál Wojciech Jaruzelski. Poľská zjednotená robotnícka strana a spojenecké strany disponovali potrebnou väčšinou, aby si zvolili svojho kandidáta. No po vyhlásení výsledkov volieb už záležitosť nebola vôbec taká jasná. Ukázalo sa, že táto prehra komunistov sa odrazila na jednote tábora Poľskej zjednotenej robotníckej strany a jej spojencov. Zvolenie Jaruzelského už nebolo také jasné, lebo sa nemohol spoliehať na bezpodmienečnú lojalitu poslancov zo spojeneckých strán, a dokonca ani

22 KOZŁOWSKI, Krzysztof, KOMAR, Michał. *Historia z konsekwencjami*. Warszawa: Świat Książki, 2009, s. 248.

23 DUDEK, A. *Reglamentowana rewolucja*, s. 289.

24 MAZOWIECKI, Tadeusz. Z grubsza normalny kraj. *Polityka*, 2008, č. 23.

25 ORSZULIK, Alojzy. *Czas przełomu. Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981 – 1989*. Warszawa: Obserwator, 2006, s. 609.

26 ORSZULIK, A. *Czas przełomu*, s. 626.

27 SIEDZIAKO, Michał. *Bez wyboru. Głosowania do Sejmu PRL (1952 – 1989)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2018, s. 342.

svojich vlastných poslancov z komunistickej strany.²⁸

Komunisti sa začali obzerať po všetkých možných spôsoboch, ako garantovať Jaruzelskému prezidentský úrad. Jeden zo šéfov tajnej služby SB dokonca vydal rozkaz, aby podriadení funkcionári inštruovali svojich tajných spolupracovníkov, ako podporovať kandidáta Poľskej zjednotenej robotníckej strany: „V situácii, keď Wałęsa oficiálne vyhlásil, že poslanci a senátori opozičnej strany majú slobodu pri hlasovaní, žiadam o využitie našich možností na zvolenie kandidáta Poľskej zjednotenej robotníckej strany, t. j. Wojciecha Jaruzelského alebo Czesława Kiszczaka. Bolo by veľmi žiaduce, aby naše zdroje týmto smerom pôsobili aj na iných. Inštrukcie tohto typu je potrebné nenútené odovzdávať iba osobám, voči ktorým máme plnú dôveru.“²⁹ Stranicke vedenie viedlo rozhovory aj s cirkevnou vrchnosťou. V sfére deklarácie cirkev podporovala zvolenie Jaruzelského za prezidenta, no zároveň dodávala, že nemá vplyv na to, čo urobia poslanci Solidarity. Záležitosť sa mohla vyriešiť absenciou niekoľkých poslancov Solidarity počas voľby. Cirkevní hodnostári vysvetľovali, že nedokážu ovplyvniť to, aby sa väčší počet opozičných poslancov nezúčastnil na zasadnutí Národného zhromaždenia „a ak áno, tak maximálne okolo desať osôb“.³⁰

Medzi poslancami a senátormi Solidarity panovalo presvedčenie, že voľba prezidenta je výsadným právom parlamentnej väčšiny: Poľskej zjednotenej robotníckej strany a koalíčných partnerov. Na jednej strane nemali

Voľby v roku 1989 (Zdroj: www.polskieradio24.pl)

v pláne postaviť svojho kandidáta, no na strane druhej nikto neplánoval vo voľbe podporiť generála. Dominovali konzervatívne postoje, ktoré zastával aj Wałęsa.³¹ Problém spočíval v tom, že z predbežných prepočtov vyplývalo, že zvolenie Jaruzelského visí na vlásku. A všetci začali tlačíť na politikov Solidarity, aby tí pomohli generálovi. Dožadovala sa to nielen cirkev, ale aj – čo môže byť prekvapivé – administratíva USA. George Bush počas svojej návštevy v Poľsku nahovárал Jaruzelského, aby zabojoval o prezidentské kreslo. Veľvyslanec USA vo Varšave inštruoval zase delegáciu politikov Solidarity, ako uľahčiť zvolenie Jaruzelského za prezidenta prostredníctvom absencie niekoľkých poslancov a senátorov Solidarity. Američania boli presvedčení, že ak kandidát Poľskej zjednotenej robotníckej strany nebude zvolený, krajina sa ocitne na pokraji občianskej vojny,

ktorá sa môže skončiť sovietskou intervenciou.³²

Všetky tieto snahy boli napokon efektívne. Dňa 19. júla 1989 bol Jaruzelski zvolený za prezidenta, hoci k porážke chýbal iba jeden hlas. Získanie tohto minimálneho víťazstva bolo možné vďaka tomu, že niekoľko poslancov Solidarity odovzdalo neplatný hlas, a ďalší k voľbe ani nepristúpili.³³ Toto ťažko vydreté víťazstvo generála potvrdzovalo domnienku, že komunisti môžu mať ešte väčší problém so zostavením vlády s vlastným premiérom. Kandidátom pre túto pozíciu bol generál Czesław Kiszczak. Snažil sa zostaviť vládu, v ktorej by mali svoje miesto aj ľudia zo Solidarity. Bronisław Geremek, jeden z popredných Wałęsových poradcov a predseda Občianskeho parlamentného klubu združujúceho poslancov a senátorov zo Solidarity, bol proti prijatiu tohto návrhu.³⁴ No celý čas sa o ňom diskutovalo.

28 DUDEK, A. *Reglamentowana rewolucja*, s. 319.

29 CZUCHNOWSKI, Wojciech. Urna z agentem. *Dziennik Polski*, 31. 12. 1999; JAKIMCZYK, J., KITTEL, B. Czy groził nam pucz SB? *Życie*, 23. 11. 1999.

30 ANS Varšava, f. ÚV PZRS. Protokół nr 131 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR w dniu 30 VI 1989 [Zápisnica č. 131 zo zasadnutia Politbyra ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany zo dňa 30. 6. 1989], s. 146.

31 Archív Senátu (ďalej AS) Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, signatúra (ďalej sign.) 2. Notatki stenograficzne z posiedzenia OKP, 23 VI 1989 [Poznámky k prepisu zo zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, 23. 6. 1989], s. 43.

32 PACZKOWSKI, Andrzej, red. *Ku zwycięstwu Solidarności. Korespondencja Ambasady USA w Warszawie z Departamentem Stanu (styczeń – wrzesień 1989)*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, 2006.

33 DUDEK, A. *Reglamentowana rewolucja*, s. 329.

34 AS Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, sign. 2. Protokół z posiedzenia Prezydium OKP z dnia 1 VIII 1989 r. [Zápisnica zo zasadnutia Prezídia Občianskeho parlamentného klubu zo dňa 1. 8. 1989].

Nápad na zostavenie vlády s premiérom z Občianskeho parlamentného klubu sa objavil krátko po voľbách. Jeden z popredných politikov Poľskej zjednotenej robotníckej strany sa vtedy spýtal legendy demokratickej opozície Adama Michnika: „*Čo si myslíš, je »S« pripravená prevziať vládu, a ak áno, kto by bol premiérom. Michnik povedal, že sa musí spýtať Lecha [Wałęsu – pozn. T. K.]. Po 30 minútach prišiel a povedal, že »S« je pripravená vládnuť, a premiérom by bol prof. Bronisław Geremek. Po dvoch týždňoch sme sa na stretnutí s Geremekom vrátili k variante vytvorenia vlády »S« s ním ako premiérom.*“³⁵ Začiatkom júla 1989 Adam Michnik na prvej strane novín *Gazeta Wyborcza* publikoval slávny text, kde navrhoval „*dohodu, na základe ktorej sa prezidentom stane vybraný kandidát z Poľskej zjednotenej robotníckej strany, pričom pozícia premiéra a misia zostaviť vládu bude zverená kandidátovi Solidarity [...] Takáto vláda bude mať mandát drvivšej väčšiny Poliakov a zaručí plynulú zmenu ekonomického a politického systému*“. Navrhoval, že východiskom z tejto situácie je „*demokratický zväz opozície s reformátorským krídlom vládneho tábora*“, teda Občianskeho parlamentného klubu a Poľskej zjednotenej robotníckej strany, ktorý sa zvykol nazývať „*veľkou koalíciou*“.³⁶

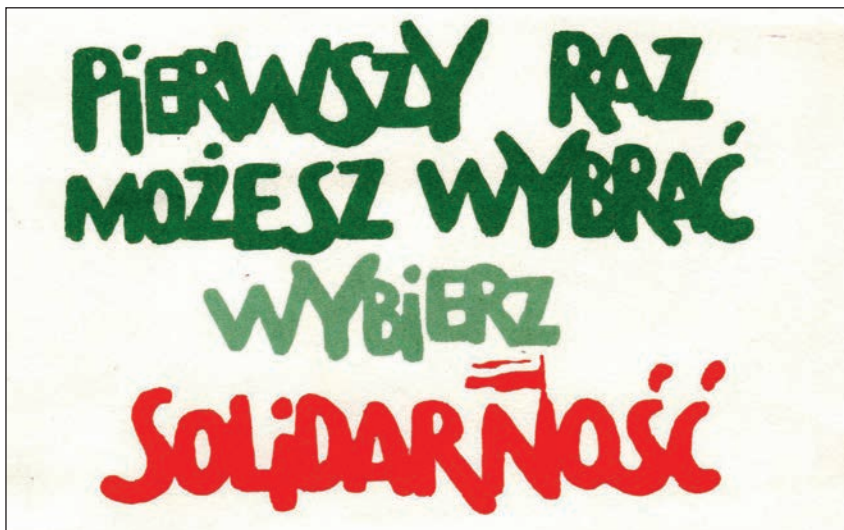
Takéto východisko navrhol popredným predstaviteľom Solidarity a Občianskeho parlamentného klubu Wojciech Jaruzelski. Bronisław Geremek bol presvedčený, že voči komunistom nie je možné robiť ústupky: „*Odmietame vládu – generál Kiszczak a Solidarity. Existuje možnosť zostavenia Vlády národnej záchrany, ktorá by*

mala šancu získať dôveru ľudí.“³⁷ Vedenie Poľskej zjednotenej robotníckej strany teda navrhlo, že je ochotné odovzdať pozíciu premiéra niekomu zo Solidarity. Jacek Kuroń sa začiatkom augusta dozvedel v rozhovore s členmi Poľskej zjednotenej robotníckej strany, že Jaruzelski je ochotný odovzdať misiu zostavenia vlády osobe z Občianskeho parlamentného klubu: „*Mysleli na Geremeka, ale neustúpia pred Wałęsom.*“³⁸

Zdá sa, že väčšina Občianskeho parlamentného klubu bola proti dohode s Poľskou zjednotenou robotníckou stranou – po prvé z morálnych dôvodov, a po druhé z obavy pred tým, že spoločnosť nepochopí takéto rozhodnutie. Geremek videl možnosť vytvorenia koalície, ktorej členom by bol Klub Poľskej zjednotenej robotníckej strany, ale premiér by pochádzal zo Solidarity, no zároveň by musel byť horlivým zástancom tejto koncepcie. Napokon potvrdil, že v krajnom prípade „*keby sa prezident rozprával s nami,*

tak [by mal zaznieť] návrh vlády Wałęsu“.³⁹ Bez účasti Wałęsu by sa nikto neodvážil prijať takéto rozhodnutie.

Alternatívne k „*veľkej koalícii*“ sa objavil nápad vytvoriť „*strednú koalíciu*“ Občianskeho parlamentného klubu, Demokratickej strany a Spojenej ľudovej strany. Lech Wałęsa zveril Lechovi a Jarosławovi Kaczyńským misiu viesť rozhovory, ktoré mali smerovať k vytvoreniu väčšinovej vlády týchto troch strán. Wałęsa svoje zámery odhalil 7. augusta, keď vydal vyhlásenie o tom, že „*už 45 rokov je moc v Poľsku monopolizovaná v rukách jednej strany [...] Posledné rozhodnutia prijaté komunistickými orgánmi vo veci nominácie nového premiéra jednoznačne dokazujú, že doterajší monopol má byť zachovaný. Prehľbuje sa kríza dôvery. Pre spoločnosť to znamená potvrdenie obáv, že nič sa v zásade nezmenilo, že neexistuje nádej na budúcnosť. Berúc to všetko do úvahy, ešte raz vyjadrujem môj zásadný odpor proti zostaveniu novej vlády generálom Czesławom*

Predvolebný plagát Solidarity (Zdroj: www.toiowo.eu)

35 Czyj prezydent, czyj premier. *Gazeta Wyborcza*, č. 231, 1. 10. 2004, s. 2.

36 MICHNIK, Adam. Wasz prezydent, nasz premier. *Gazeta Wyborcza*, č. 40, 3. 7. 1989.

37 AS Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, sign. 2. Protokól z posiedzenia Prezydium OKP z dňa 1 VIII 1989 r. [Zápisnica zo zasadnutia Prezídia Občianskeho parlamentného klubu zo dňa 1. 8. 1989].

38 AS Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, sign. 2. Protokól z posiedzenia Prezydium OKP z dňa 11 VIII 1989 r. [Zápisnica zo zasadnutia Prezídia Občianskeho parlamentného klubu zo dňa 11. 8. 1989].

39 AS Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, sign. 2. Protokól z posiedzenia Prezydium OKP z dňa 1 VIII 1989 r. [Zápisnica zo zasadnutia Prezídia Občianskeho parlamentného klubu zo dňa 1. 8. 1989].

Kiszczakom“. Zároveň navrhoval, že je potrebné povolať Radu ministrov zloženú z koalície Solidarity, Demokratickej strany a Spojenej ľudovej strany.

Dňa 16. augusta sa uskutočnilo zasadnutie Občianskeho parlamentného klubu, na ktorom sa zúčastnili delegácie Demokratickej strany a Spojenej ľudovej strany. Jarosław Kaczyński predstavil v mene Lecha Wałęsu jeho politický plán, ktorý sa zakladal na predpoklade, že v takejto katastrofálnej situácii nie je možné dlhšie čakať. Treba prevziať zodpovednosť za vytvorenie koalície s Demokratickou stranou a Spojenou ľudovou stranou. Koaličné strany by mali obsadiť všetky pozície s výnimkou Ministerstva obrany a Ministerstva vnútra, kde o rozhodnutie bude požiadaný prezident Jaruzelski. Wałęsa sa objavil na stretnutí niekoľko minút pred jeho ukončením a zobral si slovo: „*Môžeme stáť bokom, lebo načo by sme sa vystavovali nebezpečenstvu, ale dostali ste sa do parlamentu na to, aby ste tomu nebezpečenstvu čelili. Prosim a žiadam*

vás v mene zodpovednosti za krajinu, vytvorte koalíciu. Krajina potrebuje nový systém, nové riešenie.“ Výzva Wałęsu priniesla výsledky, Občiansky parlamentný klub pripravil vyhlásenie o potrebe vzniku koalície.⁴⁰

O deň neskôr na stretnutí prezídia Občianskeho parlamentného klubu sa predstavil ako líder, ktorý vybojoval pre klub možnosť viesť štát: „*Včera ste dostali od Wałęsu možnosť viesť vládu. Premiér bude zo Solidarity, nie ja. Splnil som sľub na sto percent, vždy svoje sľuby plním a víťazím. Ohlasujem tri kandidatúry: Geremek, Kuroń, Mazowiecki. Zajtra, pozajtra príde odpoveď.*“⁴¹ V skutočnosti bol už Wałęsa dohodnutý s Mazowieckým, ktorého videl na tejto pozícii: „*Tamtých dvoch som ohlásil »ako hru«. Seriózne sa počítalo len s Mazowieckým.*“⁴² Dňa 17. augusta sa Wałęsa stretol s lídrami Demokratickej strany a Spojenej ľudovej strany, podpísali dohodu, po čom sa vybrali k prezidentovi, ktorý po niekoľkých dňoch akceptoval kandidatúru Mazowieckého za premiéra.⁴³

Na jar roku 1989 v súlade s dohodami okrúhleho stola Solidarita získala právo na legalizáciu svojej organizácie a účasť na čiastočne slobodných voľbách. V týchto dohodách však komunistická strana mala prevahu. Vôbec v nich neodovzdávala moc. Čiastočne slobodné voľby mali byť zorganizované tak, že nebude ohrozená dominantnosť Polskej zjednotenej robotníckej strany a jej spojeneckých strán, pričom premiérom sa mal stať komunista. K tomu bol povolaný úrad prezidenta so širokými kompetenciami. Táto pozícia pripravená pre Wojciecha Jaruzelského mala byť zárukou záujmov Polskej zjednotenej robotníckej strany. Jaruzelski mal spravovať tento úrad do roku 1995. No prekvapivé výsledky volieb v júni 1989 všetko zmenili. Komunisti prišli o moc už na jeseň 1989. Samotná strana sa rozpadla v januári 1990. Na jeseň tohto roka bolo skrátené funkčné obdobie Jaruzelského o štyri roky. Komunizmus padol rýchlejšie, než to ktokoľvek čakal na začiatku rokovaní medzi komunistickými predstaviteľmi a Solidaritou.

Tomasz Kozłowski • Polish Round Table

The article deals with the political development in Poland in 1988 and 1989. The author has been analysing first talks of Solidarity representatives and those of the ruling regime, that should lead to negotiations and discussions about the reform of the country, and to which representatives of several social groups were invited. Those negotiations and discussions finally resulted in the so-called round table that took place from 6 February to 5 April 1989. Most significant talks were organised in three main groups – energy industry and social politics, political reforms, and trade union pluralism. These groups discussed, beside other topics, about Solidarity legalisation, the right for establishing independent social organisations, and the form of future economic reforms. Among most important results of the round table there were: definitive consent of communists to legalize Solidarity, agreement on the format of future elections to lower chamber (House) and upper chamber (Senate) of the parliament and establishing a new institution, namely the President who should be elected by the parliament for the period of 6 years. The author has also been analysing the course and results of elections in 1989, and the impact on future political development in Poland.

Tomasz Kozłowski, PhD. (1984)

Historik, titul PhD. získal v odbore politológia. V súčasnosti pracuje na oddelení vedeckého výskumu Ústavu národnej pamäti (IPN) v Poľsku. Zameriava sa na históriu „Solidarity“ a politickej transformácie v roku 1989. Nedávno vydal knihu o poľskej tajnej polícii *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989 – 1990* (Koniec ríše ministerstva vnútra. Transformácia orgánov štátnej bezpečnosti 1989 – 1990).

40 Posiedzenie OKP. *Gazeta Wyborcza*, č. 72, 17. 8. 1989, s. 1; Porovnaj s DUDEK, A. *Reglamentowana rewolucja*, s. 388 – 389.

41 AS Varšava, f. Zbierka Archívy prelomu, Zasadnutia Občianskeho parlamentného klubu, sign. 2. Protokól z posiedzenia Prezydium OKP z dňa 17 VIII 1989 r. [Zápisnica zo zasadnutia Prezídia Občianskeho parlamentného klubu zo dňa 17. 8. 1989].

42 Powiedzieli „dość“. Z Lechem Wałęsą i Romanem Malinowskim rozmawiał Rafał Kalukin. *Gazeta Wyborcza*, č. 197, 24. 8. 2009, s. 20; WAŁĘSA, Lech. *Droga do prawdy. Autobiografia*. Warszawa: Świat Książki, 2008, s. 299 – 300.

43 DUDEK, Antoni. *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989 – 2001*. Kraków: Arcana, 2005, s. 74 – 75.

PROLÓG NEŽNEJ REVOLÚCIE

ŠTUDENTSKÁ DEMONŠTRÁCIA 16. NOVEMBRA 1989

V BRATISLAVE

TOMÁŠ KRÁLOVIČ

Cieľom príspevku je opis demonštrácie študentov zo 16. novembra 1989 v Bratislave a vyzdvihnutie dôležitosti tohto dňa, ktorý je významný najmä z pohľadu študentského hnutia. V odbornej literatúre zatiaľ, až na výnimku štúdie Juraja Kucharíka,¹ absentuje historická rekonštrukcia tejto udalosti Novembra '89. Zámerom príspevku je okrem opisu samotného Dňa D – 16. novembra, aj pripomenutie si celkového kontextu, v akom vysokoškolskí študenti v Bratislave koncom 80. rokov 20. storočia žili a študovali. Priestor je venovaný ako ich aktivitám pred osudným dňom, rovnako aj po ňom. V záverečnej kapitole prinášame opis osadenia pamätných tabúl, ktoré k 16. novembru vznikli, ako aj čiastočne zrekonštruovaný zoznam študentov Univerzity Komenského (UK) v Bratislave, ktorí sa zúčastnili demonštrácie.

V roku 1988 vládla v Československu už 40 rokov totalitnou mocou Komunistická strana Československa (KSČ). Opierala sa o autoritu východnej supervelmoci bipolárne rozdeleného sveta. Od konca 70. rokov sa v Československu začali prejavovať faktory spomaľovania hospodárskeho rastu a jeho dôsledky na životnú úroveň obyvateľstva. Aj preto sa XVII. zjazd KSČ, ktorý sa uskutočnil koncom marca 1986, zaoberal predovšetkým zlepšovaním hospodárskej a sociálnej situácie obyvateľstva. V reakcii na reformy presadzované Gorbačovom, t. j. nutnosť prestavby (perestrojky) a dodržovania zásad glasnosti, sa od roku 1987 začali zreteľnejšie prejavovať názorové rozdiely na ďalšie smerovanie Čes-

koslovenska medzi členmi vedenia KSČ. V rámci zápasu medzi dogmatickejšími a pragmatickejšími komunistickými politikmi začalo prichádzať k personálnym zmenám (prvou obeťou tohto zápasu sa stal sám generálny tajomník KSČ Gustáv Husák, ktorého nahradil ešte dogmatickejší politik Miloš Jakeš), starých normalizačných politikov ale nahrádzali iba ďalší, či už dogmaticky alebo pragmaticky orientovaní komunistickí politici. Roky 1988 – 1989 však neboli roky úplnej nehybnosti, pretože sa v rámci československej verzie prestavby, ktorá bola reakciou na politiku perestrojky v Sovietskom zväze, pripravovali predovšetkým legislatívne opatrenia v oblasti hospodárstva, prebiehali práce na novej ústave a pripravoval sa

napr. aj nový školský zákon. Zmeny však boli stále viditeľné najmä vo verbálnej rovine.²

Aktivizácia sa však koncom 80. rokov netýkala iba štátostранy, ale aj odporcov totalitnej moci KSČ. Od roku 1987 prichádzalo k nárastu aktivít všetkých opozičných (disidentských) skupín na Slovensku, vzniku nových skupín a k ich vzájomnému prepájaniu. Kým v Česku bolo najznámejšou opozičnou platformou voľné neoficiálne združenie obrancov ľudských práv, známe pod názvom Charta 77, na Slovensku opozičné aktivity súviseli najmä s činnosťou tajnej cirkvi a ochrannárskeho hnutia. Výrazne sa aktivizovali aj odporcovia režimu z prostredia maďarskej menšiny a Dubčekova skupina.³

- 1 KUCHARÍK, Juraj. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989. In: JAŠEK, Peter, ed. 1989. *Rok zmeny*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017.
- 2 ZEMKO, Milan. Slovensko na ceste k politickej a občianskej slobode (Od nástupu Michaila S. Gorbačova v marci 1985 po prvé slobodné voľby v júni 1990). In: ŽATKULIAK, Jozef, ed. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, s. 12 – 14; *Malý slovník pojmov Nežnej revolúcie* [online]. [cit. 2019-25-04]. Dostupné na: <https://www.17november1989.sk/sk/maly-slovník-neznej-revolucie/>
- 3 JAŠEK, Peter. Pád komunistického režimu na Slovensku (1989 – 1990). *Securitas Imperii*, 2015, č. 26 (01), s. 145 – 147.

Najsilnejšou skupinou v slovenskom disente bola tajná cirkev. V rámci jej stretnutí a akcií, akými boli púte (v Nitre, Šaštíne, Marianke atď.), sa stretávali aj študenti. Vyvrcholením aktivít tajnej cirkvi – predovšetkým katolíckeho disentu na Slovensku, bola demonstrácia za náboženské a občianske slobody z 25. marca 1988. Táto akcia, známa ako sviečková manifestácia, sa odohrala na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. V rámci opatrení na zníženie počtu ľudí na tomto zhromaždení bolo študentom vysokých škôl výslovne zakázané zúčastniť sa ho pod hrozbou vylúčenia zo štúdia a po udelení rektorského voľna mali odcestovať domov. Bola tiež obmedzená a kontrolovaná doprava, kiná a televízia mali ponúkať divácky priťažlivé filmy. Napriek tomu sa na manifestácii zúčastnilo takmer 10-tisíc ľudí. Jednotky Zboru národnej bezpečnosti⁴ (ZNB) zhromaždenie brutálne potlačili, pričom fyzicky inzultovali prítomných, starých aj mladých, bez výnimky. Po tejto demonstrácii sa na Slovensku do novembra 1989 ešte odohrali protesty proti súdному procesu s členmi Bratislavskej päťky. Samotná Sviečková demonstrácia, ako aj forma reakcie režimu na ňu, predznamenala pád komunistického režimu v Novembri '89.⁵

Osobitnou opozičnou skupinou sa stali študenti, predovšetkým tí vysokoškolskí. Koncom 80. rokov študovala na vysokých školách generácia, ktorá bola špecifická vo viacerých ohľadoch. Títo študenti nezažili aktívne rok 1968, takže mali inú generačnú skúsenosť. Svojimi predstavami prekonávali dovtedajšiu spoločensko-politickú a kultúrno-ekonomickú realitu a viac-me-

Sviečková manifestácia v Bratislave 25. marca 1988 (Zdroj: Archív J. Budaja)

nej neboli zviazaní s normalizačnou politikou režimu.⁶ Martin M. Šimečka počas Novembra '89 objasňoval rozdiel medzi generáciou študentov, ktorá študovala koncom 80. rokov a staršou generáciou slovami, že kým oni vyrastali „v rokoch naprostého útlmu všetkých spoločenských procesov [...] dnešná generácia dvadsiatnikov si je krásnym spôsobom vedomá už niekoľko možno dva, posledné tri roky spoločenských procesov, ktoré prebiehajú všade okolo nás“.⁷ Na druhej strane generácia, ktorá vyrastala v období normalizácie, žila v izolacionistickom prostredí.⁸ Poukazujeme tým na skutočnosť, že komunistický režim dokázal vďaka prísne stráženým štátnym hraniciam a ďalším prostriedkom izolovať občanov od diania v nesocialistických štátoch sveta, čím narušil prirodzenú potrebu mladých ľudí cestovať, využívať

najnovšie produkty z oblasti kultúry, technológií a pod.

Študentom v „znormalizovanej“ krajine prekážala najmä dvojitá vnútornosť spoločenského života, keď sa v domácnostiach pertraktovali mnohé otázky, o ktorých sa v škole mlčalo. Chceli, aby sa aj v Československu začalo hovoriť o témach (občianskych slobodách, environmentálnych problémoch a pod.), ktoré boli dovtedy tabu, ako sa to začalo diať v okolitých krajinách východného bloku. Informácie o minulosti a súčasnosti mali od rodičov a známych, doma počúvali Slobodnú Európu, BBC, Hlas Ameriky, Rádio Vatikán. O týchto veciach následne diskutovali, napríklad na internátoch, naprieč študijnými odbormi a ročníkmi. Pochopiteľne, táto situácia máta aj spravodajské služby, ktorých informátori boli infiltrovaní medzi študentmi, sledujúc napríklad

4 Skladal sa z uniformovanej Verejnej bezpečnosti (VB), ktorá plnila spravidla štandardné úlohy polície a Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorá slúžila režimu ako tajná polícia zameraná na boj proti „vnútornému“ a „vonkajšiemu“ nepriateľovi.

5 DUBOVSKÝ, Patrik. Sviečková manifestácia 25. marca 1988, s. 2, 7 – 8, 12 a 17 [online]. [cit. 2019-22-07]. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/svieckova-manifestacia/svieckova%20manifestacia-25-marec-1988-studia.pdf>; ZEMKO, M. Slovensko na ceste k politickej a občianskej slobode, s. 15 – 16.

6 ŽATKULIAK, Jozef. Úvod. In: ŽATKULIAK, Jozef, ed. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, s. 7.

7 Archív Rozhlasu a televízie Slovenska Bratislava (ďalej A RTVS) Bratislava. E+M Diskusné štúdio, 28. 11. 1989.

8 Osobný archív (ďalej OA). Rozhovor autora s Danielom Šmihulom, Bratislava, 21. 8. 2018.

literatúru, ktorú čítali. O týchto vedeli, že sú to spolupracovníci Štátnej bezpečnosti (ŠtB).⁹

Študenti neboli taktiež spokojní so stavom vysokého školstva, resp. s obsahom výučby, vybavením škôl, fungovaním jedinej legálnej platformy na stretávanie sa študentov Socialistického zväzu mládeže (SZM), stavom internátov a prísny režimom, ktorým sa na nich museli riadiť.¹⁰ Rozhorčenie medzi nimi spôsobila príprava stavby školského jadrového reaktora VR-1B za 188,3 mil. Kčs, ktorý mal stáť priamo v Mlynskej doline.¹¹ Táto stavba budila medzi študentmi a občanmi strach, pretože mali ešte v živej pamäti haváriu v Černobyle z roku 1986. Týchto problémov si bola čiastočne vedomá aj komunistická strana a v rámci politiky prestavby sa pripravoval návrh novely zákona č. 39/1980 Zb. o vysokých školách, ktorý ale do vypuknutia Nežnej revolúcie nebol prijatý. V rámci pripravovanej vysokoškolskej reformy, dostali študenti možnosť debatovať v novovzniknutých univerzitných diskusných fórach, alebo na pôde SZM.¹² Reálne sa ale do začiatku Nežnej revolúcie pristúpilo iba k čiastočnej decentralizácii ekonomických činností vysokých škôl.¹³

Na Filozofickej fakulte (FF) UK sa v rámci dvoch ročníkov rôznych študijných kombinácií (so začiatkom štúdia v roku 1986 a 1987) postupne prepojilo niekoľko iniciatív. Vznikla tak študentská koalícia, ktorá prepojila mladých aktivistov spojených s ekologickým hnutím, s tajnou cirkvou aj občianskym disentom. Študenti histórie už koncom roka 1987 vytvorili na FF Eko-sekciu.

Začiatok školského roku 1989/1990 na vysokých školách (Zdroj: TASR)

Na nástenkách uverejňovali príspevky kritizujúce vtedajšie nešetrné stavebné zásahy v Bratislave, ale aj články s neoficiálnym pohľadom na niektoré udalosti a osobnosti slovenských dejín. Boli spojení so známou bratislavskou Základnou organizáciou Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny číslo 6. Stretávali sa na jej aktivitách a debatách o publikácii *Bratislava nahlas*, pri ktorej distribúciu pomáhali. Veriaci študenti sa schádzali na pravidelných stretnutiach, pokiaľ možno tajne, v bytoch v Bratislave. V utajení žijúce rehole začali intenzívnejšie prijímať nový dorast na prelome 70. a 80. rokov. Na týchto diskretných stretnutiach, ktoré mali hlavne duchovný rozmer, sa diskutovalo aj o aktuálnom vnútropolitickom a zahraničnopolitickom vývoji. Delegácia študentov zo Slovenska sa zúčastnila v dňoch 9. – 16. júla 1989 v rakúskom Semmeringu aj 4. ročníka

Svetového festivalu slovenskej mládeže, ktorú organizoval Svetový kongres Slovákov ako vrcholná organizácia slovenského politického exilu.¹⁴ Rozširovanie všeobecného rozhľadu študentov a ich schopnosť diskutovať prichádzalo aj na neformálnych filozofických seminároch mimo fakultných priestorov. Počas akademického roka 1988/1989 sa skupina FF zúčastňovala na viacerých neoficiálnych aktivitách, akými boli rekonštrukcie pamiatok, pravidelné výlety spojené s diskusiami o histórii a vtedajšej realite či púte. Počas uvedeného školského roka sa študenti čoraz viac púšťali do otvorených polemík s pedagógmi, najmä na nepopulárnych povinných seminároch z marxizmu-leninizmu. Študenti si dovolili napríklad vyjadriť svoj názor na August '68 a tzv. internacionálnu pomoc, čo bolo dosť neobvyklé.¹⁵ Napokon sa rozhodli vytvoriť na fakulte priestor

9 OA. Rozhovor autora s Radoslavom Števcikom, Bratislava, 5. 9. 2018; Ústav pamäti národa (ďalej ÚPN) Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Marcela Zajaca.

10 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Radoslava Števcika.

11 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva, mládeže a telesnej výchovy SR (MŠ), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 2. Operatívna porada ministra školstva SSR číslo (ďalej op. č.) 19, bez čísla jednotlivého dokumentu (č. j.).

12 KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 156.

13 SNA Bratislava, f. MŠ, šk. č. 6. Op. č. 10, č. j. 2 203/1989-41.

14 *Malý slovník pojmov Nežnej revolúcie*.

15 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Michala Štrpku.

na publikovanie svojich textov tým, že začnú vydávať časopis *Proglas*. Prípravy na vydávanie fakultného študentského časopisu sa začali v septembri 1989. Pokus o získanie oficiálneho povolenia na jeho vydávanie bol neúspešný. Rozhodli sa ho vydávať ako samizdat. Okrem časopisu pripravovali aj zverejnenie výzvy na zásadnú reformu vysokoškolského systému a začiatkom novembra sformulovali list Výboru československej spoločnosti pre ľudské práva, v ktorom protestovali proti silovému zásahu ZNB, ktorý bol vedený voči nepovolenej demonštrácii pri príležitosti výročia vzniku Československa na Václavskom námestí 28. októbra 1989.¹⁶

PRÍPRAVA DEMONŠTRÁCIE

V Bratislave sa odohrala verejná študentská demonštrácia vo štvrtok 16. novembra 1989.¹⁷ Táto demonštrácia bola neohlásená, a teda automaticky nepovolená. Autor tohto príspevku sa prikláňa k jej označeniu ako prolog Nežnej revolúcie z toho dôvodu, že hlavné protirežimové aktivity, ktoré začali prebiehať od nasledujúceho pondelka, t. j. od 20. novembra, mali spojenie s demonštráciou zo 16. novembra z hľadiska chronologického aj personálneho. Účastník demonštrácie Milan Novotný to pomenoval nasledovne: „Tým, že sme čiaru už 16. novembra prekročili, ľahšie sa nám v pondelok verejne vystúpilo. Nemali

Študenti počas pochodu Bratislavou 16. novembra 1989 (Zdroj: RTVS)

sme už čo stratit.“¹⁸ Ďalší študentský účastník demonštrácie Miroslav Kováčik dodáva, že 16. novembra z neho „niečo spadlo, začal vďaka nemu slobodne dýchať a získal pocit slobody“.¹⁹ Študenti „prekročili svoj Rubikon“.²⁰ Bola to prvá študentská demonštrácia od roku 1969 (demonštrácia v súvislosti s pohrebom Jana Palacha) a prvé väčšie verejné občianske vystúpenie na Slovensku od Sviečkovej manifestácie v marci 1988. Udalosti zo 16. no-

vembra bývajú v literatúre označované rôzne: ako „protestný pochod“²¹, „zhromaždenie študentov“, ktoré sa zmenilo na protestnú demonštráciu,²² alebo iba „demonštrácia študentov“.²³ V správach ŠtB sa v dvoch prípadoch píše o pripravovanej demonštrácii,²⁴ v jednom o nepovolenom zhromaždení študentov.²⁵ Podľa výpovedí účastníkov, študenti vedeli, že sa chcú zhromaždiť, vyjadriť podporu Bratislavskej päťke, svoj názor na pripravovaný

- 16 NOVOTNÝ, Milan. November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989). In: MIKULA, Valér, ed. *Filozofi v novembri. Svedectvá, spomienky a dokumenty o priebehu Nežnej revolúcie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 138 – 141; HOCHÉL, Dionýz. Spomienka na november. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 158.
- 17 Pri príležitosti dňa študentstva a výročia vzniku Vysokej školy výtvarných umení a Vysokej školy múzických umení bol na 17. 11. 1989 pripravovaný sprievod študentov, ktorý však vedenia škôl a ministerstvo školstva zrušili a nepovolili ani náhradné riešenie. Pozri KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 160.
- 18 Rozhovor s Milanom Novotným. In: KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 168.
- 19 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Miroslava Kováčika.
- 20 KOVÁČIK, Miroslav. 16. november 1989 – Deň D. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 176.
- 21 BALUN, Peter, STREŠŇÁK, Gábor, eds. *November. Očami ŠtB a ulice*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 23.
- 22 ŽATKULIAK, J. *November '89*, s. 115.
- 23 MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 9.
- 24 Situačná správa o nepriateľskej činnosti vnútorného protivníka XII. správy ZNB z 15. 11. 1989 [online]. [cit. 2019-26-07]. Dostupné na: <https://www.17november1989.sk/sk/12-sprava-stb/>; Denní situační zpráva č. 251/89, II. správa SNB, 15. 11. 1989 [online]. [cit. 2019-27-07]. Dostupné na: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/situacni-zpravy/dsz251-1989.pdf
- 25 BALUN, P., STREŠŇÁK, G., eds. *November*, s. 30.

nový vysokoškolský zákon²⁶ a demonštrovať za slobody a práva.²⁷ Boli si vedomí aj prípadných následkov.²⁸ Nemali ale pripravený žiadny konkrétny plán a požiadavky,²⁹ teda ani pochod Bratislavou. Preto sa javí za najsprávnejšie pomenovať udalosti z toho dňa ako „demonštrácia študentov“.

Myšlienka na zorganizovanie študentskej demonštrácie „dozrievala“ počas stretnutí pred Justičným palácom, kde sa zhromažďovali občania a aspoň symbolicky vyjadrovali podporu Bratislavskej päťke. Niektorí študenti na ne symbolicky „utekali z hodín vedeckého komunizmu“.³⁰ Bratislavskú päťku tvorili protirežimoví aktivisti Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký a Vladimír Maňák. Komunistický režim voči nim vyvolal politický proces, keď menovaní oznámili príslušným vtedajším inštitúciám, že si chcú uctiť obeť invázie z Augusta '68 položením kvetov a vencov. Podľa niektorých svedectiev práve na týchto protestných stretnutiach prišla s nápadom na demonštráciu študentka FF UK Magda Hlaváčová.³¹ Dňa 14. novembra 1989 bol vynesený oslobodzujúci rozsudok nad H. Ponickou, V. Maňákom a A. Seleckým. M. Kusý dostal trest 8 mesia-

cov podmienčne. Proces pokračoval iba s J. Čarnogurským.³²

Dňa 15. novembra 1989 začali študenti FF UK záverečné redakčné práce na prvom čísle samizdatu *Proglas*. Pripravovali na ňom taktiež list Helsinskému výboru pre ľudské práva a rozprávali sa o hromadnom vystúpení zo SZM.³³ Členovia redakčnej rady stretnutie ukončili slovami: „Stretneme sa zajtra o piatej na Mierovom“³⁴ námestí.³⁵ Správa o stretnutí na Mierovom námestí sa ústne šírila medzi študentmi. Demonštrácia bola naplánovaná na štvrtok 16. novembra najmä z toho dôvodu, že v piatky mnohí študenti cestovali na víkendy domov.

O príprave demonštrácie vedela aj ŠtB, no ako vyplýva z jej hlásenia, jej pravdivosť, resp. rozmery nevedela reálne odhadnúť. Podľa situačnej správy ŠtB Bratislava „v súvislosti s nadchádzajúcim výročím dňa študentstva boli získané nepreverené poznatky o nepovolenom zhromaždení študentov dňa 16. 11. 89 od 16:30 hod. v priestore Mierového nám. v Bratislave, ktorého cieľom je protest proti niektorým ustanoveniam pripravovaného nového vysokoškolského zákona, napriek aktivizácii našich prostriedkov neboli tieto poznatky potvrdené a vo vysokoškolskom prostredí neboli za-

znamenané snahy o organizovaní takejto akcie“.³⁶ Pripravovanú demonštráciu opisovala aj situačná správa XII. správy ZNB, ktorá ju mylne spájala s dokumentom *Prečo nie SZM?*, ktorý bol 13. novembra vyvesený v priestoroch UK a podpísalo ho asi 230 študentov: „Prameňom bolo ďalej zistené, že iniciátori listu po zozbieraní 5 000 podpisov mienia dňa 16. 11. 1989 uskutočniť na Mierovom námestí v Bratislave demonštráciu.“³⁷ O obsahu mal byť informovaný prvý tajomník Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Slovenska (KSS) a predseda vlády Slovenskej socialistickej republiky (SSR).³⁸ Prípravu „demonstrace na Mierovom námestí v Bratislave“ spomínala v prehľade plánovaných aktivít protivníka aj II. správa ZNB v Prahe.³⁹ Taktiež sa mylne domnievala, že organizátormi demonštrácie sú autori dokumentu *Prečo nie SZM?*, šiesti študenti prírodovedeckej fakulty.

PRIEBEH DEMONŠTRÁCIE

Pribeh študentskej demonštrácie zo 16. novembra 1989 autor príspevku rekonštruje na základe dostupných prameňov, ktorými sú v tomto prípade najmä spomienky jej účastníkov: Milana Novotného,⁴⁰ Radoslava Števíčka,⁴¹ Miroslava Kováčika⁴² a Daniela

26 OA. Rozhovor autora s Radoslavom Števíčkom, Bratislava, 5. 9. 2018.

27 NOVOTNÝ, Milan. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 220.

28 FŮLE, Dagmar. Drozd na barikáde alebo novembrovú revolúciu oslavujem šestnásteho. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 189; OA. Rozhovor autora s Danielom Šmihulom, Bratislava, 21. 8. 2018.

29 HRINKOVÁ, Henrieta. Novembrové spomienky. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 167.

30 HRINKOVÁ, Henrieta. Novembrové spomienky, s. 166.

31 OA. Rozhovor autora s Radoslavom Števíčkom, Bratislava, 5. 9. 2018; OA. Rozhovor autora s Milanom Novotným, Bratislava, 5. 8. 2019.

32 *Malý slovník pojmov Nežnej revolúcie*.

33 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Miroslava Kováčika.

34 Dnes Hodžovo námestie.

35 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, s. 140.

36 Denná situačná informácia Správy ŠtB Bratislava z 16. 11. 1989 [online]. [cit. 2019-26-07]. Dostupné na: <https://www.17november1989.sk/sk/stb-bratislava/>

37 Situačná správa o nepriateľskej činnosti vnútorného protivníka XII. správy ZNB, 15. 11. 1989.

38 KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškooláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 159 – 160.

39 Denní situační zpráva č. 251/89, II. správa SNB z 15. 11. 1989.

40 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, s. 138 – 145.

41 ŠTEVČÍK, Radoslav. Vysokoškooláci žiadali viac slobody a demokracie [online]. [cit. 2019-22-08]. Dostupné na: <https://www.bratislavskenoviny.sk/kultura/21569-vysokoskolaci-ziadali-viac-slobody-a-demokracie>; OA. Rozhovor autora s Radoslavom Števíčkom, Bratislava, 5. 9. 2018.

42 KOVÁČIK, M. 16. november 1989 – Deň D, s. 170 – 176.

Šmihulu.⁴³ Použil aj spomienky ďalších jej účastníkov, ktorí sa k tejto demonštrácii vyjadrili, napr. pri diskusii v aule UK v novembri 2014.⁴⁴ Z písomných prameňov sú využité najmä správy ŠtB, ktoré ale uvádzajú k predmetnému dňu iba stručné informácie. Z demonštrácie existuje aj kamerový záznam,⁴⁵ keďže jej priebeh zaznamenávali na kameru pracovníci bratislavskej redakcie Československej televízie.

Študenti sa začali zhromažďovať približne od 16.30 hod. na Mierovom námestí v Bratislave. V tom čase sa stmievalo. Zišlo sa ich okolo 200.⁴⁶ Väčšiu časť tvorili študenti FF UK, ale boli medzi nimi aj študenti ďalších fakúlt a niekoľko stredoškolských študentov z Gymnázia Alexandra Markuša v Bratislave. Študenti sa zoskupovali do väčších hlúčikov, väčšinou podľa škôl a fakúlt, iní postávali ďalej pri ceste. Niekoľko študentov sa odhodlalo k činu a vyzvali zhromaždených, aby vytvorili kruh. Študenti sa pochytili za ruky a zaspievali vtedajšiu štátnu hymnu a študentskú hymnu *Gaudeamus igitur*. V tých chvíľach ich „z každej strany obklúčili autá“ ZNB.⁴⁷ Keďže študenti nemali vopred pripravený plán demonštrácie, museli na mieste improvizovať. V danej situácii sa rozhodli, že sa vydajú na pochod mestom. Vyšli sa jedinou voľnou cestou a vo forme „živej reťaze“ prechádzali cez Poštovú ulicu k Námestiu SNP a cez Primaciálne

Zraz študentov pred protestným pochodom na Mierovom námestí v Bratislave 16. novembra 1989 (Zdroj: RTVS)

až na Hviezdoslavovo námestie, kde sa prvýkrát pred budovou Slovenského národného divadla (SND), na mieste, kde sa pred rokom a pol udiala Sviečková manifestácia, zastavili. Keďže boli medzi nimi študenti, ktorí ju zažili, cesta na toto miesto nebola čisto náhodná. Študenti opäť vytvorili kruh, držiaci sa za ruky zaspievali hymnu a prevolávali najmä heslo „*Chceme slobodu!*“.⁴⁸ Prítomní ľudia na demonštrujúcich študentov reagovali rôzne. Niektorí im nadá-

vali a pýtali sa ich, prečo provokujú, ďalší ich posmeľovali a zdravili ich.⁴⁹ Väčšina ľudí však pochod sledovala z bezpečnej vzdialenosti, aby prípadne nemohli byť označení za priamych účastníkov demonštrácie.⁵⁰ Po celý čas ich „sprevádzali“ vozidlá ZNB, ktoré študentom istým spôsobom určovali smer, pretože oproti nim sa vybrať nemohli. Paradoxne vďaka sledovaniu autami ZNB zo študentov opadával strach, pretože vedeli, že sa už nemôžu a ani nechcú

43 ŠMIHULA, Daniel. Začalo sa to 16. novembra [online]. [cit. 2019-22-08]. Dostupné na: http://www.noveslovo.sk/c/Zacalo_sa_to_16_novembra; OA. Rozhovor autora s Danielom Šmihulom, Bratislava, 21. 8. 2018.

44 NOVOTNÝ, M. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014, s. 216 – 229.

45 Časť demonštrácie študentov a rozhovoru redaktora s Henrietou Hrinkovou je dostupná na internete [online]. [cit. 2019-23-08]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/16-17-november-1989---demonstracia-studentov-v-bratislave/>

46 Podľa *Smeny* sa zhromaždiло približne 250 mladých ľudí. *Smena*, 17. 11. 1989; Podľa správy ŠtB cca 100. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 110; Odhady účastníkov sa pohybujú okolo 200. Podľa Radoslava Števíčka 200 – 300, Milana Novotného 200 – 250, Dionýza Hochela a Miroslava Kováčika asi 200, Henriety Hrinkovej okolo 150.

47 ŠTEVČÍK, Radoslav. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 221; ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Radoslava Števíčka.

48 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Radoslava Števíčka.

49 KOVAČIČOVÁ, Zuzana. Rozhovor s Henrietou Hrinkovou: „Nemusí byť všetko za každú cenu eko a bio.“ [online]. [cit. 2019-22-08]. Dostupné na: <http://archive.is/WLAv2>

50 ŠMIHULA, D. Začalo sa to 16. novembra.

vrátiť.⁵¹ Študentov sprevádzal aj redaktor československej televízie Pavol Jacz,⁵² ktorého prítomnosť študentov prekvapila. Upozornil ich napríklad, aby išli po chodníku a nie po ceste, lebo porušenie dopravných predpisov by mohla byť zámienka na zásah ZNB. Študenti ho poslúchli a v „živej reťazi“ išli po chodníkoch a cez priechody pre chodcov. Pokračovali na Vajanského nábrežie k Pamätníku československej štátnosti a k hlavnej budove UK, kde mali druhé zastavenie. Tam položili kvety na miesto, kde v auguste '68 okupačné vojská zastrelili 15-ročnú študentku Danu Košanovú a kde mali v úmysle položiť v auguste 1989 kvety aj členovia súdnej Bratislavskej päťky. Niektorí navrhli, aby sa vydali pred ministerstvo školstva, väčšina zo študentov pritom nevedela, kde sa nachádza. Vydali sa k nemu a sprievod napokon vyústil pred vtedajšou jeho budovou na Suvorovovej (dnes Dobrovičovej) ulici, kde pokračovali v skandovaní hesiel a čakali, čo sa stane.⁵³

Počas presunu po uvedenej trase študenti skandovali heslá. Tie potvrdzujú výpovede vtedajších študentov, že im nešlo iba o „školské záležitosti“. Možno ich rozdeliť na „politické“ a „študijné“ požiadavky. Tie prvé skandovali najmä počas pochodu a jeho dvoch zastavení.

K politickým heslám, ktoré zachytili pramene, patrili: „Slobodu“, „Demokraciu“, „Slobodu slova“, „Slobodu bratislavskej päťky“, „Slobodu Čarnogurskému“, „Dialóg“, „Skutočnú predstavu“, „Nechceme zbrane“, „Chceme voľne cestovať do zahraničia“. Študenti taktiež

Ideologický tajomník ÚV KSS Gejza Šlapka, 1989 (Zdroj: TASR)

vyzývali prekvapených okoloidúcich ľudí, aby sa k nim pridali kričaním hesiel „*Podte s nami*“ a „*V jednote je sila*“.

Heslá so študijnými požiadavkami dominovali skôr pred ministerstvom školstva: „*Chceme školské reformy*“, „*Chceme demokratické školstvo*“, „*Chceme školy pre všetkých*“, „*Chceme nové skriptá*“, „*Viac peňazí do škôl*“, „*Nechceme monopol SZM*“ a „*Nechceme reaktor*“.

Situácia pred budovou ministerstva školstva, kam dorazila už menšina študentov, pretože z rôznych dôvodov (zima, obavy z následkov) sa mnohí „odpojili“, začala byť dramatická, pretože v tom čase z automobilov ZNB vyšli príslušníci v bielych prilbách s dlhými bielymi pelendrekmi, ktoré poznali zo záberov zásahov z Prahy⁵⁴ a medzi študentov sa zamiešali mladí

51 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Miroslava Kováčika.

52 Pavol Jacz mal v tom čase ako novinár na starosti právnu agendu – zaoberal sa pôsobením polície, prokuratúry a súdov. Dozvedel sa o pripravovanom protestnom zhromaždení študentov, na ktoré sa chcel ísť pozrieť aj v sprievode kameramana spravodajstva, ale zástupca šéfredaktora mu povedal, že „*to sa nakrúcať nebude*“. Zavola „*svojmu človeku na políciu*“ a povedal mu, že tam príde bez kamery, aby o ňom príslušníci vedeli a v prípade zásahu ho nezatkli. Na jeho prekvapenie tam stretol kameramana z Televíznych novín, ktorého pravdepodobne poslali, aby nakrúcal pre potreby ŠtB. Príslušníci ich skontrolovali, a keď zistili, o koho ide, pustili ich. Pozri CUPRIK, Roman. Rozhovor s Pavlom Jaczom: „Redaktor Jacz: Boris Kollár proti mne svedčil, keď ma dokopal Steinhübel.“ [online]. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/20705647/redaktor-jacz-boris-kollar-proti-mne-svedcil-ked-ma-dokopal-steinhubel.html>

53 ŠTEVČÍK, R. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014, s. 221 – 222.

54 ŠTEVČÍK, R. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014, s. 222, 224.

Dôvody, prečo študenti ukončili protestný pochod pred Ministerstvom školstva SSR, vysvetlili redaktorovi Československej televízie študenti Henrieta Hrinková a Milan Novotný (Zdroj: RTVS)

muži v kožených bundách. Študenti sa od nich podvedome odťahovali a šepotom si odovzdávali informáciu, že sú to príslušníci ŠtB.⁵⁵ Jeden z príslušníkov VB k nim pristúpil a žiadal ich, aby sa rozišli, čo oni odmietli.⁵⁶

Na prekvapenie študentov sa k nim z budovy ministerstva dostavil Ján Porvazník, riaditeľ odboru vysokých škôl na ministerstve školstva a ideologický tajomník ÚV KSS Gejza Šlapka.⁵⁷ Jednotky ZNB sa po ich príchode stiahli. Gejza Šlapka sa so študentmi začal baviť žoviálne, urážal ich a z nadradenej pozície sa snažil ich diskusiu bagatelizovať.⁵⁸ Jeho prítomnosť v budove ministerstva školstva vyvoláva otázky a podľa niektorých z účastníkov, keďže o demonstrácii sa dozvedeli mocenské kruhy dopredu, sa mohol do diskusie s nimi zapojiť zámerne. Účastník demonštrácie Sta-

nislav Šimko spomína, že ich možno Gejza Šlapka už sledoval počas pochodu z auta.⁵⁹

Gejza Šlapka vyzval prítomných, aby sa pokojne rozišli, predložili svoje požiadavky písomne a nesnažili sa riešiť problémy formou „politiky ulice“. Odpoveďou mu bola ironická poznámka jedného zo študentov, že aj Veľká októbrová socialistická revolúcia v roku 1917, ako aj Február 1948 prebiehali na ulici. Keď s ním študenti v niečom nesúhlasili, reagovali krikom, že to tak nie je. Už len takáto forma komunikácie s komunistickými funkcionármi bola odvážna.⁶⁰ Rozprávala sa s nimi najmä študentka FF UK Henrieta Hrinková. Podľa jej slov to bol z jej strany neplánovaný výstup, ktorý poháňala zlosť a potreba zastať sa ich. V tej chvíli vraj necítila žiadny strach.⁶¹ Ján Porvaz-

ník tvrdil, že sú ochotní zúčastniť sa skutočného dialógu a pozval ich nasledujúce ráno na ministerstvo, aby sa, „s tými kompetentnými“ z nich, dohodol. Gejza Šlapka dodal, že sa treba zaradiť do toho prúdu, ktorý už beží.⁶² Bol prekvapený rozhodnutím študentov, na takúto otvorenú a konfliktnú diskusiu nebol zvyknutý, a tak sa ju snažil, po viac ako hodine, čo najskôr ukončiť. Pravdepodobne v snahe ukončiť diskusiu podráždene reagoval na Henrietu Hrinkovú, že sa so ženami baviť nebude (!).⁶³ Nakoniec sa obe strany dohodli na verejnej diskusii študentov s predstaviteľmi príslušných straníckych a štátnych orgánov, ktorá sa mala uskutočniť v pondelok – 20. novembra 1989 – v Mlynskej doline.

Pred budovou ministerstva školstva dal redaktor Pavol Jacz študen-

55 ŠMIHULA, D. Začalo sa to 16. novembra.

56 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Radoslava Števíka.

57 Gejza Šlapka bol aj koordinátorom politickej komisie, ktorú zriadilo Predsedníctvo ÚV KSS, aby sledovala a riadila aktivity proti Sviečkovej manifestácii. Z titulu tejto funkcie niesol aj najväčšiu politickú zodpovednosť za zásah ZNB na tejto akcii. Pozri DUBOVSKÝ, P. Sviečková manifestácia 25. marca 1988, s. 7 a 13.

58 KOVÁČIK, M. 16. november 1989 – Deň D, s. 174 – 175.

59 ŠIMKO, Stanislav. 25 rokov „Nežnej“. Z diskusie v aule UK 19. 11. 2014, s. 223; ŠMIHULA, D. Začalo sa to 16. novembra.

60 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Miroslava Kováčika.

61 KOVÁČIČOVÁ, Z. Rozhovor s Henrietou Hrinkovou: „Nemusí byť všetko za každú cenu eko a bio.“

62 Študentská demonštrácia vo štvrtok 16. novembra 1989. Prepis televízneho zosťrihu vystúpení pred budovou ministerstva školstva. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 21 – 22.

63 OA. Písomná komunikácia autora so Stanislavom Hrdom z 9. 8. 2018.

tom možnosť vyjadriť sa pred televíznou kamerou. Najskôr boli študenti k tejto možnosti skeptickí, pretože vedeli, ako pracujú médiá v prostredí „znormalizovanej“ krajiny. Prvá so študentskými požiadavkami vystúpila ako „neformálna vodkyňa“ Henrieta Hrinková.⁶⁴ Redaktorovi povedala, že si týmto stretnutím chcú pripomenúť najtrajší Medzinárodný deň študentstva a že chceli vytvoriť akýsi symbol toho, že sa na mládež v republike dostatočne nemyslí. Na otázku redaktora, konkrétne v čom, odpovedala, že zjednocujúcim cieľom je školská reforma, o ktorej sa veľa hovorilo, ale absolútne nič sa nezmenilo. Na výzvu redaktora sa odhodlalo niekoľko ďalších študen-

tov predniesť následné požiadavky: 1. zvýšiť medzinárodné výmeny študentov; 2. dodržiavať nedotknuteľnosť akademickej pôdy; 3. zohľadniť požiadavky a pripomienky, ktoré dávali študenti k pripravovanému novému školskému zákonu; 4. zvýšiť úroveň ubytovania na internátoch; 5. vytvoriť nezávislú mládežnícku organizáciu a pluralizmus v mládežníckych organizáciách; 6. voliteľnosť prednášok a prednášajúcich; 7. znížiť rozsah vyučovania spoločného základu (výučby marxizmu-leninizmu pre všetky študijné kombinácie); 8. objektívne učebnice z oblasti humanitných a sociálnych vied; 9. prijímať na medicínu ľudí, ktorí na to majú vedomosti, a nie financie; 10. zaviesť dob-

rovoľnú vojenskú službu; 11. povedať mládeži pravdu o histórii a súčasnosti.⁶⁵ Na záver sa študentka Henrieta Hrinková spýtala redaktora Pavla Jacza, či im zaručí, že ich otvorenosť nebude nijako zneužitá a nebude mať následky. Odpovedal, že verí, že sa to nestane.⁶⁶

Aj keď vozidlá a príslušníci ZNB na mnohých študentov pôsobili zastráňujúco,⁶⁷ jednotky nedostali povel na zásah, a tak zostala študentská demonstrácia s pochodom iba monitorovaná. Môžeme sa iba domnievať, prečo sa tak stalo. Je ale pravdepodobné, že ak by prišlo k zásahu voči študentom v Bratislave, zrejme by nastali nejaké pohyby v spoločnosti, ktoré by nemuseli zapasovať do scenára, predpokladaného

V Aule Univerzity Komenského bol 20. novembra 1989 vytvorený prvý vysokoškolský štrajkový výbor na území Slovenska (Zdroj: A ÚPN/Pavol Vitko)

64 ÚPN Bratislava, Referát Oral history. Spomienky Miroslava Kováčika.

65 Manifestácia študentov v Bratislave k Medzinárodnému dňu študentstva 16. 11. 1989 [online]. [cit. 2019-25-04]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=XdpwOzLbhYg&t=>

66 Študentská demonstrácia vo štvrtok 16. novembra 1989. Prepis televízneho zosrihu vystúpení pred budovou ministerstva školstva, s. 19 – 20.

67 HOCHÉL, D. Spomienka na november, s. 161.

bezpečnostnými zložkami v nasledujúci deň v Prahe.⁶⁸

Demonštrácia zo 16. novembra 1989 v Bratislave bola odvážnou, autentickou a z veľkej časti spontánnou akciou slovenských študentov s nepredvídateľným priebehom, pretože títo nemohli vedieť, aká bude reakcia mocenských orgánov a ani to, aké udalosti sa odohrajú na nasledujúci deň. Keďže nešlo o masovú demonštráciu, pomocou kamerových záznamov mohli byť jej účastníci pomerne ľahko identifikovaní. V čase samotného protestu študentom dodával odvahu pocit príslušnosti ku kolektívu, a tak bol ich strach čiastočne potlačený. Navzájom sa podporovali, keď sa ťahali v „živej reťazi“.⁶⁹ Henrieta Hrinková prejavila odvahu, schopnosť diskutovať a formulovať požiadavky, čím zapôsobila na účastníkov demonštrácie, ktorí jej postup vo svojich spomienkach jednoznačne ocenili.

SITUÁCIA PO DEMONŠTRÁCIÍ

Študenti ešte počas demonštrácie dostali informáciu, že správu o ich proteste možno odvysielajú vo *Večerných aktualitách* v Československej televízii o pol desiatej ešte v ten večer.⁷⁰ Tak sa aj stalo a o demonštrácii následne informovala aj Slobodná Európa a Hlas Ameriky.⁷¹ Z tlače o demonštrácii študentov stručne informoval nasledujúci deň denník *Smena* s titulkom *Požiadavka dialógu*.⁷²

ŠtB vo svojej informačnej správe o bezpečnostnej situácii pri príležitosti Medzinárodného dňa študentstva stručne opísala priebeh demonštrácie. V správe sú vymenované niektoré z hesiel, ktoré študenti skandovali a informuje sa v nej o ich odmietavom postoji k tajomníkovi ÚV KSS Gejzovi Šlapkovi. Podľa správy študenti vysokých škôl z Bratislavy po akcii vyzvali všetkých vysokoškolských študentov na Slovensku k „dialógu“ so straníckymi, štátnymi a školskými orgánmi k presadzovaniu svojich požiadaviek. Podľa tejto správy ŠtB boli počas udalostí aktivizované jednotky VB, ktoré nezasiahli, nakoľko dav sa po skončení demonštrácie pokojne rozišiel. Obdobné nepovolené zhromaždenia vraj študenti plánovali na 18. a 19. novembra na Hviezdoslavovom námestí a očakávala sa masová účasť. Na základe týchto skutočností ZNB pripravoval „*bezpečnostné opatrenia s cieľom zabrániť prípadnému protispoločenskému vystúpeniu, narušeniu pokoja a verejného poriadku*“.⁷³

Študenti si ešte viac začali reálne uvedomovať, čo sa naozaj udialo a aké to pre nich môže mať následky,⁷⁴ až večer po odvysielaní televíznej reportáže a následných telefonátov od rodín a známych.⁷⁵ Podľa Radoslava Števíčka vedenie FF UK sa už na druhý deň, teda v piatok 17. novembra, začalo zaoberať dôsledkami, aké vyvodí proti študentom, ktorí sa na demonštrácii zúčastni-

li a ktorí sa vyjadrovali pred televíznou kamerou. Rozhodovať o trestoch sa malo v pondelok.⁷⁶ Henrieta Hrinkovej po skončení pochodu volali, aby sa s ďalšími spolužiakmi pripravila na vyhlásenie zo štúdia žurnalistiky.⁷⁷ K tomu napokon neprišlo, pretože udalosti nabrali po udalostiach nasledujúceho dňa iný smer a dynamiku.

Za začiatok Nežnej revolúcie sa považuje udalosť zo 17. novembra 1989, keď bolo v Prahe ZNB násilne rozohnané masové zhromaždenie študentov, ktoré sa konalo k 50. výročiu uzatvorenia českých vysokých škôl nacistami. Udialo sa tak napriek tomu, že oficiálna časť tohto zhromaždenia bola vopred povolená a konala sa pod patronátom mestskej vysokoškolskej rady SZM. Tento zásah s rozšírením falošnej správy o smrti „študenta Šmída“⁷⁸ spôsobil rozruch v československej verejnosti, ktorej na pozadí medzinárodného vývoja vzrastala odvaha (9. novembra 1989 padol Berlínsky múr).⁷⁹ Aj keď sa aktívni študenti v rôznej forme aktivizovali prinajmenšom už od roku 1988, vďaka 17. novembru sa dostali do všeobecného povedomia domácej a zahraničnej verejnosti a k ich aktivitám sa začali pridávať aj ďalší vysokoškolskí študenti a stali sa súčasťou akcií a rokovaní, ktoré roky a mesiace predtým nepripadali do úvahy.

Demonštrácia študentov 16. novembra 1989 je dôkazom toho, že aj

68 Rozhovor s Milanom Novotným. In: KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 167.

69 Ich skupinovú reakciu môžeme vidieť aj na kamere televízie, keď sa Henrieta Hrinková ako prvá odhodlala prehovoriť, všetci študenti spolu postúpili o niekoľko krokov dopredu.

70 KOVÁČIK, M. 16. november 1989 – Deň D, s. 175.

71 ŠTEVČÍK, R. Vysokoškoláci žiadali viac slobody a demokracie.

72 *Smena*, roč. 42, 1989, č. 271, s. 5.

73 BALUN, P., STREŠŇÁK, G., eds. *November*, s. 30 a 32; Informácia o bezpečnostnej situácii pri príležitosti medzinárodného dňa študentstva. In: MIKULA, V. *Filozofi v novembri*, s. 110.

74 FŮLE, D. Drozd na barikáde alebo novembrovú revolúciu oslavujem šesťnásteho, s. 189; OA. Rozhovor autora s Danielom Šmihulom, Bratislava, 21. 8. 2018.

75 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, s. 142.

76 ŠTEVČÍK, R. Vysokoškoláci žiadali viac slobody a demokracie.

77 OA. Rozhovor s Henrietou Hrinkovou. In: KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 170.

78 Neskôr nezávislá vyšetrovacia komisia zistila totožnosť domnelého „študenta Šmída“, ktorým bol agent ŠtB Ludvík Živčák, ktorý bol pod menom Růžička jedným z hlavných organizátorov osudnej demonštrácie. Vid' ŽATKULIAK, J. *November '89*, s. 117.

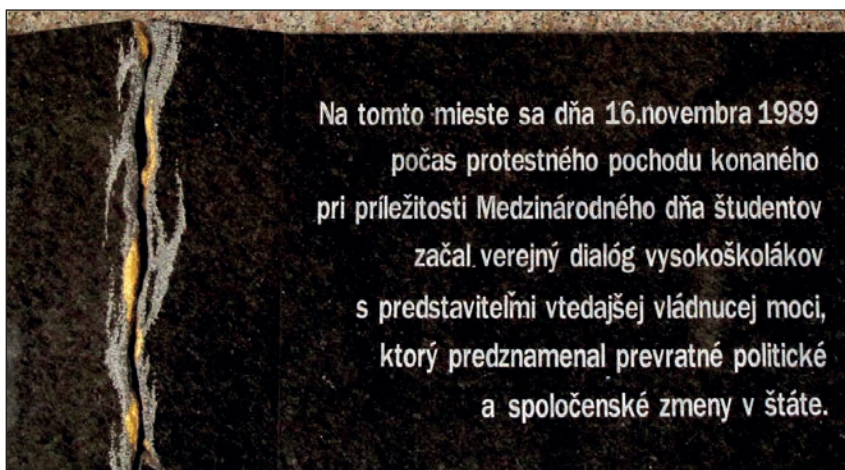
79 ZEMKO, M. Slovensko na ceste k politickej a občianskej slobode, s. 17.

Pamätná tabuľa na budove Univerzity Komenského v Bratislave

(Zdroj: Archív T. Kráľoviča)

v Bratislave existoval medzi študentmi spontánny pohyb za zmenu spoločenských pomerov. Udalosť, ktorú nazývame prológ Nežnej revolúcie, bola pre mnohých jej účastníkov odrazovým mostíkom v ďalšom postupe.⁸⁰ Keď sa v sobotu z vysielania Slobodnej Európy dozvedeli o udalostiach v Prahe, začali s prípravou protestných letákov a vyzývali spolužiakov z FF UK, aby v pondelok ráno prišli do vstupnej haly UK, kde sa mali dohodnúť na ďalšom postupe. Poslucháči FF UK (Andrea Červená, Adriana Hostovecká, Milan Novotný, Rastislav Rigo, Radoslav Števcík)⁸¹ v internáte L. Štúra v Mlynskej doline zostavili v nedeľu 19. novembra večer prvé protestné študentské vyhlásenie, ktoré obsahovalo ostrý protest proti zásahu a žiadosť o jeho prešetrovanie. Prečítali ho v pondelok 20. novembra o 9.00 hod. v preplnenej vstupnej hale. Pri čítaní sa vystriedali piati autori vyhlásenia, aby vina nepadla iba na jedného. Ná-

Pamätná tabuľa na budove Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR

(Zdroj: Archív T. Kráľoviča)

sledne sa stovky študentov presunuli do auly, kde pedagogickí a stranícki predstavitelia UK vyzývali študentov, aby sa venovali vzdelávaciemu procesu a nedramatizovali situáciu. Keď ani po hodine nezaznel jasný postoj zástupcov vedenia, študenti ich vyzvali, aby odstúpili. Následne sa spomenutí predstavitelia zdvihli a opustili svoje doterajšie miesta, ktoré obsadili zástupcovia študentov, väčšinou aktívni účastníci demonštrácie zo 16. novembra 1989. Tak študenti FF UK (Svetoslav Bombík, Daniel Bútor, Magda Hlaváčová, Dionýz Hochel, Adriana Hostovecká, Henrieta Hrinková, Milan Novotný, Rastislav Rigo, Stanislav Šimko)⁸² v pondelok o 10.00 hod. vytvorili prvý vysokoškolský štrajkový výbor na Slovensku. Na FF UK bol proces úvodných revolučných zmien symbolicky zavŕšený 6. decembra prvými slobodnými voľbami dekana.⁸³ Po FF UK boli zakladané ďalšie študentské štrajkové výbory, a tak sa Študentské hnutie rýchlo rozšírilo na všetky ostatné slovenské vysoké školy, kde sa k nim pripájali ďalší študenti. Požadovali dialóg, celospoločenské zmeny

a generálny štrajk. Zástupcovia Študentského hnutia sa stali bezprostrednými a najbližšími spolupracovníkmi občianskeho hnutia Verejnost' proti násiliu a oporou protikomunistického hnutia vo všetkých regiónoch Slovenska. Študenti pomáhali organizovať demonštrácie, pripravovali a rozširovali vyhlásenia a letáky a zúčastňovali sa stretnutí s robotníkmi v závodoch.⁸⁴

POCHOD BRATISLAVSKÝCH ŠTUDENTOV V PAMÄTI NÁRODA

Pri spomienkach na historicky dôležité udalosti našich dejín zohráva podstatnú úlohu kolektívna pamäť. Jedným z jej segmentov je pripomínanie si histórie prostredníctvom vizuálnych symbolov, pamätníkov, sôch a pod. Aj novembrové demonštrácie by mali mať svoje adekvátne miesto v historickom vedomí spoločnosti na Slovensku. V hlavnom meste SR dodnes nie je centrálny pamätník venovaný Nežnej revolúcii. Podľa Iva Štassela, riaditeľa Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave, by mal stáť v budúcnosti na Námestí slobody. V meste sú však

80 KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 166.

81 OA. Písomná komunikácia autora s Milanom Novotným, 5. 8. 2019.

82 OA, Písomná komunikácia autora s Milanom Novotným, 5. 8. 2019.

83 Rozhovor s Milanom Novotným. In: KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 168.

84 Malý slovník pojmov Nežnej revolúcie.

osadené štyri pamätne tabule viažuce sa k Nežnej revolúcii, z toho dve sú venované študentskej demonštrácii zo 16. novembra 1989. Prvá z nich je na budove UK na Šafárikovom námestí, druhá na budove Ministerstva pôdohospodárstva SR na Dobrovičovej ulici (vtedajšej budove Ministerstva školstva SSR).⁸⁵ Odhalili ich 16. novembra 2009 s rozdielom niekoľkých hodín. Pamätne tabuľa na priečelí UK vznikla z iniciatívy UK a Ústavu pamäti národa (ÚPN).⁸⁶ Je dielom akademického sochára Jána Hoffstädtera a odhalili ju v prítomnosti účastníkov demonštrácie, vtedajšieho predsedu Správnej rady ÚPN, rektora UK a niekoľkých predstaviteľov parlamentnej opozície.⁸⁷ Študentská demonštrácia je na pamätnej tabuli zvečnená cez symbol dvoch dlaní, ktoré sa však nedotýkajú. Podľa autora majú symbolizovať cestu k spojeniu, ktoré ešte nenastalo, ale už je jasné, že sa tie ruky chcú spojiť a vytvárať spolu energiu a názor.⁸⁸ S iniciatívou na osadenie tabule na bu-

dove ministerstva pôdohospodárstva prišli pracovníci Úradu vlády SR, ktorí prostredníctvom svojho generálneho riaditeľa Pavla Holíka oslovili vtedajšieho podpredsedu vlády SR Dušana Čaploviča s tým, aby si úrad vlády takýmto spôsobom pripomenul udalosť zo 16. novembra 1989. Autorom textu tejto tabule je účastník demonštrácie Daniel Šmihula.⁸⁹

Pri pamätnej tabuli osadenej na budove UK sa každoročne koná podujatie „Spomienka na pochod študentov v novembri 1989“. Organizuje ho ÚPN spolu s UK. Na tomto spomienkovom podujatí sa stretávajú bývalí účastníci demonštrácie a zúčastníkovia z radov študentov a verejnosti, ktorí si chcú pripomenúť udalosti Nežnej revolúcie.

ZOZNAM ŠTUDENTOV UK, KTORÍ SA ZÚČASTNILI NA DEMONŠTRÁCII 16. NOVEMBRA 1989⁹⁰

Jana Bobrovská, Jana Bogárová, Svetoslav Bombík, Dagmar Bombíková,

Dušan Buran, Juraj Cigáň, Boris Čižmárik, Peter Darovec, Martin Dugas, Marek Eštok, Gabriela Fišová, Renáta Fodorová, Marián Gazdík, Monika Ginzeriová, Anna Harbáčová, Magda Hlaváčová, Tibor Hlista, Dionýz Hochel, Adriana Hostovecká, Henrieta Hrinková, Ján Hučko, Martin Juhás, Lubomír Kiraľ-Varga, Miroslav Kováčik, Bernadeta Koyšová, Adriana Krejtná, Pavol Krempaský, Róbert Letz, Elena Linczényiová, Pavol Lukáč, Jozef Lupták, Peter Maňovčík, Mária Míková, Vladimír Mohorita, Milan Novotný, Eduard Pally, Václav Pankovčín, Tünde Pastiráková, Vladimír Petrovič, Maroš Púchovský, Rastislav Rigo, Miroslav Salma, Marián Sedílek, Richard Sladký, Martin Solotrúk, Boris Strečanský, Milan Šeršík, Stanislav Šimko, Gabriela Škulecová, Alexander Štefúca, Radoslav Števcík, Milica Števková, Lýdia Šuchterová, Pavol Vitko, Renáta Vitková, Karol Wolf, Julita Wróbel, Karol Zabák, Kamil Zbruž, Petra Zemanová.

Tomáš Kráľovič • Gentle Revolution Prologue. Students' Demonstration on 16 November 1989 in Bratislava

In the introduction to the given paper, the author presents university students' activities in the late 80s and reasons of their dissatisfaction with the totalitarian communist regime. The first chapter is devoted to the students' demonstration in Bratislava and the explanation why the demonstration is designated as a "prologue" of the Gentle Revolution. The second, the main chapter deals with the course of the demonstration – from the moment when students met in the Mierové Square (today renamed to Hodža Square), marching down to the building of the Ministry of Education where students talked to communist officials and expressed their requirements also to Czechoslovak Television camera. The third chapter describes immediate reactions on students' demonstration, and the last chapter is devoted to two memorial wall plaques installation, that were unveiled in Bratislava on this occasion in 2009.

Mgr. Tomáš Kráľovič (1991)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (UKF) v Nitre, odbor história a politológia. V súčasnosti pôsobí ako interný doktorand na Katedre histórie UKF v Nitre. Zaoberá sa študentským hnutím počas Nežnej revolúcie na Slovensku.

85 V Bratislave stále chýba centrálny pamätník k novembu '89 [online]. [cit. 2018-23-08]. Dostupné na: <https://www.webnoviny.sk/v-bratislave-stale-chyba-centralny-pamatnik-k-novembu-89/>

86 KUCHARÍK, J. Bratislavskí vysokoškoláci a pochod mestom 16. novembra 1989, s. 165.

87 Odhalenie pamätnej tabule k pochodu študentov zo 16. novembra 1989 [online]. [cit. 2018-23-08]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/odhalenie-pamatnej-tabule-k-pochodu-studentov-zo-16-novembra-1989/>

88 Pamätník vyníma študentský pochod z tieňa 17. novembra [online]. [cit. 2018-23-08]. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/164173-pamaetnik-vynima-studentsky-pochod-z-tiena-17-novembra/>

89 OA. Rozhovor autora s Danielom Šmihulom, Bratislava, 21. 8. 2018.

90 Zostavil Milan Novotný.

RUMUNSKÁ REVOLÚCIA 1989

HISTORICKÝ KONTEXT, PRIEBEH A DOZVUKY

FLORIN ABRAHAM

Za tri desaťročia od pádu komunizmu sa v Rumunsku zhromaždilo obrovské množstvo informácií, ktoré je veľmi náročné hodnotiť dokonca aj pre historikov. Existujú monografie, zbierky dokumentov, aj memoáre. Avšak na to, aby sme mohli poskytnúť základné informácie o historickej udalosti, ktorú aj v súčasnosti sprevádzajú polemiky a spory, potrebujeme štúdie používajúce postup syntézy. Cieľom tejto štúdie je ponúknuť prehľad hlavných udalostí Rumunskej revolúcie, s použitím aktuálnej bibliografie a najnovších interpretácií. Použili sme ideografickú metódu, aby sme čitateľom poskytli všeobecný pohľad na túto historickú udalosť, ktorá spadá do kategórie „zlomových bodov“.

Tak ako mnohé zlomové momenty v ľudských dejinách, aj pád komunizmu v Rumunsku priniesol mnoho kontroverzných názorov. Objavili sa hneď po tom, ako rodina Ceausesca prišla o moc a totalitný štát vedený jednou politickou stranou skončil. V počiatočnej fáze sa polemiky okolo pádu Ceausesca veľmi netýkali historických faktov, ale skôr smerovania a dynamiky zmien v rámci rumunskej spoločnosti. Prvý pohľad predstavuje ľudí sústredených okolo Iona Iliescu a tých, ktorí v decembri 1989 preberali vedenie hlavných politických inštitúcií. Obraňujúc a legitimujúc myšlienku „revolúcie“ ju chápali ako spontánne hnutie protestu. Alternatívny pohľad na pád komunistického režimu zastávajú intelektuáli, ktorí majú blízko k historickým politickým stranám (napr. liberálnej, národno-agrárnej) a ktorí sa snažili dokázať teóriu „coup d'état“ (štátne-

ho prevratu) pripraveného bývalými členmi komunistickej nomenklatúry s podporou armády, z ktorých niektorí mali veľmi blízky vzťah k ZSSR.¹ Počiatkový zdroj sporov sa týkal boja o moc, keďže 23. januára 1990 Front národnej spásy (FNS), čo bola štruktúra, ktorá vznikla počas odstránenia komunistického režimu, ohlásil, že pripravovaných prvých slobodných volieb sa zúčastní ako politická strana. Toto rozhodnutie pretvoriť FNS na politickú stranu spustilo reťazec politických protestov, ktoré nadobudli formu akcie a reakcie až do polovice roku 1990. Vedúci predstavitelia demokratických politických strán, ktoré v čase nástupu komunizmu rozpustili, ale v januári 1990 obnovili, chceli návrat ku konštitučnej monarchii, reštitúciu majetkov a rýchlu obnovu kapitalizmu. Mocenská skupina okolo Ioana Iliescu, ktorá rozvíjala víziu inšpirovanú *perestrojkou* smerujúcu k sociálnej demokracii,

naopak navrhovala hájiť práva tých, ktorí mali, dokonca len symbolicky, úžitok z komunistického režimu. V celom tomto konflikte záujmov a súperiacich vízií o rumunskej spoločnosti zohrávala otázka pádu komunizmu svoju úlohu, pretože myšlienku „revolúcie“ považovala mocenská skupina okolo Ioana Iliescu za základný zdroj legitimity, zatiaľ čo jej oponenti túto legitimitu popierali používaním konšpiračnej teórie o „štátnom prevrate“.

Zo sféry súperiacich politických záujmov začali tieto rozchádzajúce sa interpretácie o páde komunizmu obsadzovať priestor historiografie. V rokoch 1990 – 1991 sa západní novinári² začali venovať línii historickej interpretácie, ktorá podporovala myšlienku štátneho prevratu. Túto interpretáciu udalostí prijala časť členov parlamentného výboru pre výskum pádu komunistického režimu,³ zatiaľ čo iný člen tohto výboru publikoval inú verziu.⁴

- 1 SIANI-DAVIES, Peter. *Revoluția română din decembrie 1989* [Rumunská revolúcia v decembri 1989]. Bucharest: Humanitas, 2006, s. 15, 381 – 391.
- 2 CASTEX, Michel. *Un Mensonge gros comme le siècle: Roumanie, histoire d'une manipulation*. Paris: Albin Michel, 1990; PORTOCALĂ, Radu. *Autopsie du Coup d'État Roumain: au pays du mensonge triomphant*. Calmann-Lévy. Paris, 1990; RATESH, Nestor. *Romania: The Entangled Revolution* [Rumunsko: Zamotaná revolúcia]. New York: Praeger, 1991.
- 3 SĂNDULESCU, Șerban. *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat revoluția română*. Bucharest: Omega Press, 1996.
- 4 NICOLAESCU, Sergiu. *Cartea revoluției române decembrie '89*. Bucharest: Editura Ion Cristoiu, 1999.

Revolucionári pred vládnymi budovami v Bukurešti, 22. december 1989

(Zdroj: www.rarehistoricalphotos.com)

Hlavní aktéri udalostí určujúcich pád Ceausescovho režimu pod vedením Iona Iliescu⁵ a Petre Romana⁶ následne uverejnili svoju vlastnú verziu o ich prínose k pádu komunizmu.

Stredobodom sporov bola otázka zodpovednosti za obete počas protikomunistickej revolúcie. Veľmi bohatá historická, spomienková a investigatívna literatúra o Rumunskej revolúcii ponúka aspoň desať alternatív,⁷ od členov tajnej polície Securitate po za-

hraničných agentov (sovietskych, maďarských, juhoslovanských), atď. Táto lavína rôznych scenárov spôsobila dokonca zmeny v jazyku. S cieľom nespôsobiť dilemu medzi „revolúciou“ na jednej strane a „štátnym prevratom“ na strane druhej sa objavilo označenie, ktoré malo ponúknuť pseudoneutrálny charakter, a to „Udalosti decembra 1989“. Podľa nášho názoru je delenie „revolúcia“ verzus „štátny prevrat“ nesprávne. Ak pod „revolúciou“ chá-

peme všeobecnú a rýchlu zmenu politického systému, potom je isté, že odstránenie rodiny Ceausesca z vedenia krajiny bolo zmyslom revolúcie, keď totalitná politická strana uvoľnila priestor systému viacerých politických strán, systematický teror nahradila anomická alebo dokonca anarchická sloboda a názorový pluralizmus sa stal nesporným pravidlom.⁸ Hlavnou aktuálnou tendenciou medzi rumunskými aj zahraničnými historikmi, ktorí napísali monografie o páde komunizmu, je sklon používať pojem „revolúcia“⁹ interpretácie dávajú dôraz na odhalenie procesu zmeny moci a následkov historických udalostí. Existujú samozrejme aj iní historici, ktorí zdôrazňujú morálnu stránku ľudí, ktorí v decembri 1989 porazili politickú moc,¹⁰ ale je nesporné, že po poprave manželov Ceausescovcov sa diktátorský režim skončil, tak ako aj v iných krajinách východnej Európy.

S otázkou voľby medzi „revolúciou“ a „štátnym prevratom“ blízko súvisí aj otázka stanovenia dĺžky tejto historickej udalosti. Historici majú ešte stále ďaleko od jednotného hodnotenia. V príspevku, ktorý sa venuje chronológii rumunskej revolúcie¹¹ je časť, ktorá sa venuje obdobiu medzi rokmi 1917 až 1989, ďalšia obdobiu od 14. – 31. decembra 1989 a tretia

- 5 ILIESCU, Ion. *Momente de istorie. Vol. 1: Documente, interviuri, comentarii (decembrie 1989 – iunie 1990)*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 1995; ILIESCU, Ion. *După 20 de ani: 1989 – an de cotitură în istoria națională și în viața internațională*. Bucharest: Editura Semne, 2010; ILIESCU, Ion. *Destinul unui om de stânga. Amintiri*. Bucharest: Litera, 2014.
- 6 ROMAN, Petre. *Libertatea ca datorie*. Bucharest: Editura Paideia, 2000; ROMAN, Petre. *Despre pasiune în vreme de libertate. Memorii*. Bucharest: Cartea Românească, 2018.
- 7 CESEREANU, Ruxandra. *Decembrie '89: deconstrucția unei revoluții*. Iași: Polirom, 2004.
- 8 Pozri širokú analýzu tejto otázky v HLIHOR, Constantin, BADEA, Marin, PREDA, Gavriil, PURCĂRUS Alexandru, eds. *Revoluția română din decembrie 1989 și percepția ei în mentalul colectiv. Obiectivitate și subiectivitate. Neutralitate și părtinire. Studii*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2014, s. 13 – 126.
- 9 ROPER, Steven D. *Romania: The Unfinished Revolution* [Rumunsko: Nedokončená revolúcia]. London: Routledge, 2004; SCURTU, Ioan. *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2009; PETRESCU, Dragoș. *Explaining Romanian Revolution of 1989. Culture, Structure, and Contingency* [Objasnenie rumunskej revolúcie z roku 1989. Kultúra, štruktúra a súvislosti]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2010; STAN, Apostol. *Revoluția română văzută din stradă: decembrie 1989 – iunie 1990*. Bucharest: Curtea Veche, 2007.
- 10 DURANDIN, Catherine, HOEDTS, Guy. *La mort des Ceausescu: la vérité sur un coup d'état communiste*. Paris: Bourin, 2009; STOENESCU, Alex Mihai. *Istoria loviturilor de stat în România: 1821 – 1999. Vol. IV (1 – 2), Revoluția din decembrie 1989 - o tragedie românească*. Bucharest: Rao, 2004 – 2005; GABANYI, Anneli Ute. *Revoluția neterminată*. Bucharest: Editura Fundației Culturale Române, 1999.
- 11 DUȚU, Alexandru. *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*. Craiova: Editura Sitech, 2010.

obdobiu rokov 1990 – 1991 po rozpad Sovietskeho zväzu. Aj keď autor nepoužíva jednoznačné koncepčné ohraničenie, je zrejme, že pod „revolúciou“ chápe obdobie od začiatku protestov po vytvorenie novej politickej moci. Komplementárnym pohľadom je rozšírenie tohto obdobia antikomunistickej revolúcie po vytvorenie novej vlády po voľbách 20. mája 1990. A naozaj, za finálnu udalosť zmeny systému možno považovať demokratickú voľbu prezidenta a menovanie vlády (20. júna 1990) s podporou väčšiny, ktorá vznikla po slobodných a spravodlivých voľbách; ale pád Ceausescovho režimu bol udalosťou s hlavným dosahom, preto by sa mal koniec antikomunistickej revolúcie datovať na koniec decembra 1989, keď vznikla nová vláda a zaviedol sa systém viacerých politických strán. Rumunsko po týchto udalostiach vstúpilo do (postkomunistického) prechodného obdobia, ktoré má do roku 1996 mnohé prvky homogenosti, keď sa po voľbách uskutočnila prvá demokratická zmena moci.

MEDZINÁRODNÝ KONTEXT ROKU 1989 – POHLAD Z BUKUREŠTI

Ak prekonáme historizujúcu tendenciu nazerania na minulosť ako niečo nevyhnutné pri pochopení fenoménu pádu komunizmu vo východnej Európe, dokážeme uznať existenciu kauzálneho vzťahu a medzinárodných súvislostí javov v každej jednotlivkej krajine. Prvky všeobecného kontextu podčiarkujú systémové zmeny po 80. rokoch na medzinárodnej úrovni. Podstatným faktorom je posun rovnováhy moci medzi Východom a Západom v neprospech Sovietskeho zväzu. Pokus o prinavrátenie rovnováhy v globálnej súťaži je hlavnou príčinou, prečo

Posledné stretnutie M. Gorbačova a N. Ceausesca v Moskve 4. decembra 1989

(Zdroj: www.aesgs.ro)

Michail Gorbačov dosiahol politické zmeny, ktoré boli u jeho predchodcov nepredstaviteľné.¹² *Glasnosť* a *Perestrojka* sú výsledkom spôsobu myslenia na vrchole sovietskeho vedenia; perestrojka považovala za nevyhnutné zmeny týkajúce sa politiky, ekonomiky a vzťahov so západným svetom. Ale všetky tieto úžasné zmeny, v porovnaní s predchádzajúcimi mrazivými časmi, priniesli vo východoeurópskych krajinách protikladné reakcie a zmeny. S odstupom troch desaťročí sa význam týchto zmien javí ako „jasný a nevyhnutný“, ale historický naratív musí zobrať do úvahy, že minulosť mohla byť aj iná, nie taká aká bola. Epistemickou úlohou historika je poskytnúť presné vysvetlenie o súhre faktorov, ktoré určovali priebeh udalostí.

Nástup Michaila Gorbačova k moci nechal Ceausescov režim bojovať s rastúcimi ekonomickými ťažkosťami a postupnou stratou privilegovaných vzťahov so Západom. Nicolae Ceau-

sescu sa pozeral na mladšieho Gorbačova s nedôverou a jeho reformné myšlienky mu boli ľahostajné.¹³ Ceausescu sovietske reformné myšlienky odmietal a počítal s tým, že každá komunistická strana má právo vybrať si svoju vlastnú cestu. Počas bilaterálnych stretnutí Ceausescu – Gorbačov (v Moskve v máji 1986, v októbri 1988 a decembri 1989 a v Bukurešti v máji 1987 a júli 1989) neprišlo k zhode, a to napriek oficiálnym rečiam o „bratských vzťahoch“.¹⁴ Ceausescu si naďalej želal dobré hospodárske vzťahy so ZSSR, najmä v oblasti dovozu surovín, ktoré boli pre rumunský ťažký priemysel tak potrebné, ale odmietal všetky politické podmienky Sovietov. Gorbačovovi sa do istej miery podarilo získať skutočnú podporu Spojených štátov pre svoju politiku a ekonomické i politické reformy sa nesmeli začať uplatňovať v Poľsku, Maďarsku a Československu. Nicolae Ceausescu bol stále anachronickejší politikom

12 HLIHOR, Constantin. *România și șocurile geopolitice ale Războiului Rece*. Bucharest: Editura IRDD, 2014, s. 13 – 92.

13 CĂTĂNUS, Ana-Maria. *Provocările gorbaciovismului. Reacții românești la perestroika și glasnost*. In: DIAC, Cristina, ed. *Dezintegrarea U.R.S.S.: cauze și consecințe. Materialele simpozionului din 7 decembrie 2011*. Bucharest: Editura Universității din Bucharest, 2015, s. 99 – 123.

14 Ohľadom hodnotenia rumunsko-sovietskych vzťahov pozri BUGA, Vasile. *Pe muchie de cuțit: relațiile româno-sovietice (1965 – 1989)*. Bucharest: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013; BUGA, Vasile. *Sub lupa Moscovei. Politica externă a României: 1965 – 1989*. Bucharest: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2015.

a jeho medzinárodná izolácia už bola zjavná. O Ceausescovej neschopnosti prispôbiť sa novej realite hovorí jeho celkom posledné stretnutie s Gorbačovom 4. decembra 1989, počas ktorého rumunský komunistický vodca navrhol zorganizovať medzinárodnú konferenciu, kde by sa diskutovalo o osude socializmu, teda v čase, keď bol východoeurópsky komunizmus už na smetisku dejín.¹⁵

Ceausescovu neschopnosť pochopiť realitu a prispôbiť sa jej možno vysvetliť predpokladanou informačnou izoláciou. Archívne dokumenty a memoáre bývalých komunistických vodcov naznačujú, že vedúce osobnosti Komunistickej strany Rumunska (KSR) podrobne vedeli o politickom vývoji v jednotlivých krajinách.¹⁶ Ale Ceausescu bol tvrdo proti každej zmene. V súvislosti so zostavením nekomunistickej vlády v Poľsku pod vedením Tadeusza Mazowieckeho dokonca Nicolae Ceausescu v liste ostatným komunistickým stranám (zo dňa 20. augusta 1989) navrhol intervenciu proti Poľsku. Takýto návrh, ktorý nevylučoval ani vojenský zásah, žiadna komunistická strana vo Východnej Európe nebrala vážne a Michail Gorbačov už vôbec nie. Ceausescovo gesto podčiarkuje nielen jeho politickú izoláciu, ale aj tragickú neschopnosť chápať realitu.¹⁷

Ďalšou významnou zmenou, na ktorú Ceausescov režim nedokázal adekvátne reagovať, bola strata významu Rumunska pre Spojené štáty, spojená s príchodom Gorbačova k moci. Nicolae Ceausescu dlhý čas významne ťažil z politiky „diferenciácie“,¹⁸ ktorú USA aplikovali počas Studenej vojny:

preto ho na medzinárodnej úrovni uznávali a jeho porušovanie ľudských práv sa tolerovalo. Pomaly sa z Ceausesca, tzv. enfant terrible Východu, stal vydedenec. Spojené štáty sa postavili proti porušovaniu ľudských práv v Rumunsku. Odstúpenie Spojených štátov od Doložky najvyšších výhod vo februári 1988 nevyvolalo reakciu pokúsiť sa rumunsko-americké vzťahy napraviť, ale len si zachovať tvár. Vláda v Bukurešti prehlásila, že neprijala žiadne podmienky pre zmenu rumunskej migračnej politiky (Jackson-Vanikova novela Zákona o obchode z roku 1975). Summit USA – ZSSR na Malte v dňoch 2. – 3. decembra 1989 bol symbolickým momentom konca Studenej vojny, a samozrejme aj politiky „diferenciácie“ voči ZSSR, možnosti, ktorú Ceausescu v minulosti šikovne využíval. Pre komunistické Rumunsko to bola správa, že Ceausescova vláda sa chýli ku koncu, či tak alebo onak. Nákazu revolučných zmien v Bukurešti bolo v najlepšom prípade možné pozdržať, avšak nie zablokovať, pretože Sovietsi a Američania sa dohodli, že demokratizácii Východnej Európy už nebudú brániť tanky.

Nie je nepodstatné, že Nicolae Ceausescu bol vystavený imagologickej démonizácii na medzinárodnej úrovni.¹⁹ Dobrým príkladom je popularizácia knihy *Orizonturi Roșii* (*Červené horizonty*), ktorú napísal Ion Mihai Pacepa, bývalý generál Securitate, ktorý prebehol do Spojených štátov, keď tam poskytol niekoľko senzačných informácií, ktoré však nevychádzajú zo skutočnosti. Ale *Červené horizonty* intenzívne propagovalo Rádio Slobodná Európa aj Hlas Amerika a Ru-

munov stále utvrdzovali v tom, že im vládne tyran, ktorého treba za každú cenu poraziť.²⁰

Neprekonateľnou otázkou je, prečo sa v Rumunsku neurobilo nič preto, aby sa v spoločnosti dosiahlo zmiernenie, keď sa komunistické režimy jeden po druhom rozpadávali ako efemérne zámky z piesku? Toto je jedna z najzložitejších otázok, pretože odpoveď treba hľadať rovnako v mechanizmoch inštitúcií, psychológii elít, aj v politickej kultúre. Je nesporné, že Ceausescu sa zbavil každého vedúceho pracovníka, ktorý by mohol spochybniť jeho autoritu a aby ďalej upevnil svoju moc, do vedenia štátu priviedol svoju rodinu, napríklad svoju manželku Elenu. Kult osobnosti a denná dávka propagandy podávaná obyvateľstvu spôsobili úplnú poslušnosť voči Ceausescovej rodine. K tomuto je potrebné pridať ešte základný faktor: snahu o prežitie a strach zo straty privilégií. Dokonca aj na najvyššej úrovni komunistickej hierarchie existoval strach zo sledovania tajnou políciou Securitate a akékoľvek gesto nesúhlasu s Ceausescovou rodinou znamenalo politické odstavenie. Tak ako v iných autokraciách, aj tu sa medzi nomenklatúrou objavila logika kolektívnej zbabelosti. Zlo často priznali, ale jednotlivci sa domnievali, že sú slabí, aby sa proti nemu postavili. Nicolae Ceausescu si všimol, že jeho bývalých súdruhov – Gustáva Husáka z Prahy, Todora Živkova zo Sofie alebo Ericha Honeckera z Berlína, zosadili. Dokonca sa ani nepokúsil o pokojné odovzdanie moci svojmu synovi Nicovi, ako sa očakávalo počas 14. zjazdu Komunistickej strany Rumunska v novembri 1989. Izolovaný na medzinárodnej

15 HLIHOR, C. *România și șocurile geopolitice ale Războiului Rece*, s. 156.

16 PREDA, Dumitru, RETEGAN, Mihai, eds. *1989 principiul dominoului: prăbușirea regimurilor comuniste europene*. Bucharest: Editura Fundației Culturale Române, 2000.

17 BURAKOWSKI, Adam. *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu: 1965 – 1989. Geniul Carpaților*. Iași: Polirom, 2016, s. 390.

18 Pozri PECHLIVANIS, Paschalis. *America and Romania in the Cold War: A Differentiated Détente, 1969 – 80*. London: Routledge, 2019; HARRINGTON, Joseph F., COURTNEY, Bruce J., eds. *Relații româno-americe (1940 – 1990)*. Iași: Institutul European, 1998; MOSES, Alfred. *Bucharest Diary: An American Ambassador's Journey—Romania from darkness to light*. Washington: Brookings Institution Press, 2018.

19 WATTS, Larry L. *Cei dintâi vor fi cei din urmă: România și sfârșitul Războiului Rece*. Bucharest: RAO, 2013.

20 BETEA, Lavinia. „România anului 1989 în arhivele Radio Europa Liberă”. *Polis*, roč. 2, 2014, č. 3 (5), s. 54 – 70.

úrovni a spojený iba s krajinami Afriky a Stredného Východu dúfal, že sa pri moci udrží, aj keď bol posadnutý strachom pred zahraničnými úkladmi alebo domácou podvratnou činnosťou. Odkladaním svojho odchodu do dôchodku, dúfajúc, že získa čas, a ovládaný patologickou túžbou po moci Ceausescu veril, že zostane večným vládcom Rumunska. Ale nedostatok pochopenia historického významu medzinárodných zmien viedol k násilnej zmene režimu.

VNÚTORNÁ SITUÁCIA V RUMUNSKU

Správanie vodcu „obliehanej pevnosti“, ako sa Nicolae Ceausescu²¹ staval voči rýchlym zmenám vo Východnej Európe, sa odrazilo aj z hľadiska rumunskej spoločnosti. Analýza situácie v Rumunsku z hľadiska makroekonomických dát by mohla byť klamlivá. V roku 1989 malo Rumunsko pri celkovom počte 23 miliónov obyvateľov 8 miliónov zamestnaných občanov, a teda nezamestnanosť prakticky neexistovala. Ekonomický rast nebol veľmi vysoký, ale istá ekonomická dynamika fungovala. Obchodná bilancia Rumunska dosiahla v roku 1989 prebytok vo výške 2 miliárd US dolárov,²² na rozdiel od Poľska alebo Maďarska, ktoré bojovali s obrovským zahraničným dlhom. V apríli 1989 Nicolae Ceausescu triumfálne oznámil, že Rumunsko sa stalo krajinou bez dlhov. Od roku 1975 splatila takmer 21 miliárd US dolárov, z čoho 7 miliárd boli len úroky.²³ Je pravdou, že priemysel bol výrazne zastaralý a produktivita oveľa nižšia ako v štátoch Západnej Európy, ale toto nebolo pre obyvateľstvo tak dôležité. Hlboká nespokoj-

Typický obraz komunistického podniku v Rumunsku (1987) (Zdroj: Archiva Minerva)

nosť rumunskej spoločnosti spočívala v katastrofickom politickom riadení ekonomických záležitostí. Za účelom dosiahnuť svoj cieľ, aby sa Rumunsko stalo politicky i ekonomicky nezávislou krajinou, čo v očiach Ceausescu znamenalo, že to nastane, keď krajina nebude mať dlhy, sa obyvateľstvo borilo s drastickým úsporným režimom. Spotreba potravín sa prísne racionalizovala a prístup k mäsu a chlebu sa stal luxusom. Bežná káva bola pašovaným tovarom, pretože ju nahradili priemyselné náhradky.²⁴ Dodávka elektriny sa

prerušovala a program verejnej televízie sa obmedzil na dve hodiny denne, a ten väčšinou prinášal správy z arzenálu kultu osobnosti.²⁵ Spotrebný tovar ako televízory, bicykle alebo autá boli ťažko dostupné a veľmi drahé. Rumunsko napríklad vyrábalo motorové vozidlá (Dacia, Olcit, Aro), ale produkcia sa orientovala najmä na vývoz, aby sa získali zdroje na splácanie zahraničného dlhu. Pohonné hmoty sa dali len ťažko zohnať a na niektoré vozidlá sa často uplatňovali zákazy používať ich, aby sa tak znížila spotreba pohonných

21 ABRAHAM, Florin. *Romania since the Second World War a political, social and economic history*. New York: Bloomsbury Academic, 2017, s. 108.

22 Pozri AXENCIUC, Victor. *Produsul Intern Brut al României (1862 – 2000). Serii statistice seculare și argumente metodologice. Vol. Ic*. Bucharest: Editura Economică, 2012, s. 215 – 229.

23 OPRIȘ, Petre. „Nicolae Ceaușescu și datoria externă a României“. In: AVRAM, Cezar, ed. *Arhivele Olteniei, Vol. 25*. Craiova: Editura Academiei Române, 2011, s. 213 – 231.

24 MIHĂILESCU, Călin-Andrei, ed. *Cum era? Cam așa... amintiri din anii comunismului românesc*. Bucharest: Curtea Veche, 2006.

25 Pozri CĂMPEANU, Pavel. *Ceausescu, anii numărătorii inverse*. Iași: Polirom, 2002.

hmôt. Cenzúra bola všadeprítomná a činnosť Securitate sa orientovala na pochopenie „*duševného rozpoloženia obyvateľstva*“. Hlavnými nepriateľmi už neboli zahraniční oponenti, ale bežní obyvatelia, najmä tí, ktorí verejne šíрили vtipy o Ceausescovej rodine.²⁶ Tento výstižný zoznam zdrojov nespokojnosti rumunskej spoločnosti v roku 1989 nemôže ignorovať skutočnosť, že systém odmeňovania za prácu v rámci tzv. všeobecnej dohody (podľa ktorého sa platy jednotlivcov viazali na činnosť celého podniku) sa ukázal nielen ako ekonomicky neúčinný, ale vyvolal aj nevraživosť voči komunistickej strane. Iniciatíva „systematizácie vidieka“, na základe ktorej sa mali niektoré dediny zbúrať a obyvateľov presťahovať do spoločných domov nízkej kvality, vzbudila nielen hnev dotknutých občanov, ale vyvolala aj medzinárodné protesty na Západe a hnutie na podporu rumunského vidieka (Opération Villages Roumains). Čo sa týkalo základných potrieb pre všetky aspekty života, obyvateľstvo bolo vystavené drastickému úspornému režimu a propaganda pritom tvrdila, že Rumunsko zažívalo pod vedením „Veľkého kormidelníka“ svoju „zlatú éru“.

Beznádej, ktorá zaplavila veľkú časť rumunskej spoločnosti, sa len výnimočne pretavila do protestných akcií. Obyvateľstvo sa zo západných rozhlasových staníc dozvedelo, že protest robotníkov v Brašove v novembri 1987 bol potlačený, takže stav horúčkovitého očakávania sa objavil tak, ako padal jeden komunistický režim vo Východnej Európe za druhým. Počet a sila disidentov voči Ceausescovi komunistický režim neohrozila.²⁷ Dokonca ani tzv. List šiestich (v marci 1989) členov komunistickej nomenklatúry nevyvolal otvorenú reakciu odporu voči

Ceausescovej rodine v rámci KSR. Je však isté, že zúfalstvo rumunskej spoločnosti nakazilo armádu, tajnú políciu Securitate a dokonca aj totalitnú politickú stranu. Armáda mala povinnosť riadiť sa rozkazmi jej najvyššieho veliteľa Nicolae Ceausesca, ale počas revolúcie sa ukázalo, že úprimná oddanosť voči nemu chýbala. Securitate aj milície vedeli, čo si obyvatelia myslia, už neprejavovali prebytok horlivosti a tých, ktorí rozprávali vtipy alebo sa vyjadrovali proti režimu len varovali o možných následkoch bez toho, aby ich vystavovali tvrdším represívnym metódam. Aktivisti strany starostlivo sledovali dianie v krajinách komunistického tábora a uvedomovali si, že ich postavenie v spoločnosti môže prejsť radikálnymi zmenami. Obavy postupne zasiahli najdôležitejšie politické a represívne inštitúcie a prevládali zmätené pocity, že koniec ich éry sa blíži. Komunizmus sa stal náboženstvom bez veriacich, aktivisti strany vykonávali svoje povinnosti zo zotrvačnosti; tí so zdravým rozumom si uvedomovali, že koleso dejín sa otočí. V rumunských mestách a dedinách

zavládol stav tichej revolty, každý očakával iskru, ktorá by spoločenský výbuch zapálila.

ZAČIATOK ZMENY REŽIMU

Antikomunistickú revolúciu v Rumunsku možno najlepšie pochopiť, ak uznáme jej tri fázy: protesty na uliciach, ktoré sa stali rozbuškou zmeny; odstavenie Ceausesca a zrušenie vedúcej úlohy strany; vytvorenie novej politickej moci. Táto štúdia má z redakčných dôvodov obmedzený rozsah, a tak obsahuje iba základné aspekty zmeny politického režimu.

V dňoch 20. – 24. novembra 1989 sa v Bukurešti konal 14. zjazd KSR. Spoločnosť očakávala buď organizovaný puč v rámci strany, ktorý by viedol k zosadeniu Ceausesca, alebo že sa dobrovoľne vzdá moci v prospech svojho mladšieho syna Nicu, ktorý bol županom Sibiu v strednom Rumunsku. Tieto nádeje boli však v tvrdom rozpore so skutočnosťou: celý zjazd bol manifestáciou kultu osobnosti, meno Nicolae Ceausesca sa spomenulo 673-krát a meno jeho manželky 247-krát.²⁸ Aby sme túto štatistiku uzavreli, oznámili

Prejav N. Ceausesca po skončení 14. zjazdu KSR v Bukurešti, 24. november 1989 (Zdroj: AP Photo)

26 BANU, Florian, ed. *Amorsarea Revoluției. România anilor '80 văzută prin ochii Securității*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012.

27 Pozri CĂTĂNUS, Ana-Maria. *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970 – 1980*. Bucharest: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014; PETRESCU, Cristina. *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2013.

28 CIOROIANU, Adrian. *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains: le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*. Bucharest: Éditions Curtea Veche, 2005, s. 254.

tam aj to, že KSR dosiahla počet členov 3,8 milióna.

Po poslednom stretnutí s Gorbačovom 4. decembra 1989 v Moskve Ceausescu cítil, že je v sovietskom tábore úplne izolovaný, ale rozhodol sa odolávať za každú cenu. Dňa 5. decembra sa pokúsil potenciál vzbury zredukovať zvýšením študentských štipendií. Dňa 11. decembra presunuli pohraničnú stráž z ministerstva obrany pod ministerstvo vnútra, aby sa znížil počet ľudí, ktorí nelegálne opúšťali krajinu.

V Iasi, meste v blízkosti hranice so Sovietskym zväzom, sa 14. decembra uskutočnil nsmelý pokus vzdoru voči Ceausescovmu režimu. V mene akoby ani neexistujúceho Rumunského ľudového frontu obyvateľstvo vyzvali, aby sa zúčastnilo protestného zhromaždenia v centre mesta. Zo strachu z represí Securitate sa zhromaždenie neuskutočnilo, takže Rádio Slobodná Európa ani Hlas Ameriky nemali podujatie, ktoré by sledovali.²⁹

Lavína protestov, ktoré sa zmenili na revolučné akcie sa spustila v západnej časti krajiny, v Temešvári. Na prekvapenie komunistických orgánov verejné protesty vyvolalo rozhodnutie preložiť reformného pastora László Tökésa na severozápad krajiny. Všimli si ho v rokoch 1988 – 1989 kvôli jeho kritickým reakciám na situáciu v Rumunsku, ktoré šírili médiá v Maďarsku. Tökés informoval svojich farníkov, že ho plánujú preložiť na inú

farnosť, a navrhol im, aby mu vyjadrili podporu, a tak zabránili opatreniu, ktoré naplánovali predstavitelia KSR a miestnej organizácie Securitate. Dňa 15. decembra sa v centre mesta Temešvár uskutočnilo malé zhromaždenie, aby reformovaného pastora podporili, čo sa potom zmenilo na protestnú akciu proti Nicolae Ceausescovi. Miestni vedúci politickí predstavitelia pod vedením prvého tajomníka KSR Radu Balana váhali, či proti protestujúcim zasiahnuť silou, ale vedenie v Bukurešti informovali o aktuálnej situácii. V ten istý deň pricestovala do Temešváru delegácia veľvyslanectva USA v Rumunsku a pokúsila sa spojiť s pastorom Tökésom. Dňa 16. decembra Ceausescu osobne zasiahol a požadoval, aby sa rozhodnutie o preložení kňaza okamžite vykonalo. Prvý tajomník Balan však váhal pastora preložiť, no 16. decembra popoludní sa už Tökésov prípad stal sekundárnou záležitosťou, pretože v centre Temešváru začali spoločenské a politické protesty. V priebehu večera 16. decembra 1989 prišlo k prvým stretom medzi protestujúcimi a jednotkami ministerstva vnútra, ktoré trvali až do rána. Takmer 180 ľudí zadržali (a mnohých mučili). Protestujúci sa dostali do priestorov politického vedenia miestnej moci a zdevastovali ich, čím vyslali signál o politickom význame násilia. Počas prvých konfrontácií, ktoré sa uskutočnili v Temešvári, prišlo aj k ničeniu

obchodov a dopravných prostriedkov. Táto situácia vyvolala v centrálnych orgánoch v Bukurešti prekvapenie, zlosť a paniku.³⁰

Dňa 17. decembra 1989 ráno sa zdalo, že situácia v Temešvári je pod kontrolou, armáda bola v uliciach a pastora Tökésa previezli do dediny Mineu v Siladskej župe na severozápade krajiny. Protesty však pokračovali a minister obrany Vasile Milea splnil ústny rozkaz – protesty potlačiť použitím sily, ktorý vydal Nicolae Ceausescu (v Temešvári bol vyhlásený „stav núdze“, ale bez vydania právoplatného prezidentského dekrétu). V meste sa stavali barikády. Po 17. hodine jednotky armády a ministerstva vnútra (Milície a Securitate) začali do protestujúcich náhodne strieľať s použitím vojenského streľiva. Zaregistrovali prvých mŕtvych a vážne zranených. V noci zo 17. na 18. decembra prebehli v Temešvári ďalšie represívne akcie. Dňa 18. decembra bol v meste oficiálne vyhlásený „stav núdze“. Podľa prvých informácií zo strany komunistických orgánov bolo na mieste 58 mŕtvych, 200 zranených a 700 zadržaných. Niektoré telá zaviezli do Temešvárskej župnej nemocnice a Elena Ceausescová prikázala, aby 43 z nich priviezli do Bukurešti a telá spálili, aby zlikvidovali stopy po týchto vraždách. Neskôr 38 zo 43 tiel spálených v krematóriu Cenusa identifikovali.³¹

29 Hlavným zdrojom o protestnom hnutí v Iasi je FLORESCU, Gheorghe I., SPIRIDON, Cassian Mária. *Iasi, 14 decembrie 1989, începutul Revoluției române?* Oradea: Editura Cogito, 2000. Existenciu tejto udalosti popiera TACU, Alexandru, *Revoluția la negru: Iasi 14 decembrie 1989, începutul Revoluției Române? – O fraudă!*. Iasi: 3DArte, 2010. Archívy bývalej Securitate v Iasi spálili, a tak žiadne oficiálne informácie o tejto udalosti neexistujú.

30 O vytvorení jadra protestujúcich v Temešvári existujú dve hlavné interpretácie. Prvá, ktorú podporujú domáci autori, väčšinou účastníci udalostí (Marius Mioc, Miodrag Milin), ktorí si myslia, že protesty boli prirodzeným výsledkom solidarity s pastorom Tökésom, ktorá presahovala etnické i náboženské hranice. Druhá interpretačná línia, ktorá je dosť rozšírená hovorí, že v Temešvári, ale aj na iných miestach, kde sa odohrali boje, boli zapojené zahraničné sily. Hypotéza hovorí, že Sovietsky zväz vyslal do polovice decembra do Rumunska agentov zamaskovaných ako turistov, vo väčších organizovaných skupinách, ktoré cestovali autobusmi alebo v menších skupinách, ktoré cestovali vozidlami značky Lada a Moskvíč. Ich počet sa nikdy jasne nepomenoval, počet sa u jednotlivých autorov líši, od pár tisíc po 40 000. Dôkazy týkajúce sa účasti sovietskych agentov v revolúcii v Temešvári sú doteraz nepresvedčivé. Medzi zranenými a zabitými neidentifikovali ľudí, ktorí by mohli byť zahraničnými agentami. Oficiálne údaje získané od miestnych hotelov naznačujú, že v decembri 1989 bolo zaregistrovaných 1 638 zahraničných turistov, menej ako bolo v meste registrovaných v predchádzajúcich mesiacoch (2 190 v novembri 1989). Ani v sovietskych archívoch sa doteraz neobjavili žiadne informácie, ktoré by túto hypotézu potvrdzovali. Pozri ABRAHAM, Florin. *Transformarea României: 1989 – 2006. Rolul factorilor externi*. Bucharest: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006, s. 58 – 67.

31 SZABO, Lucian-Vasile. *Revoluția din 1989 în spitalele timișorene*. Timișoara: Editura Memorialul Revoluției 1989, 2014, s. 73 – 90.

Rumunské médiá na začiatku neposkytovali o protestoch v Temešvári a ich potlačení žiadne informácie, ale prostredníctvom rozhlasových a televíznych staníc v Maďarsku, Juhoslávii, ale aj Rádia Slobodná Európa a Hlasu Ameriky sa šírili neúplné informácie.³² Informácie, ktoré poskytovali zahraničné médiá o situácii v Temešvári a neskôr z iných miest, kde prichádzalo k protestom alebo násiliu, boli nepresné a počty obetí zveličovali (objavil sa dokonca počet 4 600 obetí v Temešvári).³³ Informácie o apokalyptických rozmeroch represíí, ktoré nakázal Ceausescu, treba chápať ako následok nedostatku informácií, ale aj pokračujúcej démonizácie „Karpatského Drakulu“.

V Bukurešti sa 17. decembra 1989 popoludní uskutočnilo zasadnutie Výkonného politického byra Komunistickej strany Rumunska. Ako zdôvodnenie protestov v Temešvári Nicolae Ceausescu uviedol zahraničnú podvratnú činnosť „tak z Východu, ako aj zo Západu“. Aby otestoval vernosť členov Výkonného politického byra, Nicolae Ceausescu navrhol svoju rezignáciu, čo komunistické vedenie odmietlo.³⁴ Ako preventívne bezpečnostné opatrenie voči zahraničnej podvratnej činnosti Nicolae Ceausescu nariadil prerušenie aktivít cestovného ruchu a jedinými cudzincami, ktorým umožnili vstup do Rumunska boli občania Severnej Kórey, Číny a Kuby.³⁵

Dňa 18. decembra Nicolae Ceausescu odcestoval na krátku návštevu Iránu, na znak toho, že sa domnieval, že situácia bola pod kontrolou. Vedenie krajiny prevzala jeho manželka Elena, ale vodcu KSR o aktuálnej situácii v Rumunsku informovali. Medzitým niekoľko vlád, vrátane vlád vo Washingtone a Moskve, protestovalo proti stratám na životoch a požadova-

Zadržaní civilisti v Temešvári, 18. december 1989 (Zdroj: Archív F. Abrahama)

lo dodržiavanie ľudských práv. Medzinárodný tlak na Ceausescov režim sa v priebehu 19. decembra zintenzívnil napriek tomu, že oficiálni predstavitelia Rumunska doma i v zahraničí popierali akékoľvek bezprávie, v snahe zachovať dojem, že situáciu majú pod kontrolou.

Dňa 19. decembra sa v Temešvári na protest proti bezprávnemu násiliu štrajkovalo. Na druhý deň vyšli robotníci veľkých priemyselných podnikov do ulíc, a to napriek snahe úradov zablokovať ich vo vnútri podnikov. Miestne obyvateľstvo obsadilo Námestie opery, čo vyvolalo prvú defenzívnu akciu armády, ktorá sa na rozkaz generála Stefana Gusu (so súhlasom Vasile Mileau) stiahla do kasární. Tak sa Temešvár stal „prvým slobodným mestom v Rumunsku“. Takmer súčasne sa Nicolae Ceausescu vrátil z Iránu (20. decembra o 15.00 hod.) a zistil, že protesty namiesto toho, aby sa skončili, sa, naopak, zintenzívnil, a to napriek postojom armády, ktorá počnúc 17. de-

cembrom na protestujúcich strieľala. Dňa 20. decembra pricestovala do Temešváru politická delegácia vedená premiérom Constantinom Dascalescom. Pokúsil sa o dialóg s protestujúcimi, ale tí ho vypískali a pokus o rokovanie zlyhal. Ľudia žiadali rezignáciu Nicolae Ceausescu, ako aj zorganizovanie slobodných volieb a potrestanie tých, ktorí boli zodpovední za represálie.

Nicolae Ceausescu uznal, že pokus o upokojenie situácie v Temešvári zlyhal a najprv zorganizoval videokonferenciu so straníckymi aktivistami z jednotlivých žúp a potom večer 20. decembra (o 19.00 hod.) sa prihovril priamo k národu veriac, že ľudia presvedčí o tom, že udalosti v Temešvári sú výsledkom činnosti „reakcionárskych, imperialistických, iredentistických a šovinistických kruhov“ napojených na špionážne služby niektorých zahraničných krajín. Bol to manéver v duchu národného komunizmu, keď sa v čase domácej krízy odvolával na nebezpečenstvo zo zahraničia. Heslu „Krajina

32 MILIN, Miodrag, MILIN, Andrei. *Timișoara în arhivele „Europei Libere“ 17 – 20 decembrie 1989*. Bucharest: Fundația Academia Civică, 1999.

33 SZABO, Lucian-Vasile. *Sindromul Timișoara: adevăr și imaginar. Strategii de comunicare mediatică într-o realitate explozivă*. Timișoara: Editura Memorialul Revoluției 1989, 2013.

34 CALAFETEANU, Ion ed. *Revoluția Română din Decembrie 1989, Documente*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2009, s. 125 – 139.

35 SCURTU, I. *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*, s. 187.

je v ohrození!“ mohol národ len ťažko uveriť, veď ľudia mali zo zahraničných rozhlasových staníc informácie o tom, že v Temešvári Ceausescove represie zanechali tisíce mŕtvych a zranených. Tieto informácie vyzerali vierohodne, keďže Ceausescu sa zúfalo držal pri moci. Informácie, ktoré unikli rumunskej cenzúre, nikto nespochybnil: verilo sa, že bez odvahy verejne protestovať by každý mohol byť ďalšou obeťou. To mohlo byť jedným z dôvodov tej výnimočnej odvahy, ktorú Rumuni preukázali počas dní a nocí revolúcie.

V noci z 20. na 21. decembra 1989 spísali *Vyhlásenie Rumunského demokratického frontu*, ktorý vznikol v Temešvári a ktoré ráno zverejnili z balkóna Opery. Bol to prvý politický program revolúcie. Front sa definoval ako „politická organizácia“, ktorá plánovala otvoriť dialóg s vládou o demokratizácii krajiny. Front požadoval zorganizovanie slobodných volieb, slobodu prejavu a tlače, otvorenie štátnych hraníc a pod.³⁶ Front viedol Lorin Fortuna a v rámci Akčného výboru sa výrazne angažoval Claudiu Iordache. Bola to iba miestna politická iniciatíva, ktorá riskovala, že ak by komunistický režim prežil, rýchlo by ju zničil.

Začiatok protikomunistických protestov v Temešvári nebol náhodný. Temešvár sa nachádzal pri západnej hranici Rumunska v relatívne bohatej časti krajiny. Malý cezhraničný styk s Juho-sláviou a Maďarskom ponúkal miestnemu obyvateľstvu zdroje obživy, ktoré inde v Rumunsku neexistovali. Ľudia v Banátskej oblasti mali z juhoslovenských aj maďarských médií informácie o zmenách v strednej Európe. Títo ľudia sú taktiež hrdí na svoju prozápadnú orientáciu.³⁷ Preto revolúcia začala v relatívne malom meste s občianskou moderne orientovanou kultúrou, kde bola frustrácia z toho, že ich udržiavajú v „tábore“ hlavným zdrojom protestných akcií.

Temešvár – prvé slobodné mesto v Rumunsku, 20. december 1989

(Zdroj: www.claudiuordache.wordpress.com)

Ráno 21. decembra sa protestné akcie rozšírili z Temešváru do celej krajiny. Konali sa protesty v mestách Arad, Kluž-Napoka, Craiova, Sibiu, Targu Mures, Lugoj a inde. V Bukurešti Nicolae Ceausescu zvolal zhromaždenie na podporu režimu a odsúdenie protestov v Temešvári v presvedčení, že robotníci z fabrík sa k nemu pridajú. Ceausescu veril, že ho zachráni „robotnícka trieda“, ktorú by zmobilizoval na svoju stranu. Ale namiesto vopred nahratého potlesku Ceausescov prejav prerušili zvuky strelby a výkriky, ktoré sa šírili cez aparatúru zhromaždenia na Palácovom námestí. Zmätený Ceausescu kričal na ľudí zhromaždených na námestí: „*Ticho! Ticho! Ukludnite sa! Ticho! Ukludnite sa, súdruhovia!*“. Ale bolo tam len málo tých, ktorí ho chceli počúvať. Centrum Bukurešti sa zaplnilo ľuďmi (vyše 70 000), robotníkmi, žiakmi a študentmi, ktorí organizovali a stavali barikády v blízkosti hotelu Intercontinental a Univerzitného námestia. Dňa 21. decembra popoludní začali represie aj v Bukurešti. V priebehu noci brutálne zasiahli represívne

sily, pričom 50 ľudí zabili, 462 zranili a 1 245 zadržali a uväznili v Nápravno-výchovnom zariadení v Jilave.

Večer 21. decembra zorganizoval vystrašený, ale neoblomný Ceausescu, rozhodnutý bojovať až do konca, poslednú videokonferenciu s prvými tajomníkmi v župách, ktorých žiadal, aby mobilizovali straníckych aktivistov spolu s vlasteneckými gardami, aby „bránili socializmus“. Povedané slovami Ceausesca, aby dokázali bojovať s touto „konšpiráciou“, prevzal výlučné velenie nad všetkými akciami armády, Securitate, vlasteneckých gard a iných štátnych štruktúr, ktoré vyzval k zničeniu „chuligánov“ a „punkov“ protestujúcich na uliciach.

Po represióch v Bukurešti v dňoch 21. – 22. decembra a po tom ako armáda odstránila barikádu na Univerzitnom námestí, bolo miestne obyvateľstvo plné strachu, ale aj revolty. V rumunskej spoločnosti dominovali rozpaky a neistota. Dňa 22. decembra ráno sa vytvorili zástupy protestujúcich z veľkých podnikov (Republica, IMGB, „23. august“, a pod.) a vydali sa

36 OȘCA, Alexandru, IORDACHE, Claudiu, eds. *Revoluția română în Banat*. Craiova: Editura Sitech, 2009, s. 372 – 373; MILIN, Miodrag. *Timișoara. 15 – 21 decembrie 1989*. Timișoara: Editura Saol, 1990.

37 SIANI-DAVIES, P. *Revoluția română din decembrie 1989*, s. 86.

Posledný prejav N. Ceausescu 21. decembra 1989 (Zdroj: Archív F. Abrahama)

smerom k Ústrednému výboru, kde sa uskutočnila posledná schôdza Ceausescu s predsedníctvom KSR.

Udalosti nabrali šokujúco rýchly spád. O 10.51 hod. verejná televízia a rozhlasové stanice zverejnili Ceausescov dekrét o vyhlásení stavu núdze na celom území Rumunska a o 10.59 hod. uverejnili správu, že minister obrany Vasile Milea spáchal samovraždu. Ústnym rozkazom Nicolae Ceausescu bol za nástupcu Vasile Milea menovaný generál Victor Stanculescu. Nový minister obrany však nariadil dvom plukom, jednému tankovému a druhému motorizovanému, ktoré smerovali k budove Ústredného výboru, aby ju chránili, aby sa vrátili do kasární. Takto sa zabránilo novému krviprelievaniu a diktátorský pár sa dostal pod tlak rozhnevaného davu. Strach z reakcie ľudí v Bukurešti rozhodol, že Nicolae Ceausescu sa snažil utiecť, po tom ako okolo 11.30 hod. urobil posledný pokus uzmiert' sa s národom, keď sa objavil na balkóne Ústredného výboru s megafónom. Bolo však už príliš neskoro a ľudia na uliciach ho vypískali.

Generál Stanculescu varoval Nicolae Ceausescu pred bezprostredne hroziacim nebezpečenstvom útoku na Ústredný výbor. Ponúkol aj riešenie – odletieť helikoptérou smerom k riadiacim centráram, ktoré sú menej vystavené tlaku mäs.³⁸ O 12.06 hod. opustil Nicolae Ceausescu so svojou manželkou Elenou Bukurešť, spolu s dvomi spolupracovníkmi, ktorí sa volali Emil Bobu a Manea Manescu. Odlet manželov Ceausescových sa odohral, keď sa už dav dostal do budovy Ústredného výboru a hľadali ich. Ak by tam zostali o päť minút dlhšie, nahnevaní obyvatelia Bukurešti by ich dolapili. Asi by prišlo k zrážke.

Na úteku smerovali k Ceausescovej rezidencii v Snagove a odtiaľ do Targoviste. V blízkosti mestečka Titu, po tom ako pilot dostal príkaz pristáť, opustili helikoptéru. V tejto chvíli armáda uzatvorila rumunský vzdušný priestor. Cestou autom manželov Ceausescových zadržali a umiestnili ich do kasární vojenskej posádky v Targovisti. Odvtedy boli ich dni už spočítané.

BOJ O MOC

Hodinu po odlete manželov Ceausescových spustila rumunská verejná televízia sériu živých vysielaní o revolúcii, herec Ion Caramitru a básnik Mircea Dinescu oznámili útek diktátora. Vytvorením mocenského vákua sa začal boj o nástupníctvo.

Prvé mocenské centrum začalo vznikať v budove, ktorú Ceausescu práve opustil, teda v budove Ústredného výboru KSR. Tam chceli bývalí premiéri Ilie Verdet a Constantin Dascalescu, každý samostatne, vytvoriť novú vládu zloženú z členov nomenklatúry a ľudí z ulice. Ale táto iniciatíva prežila iba 20 minút, pretože protestujúci pred budovou Ústredného výboru (na Palácovom námestí) iniciátorov vypískali.

Takmer v tom istom čase vznikalo iné jadro politickej moci v ústredí verejnej televízie, ktoré bolo veľmi homogénne, založené na samotnej prítomnosti v budove. Dôležitú úlohu v evolúcii udalostí však zohrávala armáda, ktorá sa po Ceausescovom úteku „bratala s revolucionármi“.³⁹

V literatúre, ktorá sa venuje revolúcii, je stále mnoho neznámych miest o úlohe armády pri prevzatí moci, ale je nepochybné, že zohrávala podstatnú úlohu. Rumunská armáda, zodpovedná za veľkú časť obetí revolúcie, opustila svojho vrchného veliteľa Nicolae Ceausescu, jednak preto, lebo ju ponižoval, ale aj preto, lebo ju proti jej vôli transformoval na nástroj represie. Namiesto toho, aby armáda bránila krajinu pred zahraničnou agresiou, bola povolaná k tomu, aby bránila nepopulárny politický režim. Keď dostala rozkaz strieľať do vlastných spoluobčanov, armáda sa často bratala s protestujúcimi. Vojaci sa pokladali za súčasť národa a ich zapájanie do represívnych akcií, dokonca aj keď nevyvolalo výrazné protesty, robili bez presvedčenia alebo ich dokonca podkopávali spoluprácou s občanmi.

38 ANDREESCU, Mihail M., BUCUR, Ion. *Revoluția română în Bucharest (21 decembrie 1989 – 8 februarie 1990)*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2009, s. 51 – 150.

39 DOMENICO, Viorel. *De cealaltă parte a Baricadei. Demnitarii comuniști în Revoluția din Decembrie 1989*. Bucharest: Editura IRDD, 2012.

Významnú úlohu zohral generál Victor Stanculescu, ktorý sa rozhodol Nicolae Ceausescu zradiť, keď využil pasívny postoj náčelníka tajnej polície Securitate generála Iuliana Vlada, ktorý sa nechcel Ceausescovi podriaďovať až do konca, aj keď bol jedným z jeho najlojálnejších spolupracovníkov. Generál Stanculescu vydal 22. decembra 1989 popoludní vojenským jednotkám rozkaz stiahnuť sa z ulíc a zabezpečiť vojenské objekty. Po zorganizovaní odletu Ceausesca a jeho zadržaní bolo len v Bukurešti v pohotovosti vyše 11 000 vojakov, ktorí mali k dispozícii zodpovedajúcu vojenskú techniku (vrátane 166 tankov). K nim treba pripočítať aj civilné obyvateľstvo, ktoré dostalo zbrane, aby bojovalo proti „teroristom/ľuďom zo Securitate“. Dôvodom ozbrojovania civilistov, aby bojovali s „teroristami“, boli výstrely 22. decembra popoludní, najprv do budovy Ústredného výboru a potom budovy verejnej televízie. Bukurešť sa topila v chaose a prostredníctvom živého televízneho vysielania sa neistota šírila po celej krajine.⁴⁰

Dňa 22. decembra po 13.30 hod. pozval generál Stanculescu Iona Iliescu na

ministerstvo obrany, aby mu ponúkol ochranu a uznal ho ako Ceausescovho nástupcu. Stanculescu mal k tomu nasledovné dôvody: Ion Iliescu sa javil ako lepšia alternatíva v porovnaní s Verdet-Dascalescom.⁴¹ Generál Gusa, ako náčelník generálneho štábu a Iulian Vlad, náčelník Securitate, sa pokúsili vytvoriť alternatívnu mocenskú skupinu na Ústrednom výbore KSR, ale museli prijať vedenie tímu generála Stanculesca, ktorý

sa spojil s občianskym vodcom. Na ministerstve obrany sa 22. decembra popoludní uskutočnilo druhé rozšírené stretnutie, ktorého sa zúčastnili generáli Victor Stanculescu, Stefan Gusa a Nicolae Militaru, ako aj civilní občania ako Ion Iliescu, Petre Roman, Gelu Voican-Voiculescu, atď. Po tomto stretnutí Iona Iliescu uznali ako nového vodcu po-ceausescovského tímu.⁴² Ion Iliescu sa stal vodcom tejto skupiny s podporou vedenia armády,

N. Ceausescu opúšťa vrtuľníkom Bukurešť, 22. december 1989 (Zdroj: www.rarehistoricalphotos.com)

40 SIANI-DAVIES, P. *Revoluția română din decembrie 1989*, s. 168 – 191.

41 STOENESCU, A. M. *Istoria loviturilor de stat în România: 1821 – 1999*, s. 487 – 491.

42 Do analýzy pádu komunizmu zasiahla už začiatkom 90. rokov aj prokuratúra, odvtedy ako sa začali vyšetrovať udalosti, ktoré viedli k stratám na ľudských životoch. V roku 2019 Sekcia vojenskej prokuratúry dokončila obžalobu (Spis č. 11/P/2014) v tzv. súdnom procese Revolučia. Verzia, ktorú prijali prokurátori, v podstate tvrdí, že existovala sprisahanecká prosovietska skupina zo strany politiky (Ion Iliescu) a zo strany armády (generál Nicolae Militaru), ktorá vykonávala diverznú činnosť, následkom ktorej prebrala moc, čo spôsobilo obeť v čase od 22. do 31. decembra 1989. Podľa obžaloby dokonca aj odsúdenie a popravu manželov Ceausescových diktovala potreba túto sprisahaneckú skupinu legitimizovať. Bez toho, aby sme chceli obžalobu kritizovať po právnej stránke, by sme radi povedali, že nepovažujeme za dôveryhodné vyhodnotiť rumunskú revolúciu v konšpiračnej sieti: reťazec protikladných udalostí vyšetrovatelia trestných činov dávajú do vzájomného vzťahu na základe niektorých vyjadrení, ktoré boli vypovedané dlho potom, ako sa dané skutočnosti udiali, bez preukázania nepopierateľných faktov o kauzálnom vzťahu medzi ľuďmi a ich činmi; dostupné archívne informácie nedokazujú existenciu reálneho konšpiračného plánu pred revolučnými udalosťami. Predpokladaní aktéri tejto konšpirácie boli pod dohľadom Securitate alebo mali vynútený pobyt (Silviu Brucan). Prokurátori dôveryhodne nepreukázali, ako sa uskutočnila dezinformácia vojenských štruktúr (armády, tajnej polície Securitate), keďže prišlo k toľkým obeť medzi civilným obyvateľstvom i v armáde. Nie je jasné, prečo Ion Iliescu potreboval získať legitimitu, keďže jeho meno sa spomínalo na jar 1989 v Rádiu Slobodná Európa ako meno možného nástupcu Nicolae Ceausesca, bol uznaný za nového vodcu krajiny ľuďmi, ktorí sa zúčastňovali pouličných protestov v Bukurešti (Adrian Sarbu, Cazimir Ionescu atď.). Obžaloba zbavuje Securitate akejkoľvek účasti pri obrane Ceausesca v čase od 22. do 27. decembra 1989. Argument prokurátorov, že velenie armády odovzdalo moc „sprisahaneckej skupine Iona Iliescu“, aby sa zbavilo zodpovednosti za obeť v Temešvári a iných mestách, je slabý. Vedenie Securitate a ministerstva vnútra, ktoré obyvateľstvo skutočne nenávidelo a ktoré sa zapojilo do represálií počas Revolučie, by mali na takejto tajnej dohode tiež záujem. Iné názory sa orientujú na identifikáciu hlavných zodpovedných za obeť revolúcie v inštitucionálnom pôsobení Securitate. Pozri URUSU, Andrei, HODOR, Mădălin, THOMASSON, Roland O. „<Cine a tras în noi după 22>“, Studiu asupra vinovățiilor pentru victimele Revoluției Române din decembrie 1989“. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2018, č. 4, s. 5 – 128.

Bukurešť 22. decembra 1989 (Zdroj: Archív F. Abrahama)

pretože ho Ceausescu prehliadal, mal riadiace skúsenosti (v rokoch 1974 – 1979 bol županom v župe Jasy) a ľudia prítomní na tomto stretnutí si nedokázali predstaviť, že by sa do vedenia krajiny dostal disident ako Doina Cornea, Ana Blandiana alebo Mircea Dinescu.

Aj keby vedenie armády neuznalo autoritu mocenskej skupiny, ktorú viedol Ion Iliescu, získanie úplnej moci nebolo také jednoduché, pretože každé nové vedenie muselo získať popularitu počas politickej transformácie, ktorou muselo Rumunsko prejsť. Tak medzi vojenskými, ako aj politickými predstaviteľmi nového tímu nebolo smerovanie zmeny celkom jasné. Spoločným menovateľom bolo predovšetkým odstavenie Ceausescovej rodiny od moci, ale povaha sociálnych a politických zmien bola stále nejasná. Ion Iliescu na začiatku podporoval „socializmus s ľudskou tvárou“, zatiaľ čo ostatní revoluční lídri (Petre Roman, Dumitru Mazilu) boli za radikálnu politickú zmenu. Bol tu aj silný tlak zo strany obyvateľstva, ktoré od revolučných vodcov podporovaných armádou očakávalo

hlboké politické zmeny (slobodu, slobodné voľby).

Ceausescovým odletom, v chaotickej situácii tak typickej pre koniec diktatúry, začala aj prvá „revolúcia v televíznom prenose“. Udalosti nasledovali rýchlo jedna po druhej, nielen v rámci krajiny, ale na celom svete. Symbolické centrum revolúcie sa presunulo do štúdií rumunskej verejnej televízie, ktorá sa stala ad hoc politickou riadiacou centrárou.⁴³

Odlet Ceausescua z budovy Ústredného výboru vyvolal všeobecnú eufóriu, ktorá sa prejavovala fanatickým volaním hesla: „Hurá, hurá, Ceausescu je už preč!“ na námestiach vo všetkých veľkých mestách. Ale Ceausescu bol stále nažive a strach z jeho návratu ešte nevyprchal. Až 23. decembra vo večerných hodinách oznámili, že bývalého komunistického vodcu uväznili.⁴⁴

Záhada týkajúca sa osudu Ceausescovej rodiny a nádeje, že diktatúra skončila, vytvorili 22. decembra popoludní naliehavú situáciu, aby vzniklo niekoľko programových dokumentov revolúcie. Najdôležitejším je *Vyhlásenie Frontu národnej spásy pre krajinu*.⁴⁵

Vyhlásenie prečítal Ion Iliescu 22. decembra večer v rumunskej verejnej televízii. Text vychádzal z textu, ktorý napísal Dumitru Mazilu pred odletom Ceausescua a neskôr ho upravil Silviu Brucan. Dokument má tri časti. Preambula ohlasuje vznik Frontu národnej spásy, ktorý „podporuje rumunská armáda a ktorý preskupuje všetky zdravé sily v krajine, bez rozdielu národnosti, všetky organizácie a skupiny, ktoré v rokoch totalitnej tyranie odvážne bránili slobodu a dôstojnosť“. Ohlasuje rozpustenie všetkých „mocenských štruktúr Ceausescovho klanu. Vláda je zbavená funkcie, Štátna rada a jej inštitúcie končia svoju činnosť, celú štátnu moc preberá Front národnej spásy (FNS)“.

V druhej časti vyhlásenia sa uvádza desať hlavných cieľov: „1. Zrušenie hlavnej úlohy jedinej strany a vytvorenie pluralistického demokratického systému vlády. 2. Organizácia slobodných volieb v mesiaci apríli. 3. Oddelenie zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci štátu a voľba všetkých politických predstaviteľov do jednej, najviac dvoch funkcií. Nikto nemá nárok na doživotnú funkciu.“ Týmto sa zrušil komunistický režim a vytvoril sa základ režimu politického pluralizmu.

Ďalšie ustanovenia sa týkajú reštrukturalizácie ekonomiky, poľnohospodárstva, zastavenia úpadku vidieka, reorganizácie školstva, rešpektovania práv a slobôd národných menšín atď. Vodcovia revolučnej moci chceli vyjadriť myšlienku štátnej continuity: „Budeme plniť medzinárodné záväzky Rumunska a predovšetkým tie, ktoré sa týkajú Varšavskej zmluvy.“ Vyjadrením skutočnosti, že predstavitelia FNS chceli Sovietsky zväz ubezpečiť o tom, že nechcú meniť zahraničnú pozíciu Rumunska, bolo zvolenie generála Nicolae Miliratu v nasledujúci deň za ministra obrany, človeka, ktorého Nicolae Ceausescu prehliadal za to, že bol prosovietsky.

43 TATULICI, Mihai, ed. *Revoluția română în direct. Vol. I.* Bucharest: Televiziunea Română, 1990.

44 DUȚU, A. *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*, s. 216.

45 ANDRESCU, M. M., BUCUR, I. *Revoluția română în Bucharest (21 decembrie 1989 – 8 februarie 1990)*, s. 240 – 243.

Prvé stretnutie Rady FNS. Telefonuje I. Iliescu, napravo od neho P. Roman (Zdroj: Archív F. Abrahama)

Tretia časť obsahuje predbežný zoznam 38 ľudí, ktorí tvorili Radu Frontu národnej spásy. Prvotné zloženie Rady FNS malo dať novej štruktúre moci čo najreprezentatívnejší, a preto najlegitímnejší charakter: antikomunistickí intelektuáli (Doina Cornea, Ana Blandiana, Mircea Dinescu), predstavitelia armády (generáli Stefan Guse a Victor Stanculescu), členovia nomenklatury Komunistickej strany, ktorých Ceausescu marginalizoval (Alexandru Barladeanu, Silviu Brucan, Ion Iliescu), revolucionári (Marian Baciú, Bogdan Teodoriu, Eugenia Iorga, Paul Negritiu, Gheorghe Manole), umelci a symbolické osobnosti (Ion Caramitru, Sergiu Nicolaescu, László Tökés). Bolo to nezvyčajné zloženie, kde skutočnú moc mali politickí iniciátori Rady FNS (Ion Iliescu, Silviu Brucan, Dumitru Mazilu, Petre Roman) a predstavitelia armády.

Dňa 27. decembra Iona Iliescu zvolili za predsedu Rady Frontu národnej spásy.

Pád Ceausescovho režimu bol okázalý aj kvôli tzv. príbehu o teroristoch. Čo sa týka faktov, je známe, že od popoludnia 22. decembra až do 25. decembra, kedy zverejnili informácie o odsúdení, zvrhnutí a poprave manželov Ceausescových, prebiehala aj s využitím elektronických prostriedkov intenzívna psychologická vojna. Šírili sa neoverené informácie o infiltrácii helikoptér do Rumunska, otrávených studniach, zamínovaných priehradách, či predpokladanom leteckom útoku 70 000 Lýbijčanov na Bukurešť. Na armádnych radaroch sa objavili falošné ciele, na ktoré sa strieľalo. Keďže všetky takéto záhadné bytosti bolo treba pomenovať, označili ich ako „teroristi“. Obete revolúcie prišli presne v čase bojov proti týmto teroristom.

V kontexte boja proti „teroristom“ sa objavila otázka eventuálnej sovietskej vojenskej pomoci revolučným silám. V dňoch 22. a 23. decembra 1989 prebiehalo niekoľko politicko-vojenských diskusií medzi predstaviteľmi FNS a Sovietmi, ktoré sa týkali eventuálnej „vojenskej pomoci“ Rumunsku. Aj zo strany vedenia armády bol veľký odpor voči sovietskej vojenskej prítomnosti. Generál Stefan Gusa takýto vývoj udalostí odmietol. V skutočnosti bolo dokonca aj sovietske politické a vojenské vedenie proti myšlienke vojenskej intervencie v Rumunsku, keďže Moskva sa už zriekla „Brežnevovej doktríny“ a intervencie v Československu a Afganistane sa považovali za strategické chyby.⁴⁶ Odmietnutie Sovietov prekvapuje o to viac, že veľvyslanec USA v Moskve J. Matlock chcel počas rozhovoru s I. P. Aboimovom,

46 CHIPER, Ioan. „Documente privind poziția conducerii U.R.S.S. față de revoluția română (23 – 24 decembrie 1989)“. *Clio 1989*, roč. 1 – 2, 2005, s. 201 – 206.

Pouličné boje v Bukurešti (Zdroj: www.rarehistoricalphotos.com)

námestníkom ministra zahraničných vecí ZSSR dňa 24. decembra 1989 vedieť, „či je možnosť sovietskej vojenskej pomoci Frontu národnej spásy úplne vylúčená“.⁴⁷ Odpoveď Sovietov bola „nie sme ešte pripravení zobrať takúto virtuálnu možnosť do úvahy“. Domnienku Američanov, ktorá sa na začiatku šírila diplomatickými kanálmi, vyslovil verejne minister zahraničných vecí USA James Baker, keď na televíznej stanici NBC 24. decembra 1989 povedal, že Spojené štáty by nenamietali „ak by Varšavská zmluva usúdila, že zasiahnuť v Rumunsku je potrebné“. V podstate chceli Američania získať nepriame odobrenie svojho vojenského zásahu v Paname, ktorý vyústil do zvrhnutia Noriegovho režimu (20. decembra 1989).

Vysvetlenia o „teroristoch“ v rumunskej revolúcii sú rôzne a proti-

kladné, od tých, ktoré tvrdia, že tento fenomén skutočne existoval, po tie, ktoré hovoria, že to všetko bola diverzia, ktorá mala legitimizovať Ceausescovu popravu. V odbornej literatúre jestvuje aspoň desať verzií o tomto teroristickom fenoméne: pracovníci Securitate, arabskí bojovníci, armádni dôstojníci a ministerstvo vnútra, zahraniční agenti (sovietski a maďarskí) atď. Ale doteraz nie sú k dispozícii nenapadnuteľné dôkazy ani pre jednu z týchto alternatív.⁴⁸ Konkurenčné alternatívy na vysvetlenie tohto javu neposkytujú úplné odpovede na celý rad revolučných udalostí v Bukurešti, ani v celej krajine. Určite prišlo k manipuláciám, ale prišlo k nim v kontexte chaosu a neistoty. Najdôveryhodnejšou hypotézou na vysvetlenie tak vysokého počtu obetí po 27. decembri je, že tieto obete boli výsledkom existen-

cie niekoľkých riadiacich stredísk v armáde (do 23. decembra) a Securitate, ktoré sa vzájomne nekoordinovali. Rivalita medzi armádou a Securitate by mohla vysvetliť aj časť obetí od 22. do 31. decembra 1989. Distribúcia zbraní obyvateľom, v spolupráci s armádou, ako aj činnosť vlasteneckých gárd čiastočne vysvetľujú vysoký počet obetí: strieľalo sa „naslepo“, bez vedomia, či cieľe sú ozajstní „teroristi“ alebo revolucionári.

Neistota v Rumunsku stále prevládala, aj keď bolo známe, že Nicolae Ceausescu uväznili, ale jeho osud bol stále nejasný. Dňa 24. decembra večer zriadili Mimoriadny vojenský súd, ktorý mal manželov Ceausescových súdiť. Medzi členmi Rady FNS bola skupina (Silviu Brucan, generál Stanculescu, Gelu-Voican Voiculescu), ktorá chcela rýchlu popravu Nicolae

47 SAVA, Constantin, MONAC, Constantin. *Revoluția din decembrie 1989 percepută prin documentele vremii*. Bucharest: Editura Axioma Edit, 2000, s. 178 – 181.

48 CESERANU, Ruxandra. *Decembrie '89: deconstrucția unei revoluții*.

Obete revolúcie v Kluži, december 1989 (Zdroj: Archív F. Abrahama)

Ceausesca. Ion Iliescu spočiatku s popravou nesúhlasil, ale jeho váhavú povahu ostatní členovia Výkonného výboru FNS využili na to, aby nariadili trest smrti. Na Vianoce 25. decembra 1989 ad hoc ustanovený vojenský súd po improvizovanom súdnom procese odsúdil Nicolae a Elenu Ceausescových na trest smrti. Medzi iným boli obvinení z genocídy (tvrdilo sa, že bolo 60 000 mŕtvych) a popravu vykonala popravčia čata vojenskej posádky v Targoviste. Na filmovaný súdny proces a záver popravy sa čiastočne odvysielal 27. decembra vo verejnej televízii.⁴⁹ Domáca i zahraničná verejná mienka sledovala zábery na mŕtve telá manželov Ceausescových s uspokojením a zároveň so zdesením. Po vizuálnom potvrdení popravy Nicolae

Ceausesca počet vojenských stretov klesol, aby o pár dní neskôr úplne prestali.

VYTVORENIE NOVEJ POLITICKEJ MOCI

Inštitucionálne víťazstvo rumunskej revolúcie prišlo so vznikom politických inštitúcií a zánikom totalitných štruktúr štátu. Prechod od revolučnej politickej moci, ktorá sa identifikovala vo Fronte národnej spásy, ktorý sa začal vytvárať ad hoc v rámci ministerstiev, verejných inštitúcií, miestnych orgánov a podnikov, dokonca už pred popravou manželov Ceausescových, k inštitucionalizovanému prechodu moci, ktorá konala v súlade so zákonmi, sa uskutočnila zostavením prvej nekomunistickej vlády, ktorú viedol

Petre Roman (27. decembra 1989). Dňa 27. decembra vzniká aj právny základ fungovania demokratickej moci vo forme dekrétu-zákona č. 2.⁵⁰ Prijala sa zásada oddelenia mocí v štáte, vznik republiky a určili sa kompetencie Rady FNS, ktorá mala 145 členov. Tento právny dokument je skutočnou „revolučnou mini-ústavou“, ktorá označuje ten moment, kedy z právneho hľadiska zanikol totalitný režim. Napriek prijatiu princípu politického pluralizmu, ktorý sa uvádza už vo Vyhlásení Rady FNS pre krajinu zo dňa 22. decembra, táto štruktúra vznikla ako politická sila organizovaná vertikálne: naprieč všetkými administratívne-teritoriálnymi jednotkami vznikli rady FNS, ktoré boli podriadené Rade FNS. Jej transformácia na politickú stranu

49 DURANDIN, C., HOEDTS, G. *La mort des Ceausescu: la vérité sur un coup d'état communiste*, s. 145 – 170.

50 Decret-lege nr. 2 din 27 decembrie 1989 privind constituirea, organizarea și funcționarea Consiliului Frontului Salvării Naționale și a consiliilor teritoriale ale Frontului Salvării Naționale [Dekrét-zákon č. 2 z 27. decembra 1989 o vytvorení, organizácii a fungovaní Rady Frontu národnej spásy a územných rád Frontu národnej spásy]. *Monitorul Oficial*, č. 4 z 27. decembra 1989.

neskôr vyvolala pocit, že si „Revolúciu ukradli“.

Nová politická moc začala budovať nový štát na ruinách toho totalitného. Tajnú políciu Securitate zrušili a opäť vznikla Rumunská akadémia. Niektoré ustanovenia trestného práva, ktoré obsahovali zjavný prvok represie sa zrušili. Dňa 31. decembra 1989 boli stanovené pravidlá pre vznik politických strán – na založenie strany bolo potrebných 251 členov. V ten istý deň vyšiel dekrét-zákon o organizácii a fungovaní Vlády Rumunskej republiky, ktorá bola definovaná ako „najvyšší orgán štátnej správy“. Takto prestalo existovať prepojenie strany a vlády, ale ukázalo sa, že pre obyvateľov bude odpuť sa od totalitnej mentality oveľa náročnejším procesom ako tie formálne inštitucionálne zmeny.

OBETE REVOLÚCIE

Netypický charakter pádu komunizmu v Rumunsku sprevádzalo násilie zmeny. Relatívne nedávne štatistiky zostavené Ústavom rumunskej revolúcie (Institute of Romanian Revolution) hovoria, že v období od 16. do 31. decembra 1989 zahynulo v súvislosti s Revolúciou 1 290 ľudí (1 283 Rumunov a 7 cudzincov).⁵¹ Väčšinou to boli civilisti (905), ale tým, čo spôsobuje najviac sporov a vysvetľujúcich scenárov, je skutočnosť, že v období od 16. do 22. decembra prišlo k 306 obetiam (z toho 61 vojakov), zatiaľ čo najviac mŕtvych (743, z toho 254 vojakov) zaznamenali od času odletu manželov Ceausescových až po oznámenie o ich odsúdení a poprave (23. – 25. decembra). Najkrvavejším dňom bol bez pochyb 23. december (428 mŕtvych,

z toho 139 vojakov). Potvrdenie smrti Nicolae Ceausesca prostredníctvom video záznamu znamenalo výrazný pokles obetí; od 26. do 31. decembra zaznamenali iba 85 obetí, z toho 28 vojakov.⁵²

Podrobná analýza zloženía obetí revolúcie⁵³ nám ponúka informácie o ich štruktúre. Z 905 mŕtvych civilistov je prevažná väčšina mužov (795), 54 obetí boli maloletí. Čo sa týka povolania, informácie hovoria, že zahynulo 486 robotníkov, 62 štátnych zamestnancov, 47 dôchodcov, 45 intelektuálov, 18 študentov a o zostávajúcich 193 obetiach sa nenašli relevantné informácie. Z hľadiska geografického rozloženia, väčšina pochádzala z Bukurešti a Temešváru, potom nasleduje Sibiu, Braila, Brašov, Arad, Kluž-Napoka, Konstanca, atď.

Ďalšou kategóriou obetí sú ľudia, ktorí boli počas revolúcie zranení, ich počet sa odhaduje na viac ako 3 300. K tomu treba pripočítať 748 detí, potomkov mučeníkov (ktorí zahynuli alebo boli zranení).

Dôležitý údaj o 385 mŕtvych vojakoch (ministerstvo obrany, ministerstvo vnútra, Securitate a Hasičský zbor) odhaľuje chaos, ktorý v uliciach veľkých rumunských miest vládol počas revolúcie (283 ich zahynulo v nasadení, pri obrane a strážení). Príčinou smrti u väčšiny vojakov bola streľba.

Vysoký počet obetí medzi civilistami a vojakmi nastolil otázku identifikácie tých, ktorí boli za týchto mŕtvych počas revolúcie zodpovední. V roku 1990 po tlaku verejnej mienky vznikli špeciálne sudy, ktoré mali súdiť vinníkov. Najdôležitejší proces sa týkal členov Výkonného politické-

ho výboru KSR, ktorých obvinili zo spoluúčasti na genocíde. Odsúdili ich na tresty odňatia slobody v dĺžke od 10 do 20 rokov. Do roku 1994 – 1995 väčšinu z tých, ktorí boli uznaní vinnými, prepustili. Dôležitý bol aj „Proces s 25-imi“ z Temešváru, tzv. Proces Chitac-Stanculescu. Uskutočnili sa aj súdne procesy s tými, ktorí boli vinní za mŕtvych v Kluži-Napoka, Sibiu, atď. V roku 2008 odsúdili generála Victora Stanculesca a generála Mihai Chitaca na 15 rokov straty osobnej slobody za potlačenie protestov v Temešvári. Victora Stanculesca v máji 2014 z väzenia podmienene prepustili za „dobré správanie“ a zo zdravotných dôvodov.

V roku 2009 vojenský prokurátor finalizovali tzv. Spis o revolúcii, na základe ktorého sa Ion Iliescu, Gelu-Voican Voiculescu a generál Iosif Rus, bývalý veliteľ vojenského letectva, dostali pred súd a obvinili ich zo „zločinov proti ľudskosti“.

Nechceme špekulovať o výsledku hľadania právoplatnej pravdy, ale podľa nášho názoru historická pravda vylučuje verziu reality, v ktorej mala byť revolúcia fraškou a Securitate nemala žiadnu zodpovednosť za obeť, ku ktorým prišlo po odlete Nicolae Ceausesca.

DÔSLEDKY PÁDU CEAUSESCOVHO REŽIMU

Skutočnosť, že Rumunsko bolo jedinou krajinou, kde bol pád komunizmu násilný, s vysokým počtom obetí, poznačilo medzinárodné vnímanie Rumunska, aj názory o tejto udalosti na úrovni štátu. Hovorilo sa, a nie bez dôvodu, že Rumunská revolúcia bola

51 BUCUR, Ion. *Cartea represiunii 1989*. Bucharest: Editura IRDD, 2014, s. 178.

52 Vojenská prokuratúra ponúka iné informácie: „Existujúce údaje v aktuálnej zložke uvádzajú, že celkový počet obetí, ktoré zahynuli od 16. do 27. decembra, bol 1 006, z toho 153 do 22. decembra 1989. Po 22. decembri 1989 zahynulo minimálne 853 ľudí. V tom istom čase, t. j. od 16. do 27. decembra 1989, bolo 2 157 ľudí zranených. [...] Analýza tejto štatistiky dokazuje, že rozkaz bývalého prezidenta Nicolae Ceausesca k represiám (ktorých sa zúčastnili všetky interné sily, vrátane ministerstva vnútra – správy pre štátnu bezpečnosť [Securitate – pozn. F. A] a ministerstva obrany), mal menšie následky ako dôsledky diverzie a (zavádzajúcich) dezinformácií po 22. decembri 1989, ktoré vznikali v celej krajine.“ In: Ministerul Public. Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție, Secția Parchetelor Militare, Dosar nr. 11/P/2014. *Rechizitoriu*, roč. 1, 5. 4. 2019, s. 174 – 175.

53 BUCUR, I. *Cartea represiunii 1989*, s. 179 – 183.

prvým politickým hnutím za zmenu totalitného režimu, ktoré sa vysielalo naživo do celého sveta.⁵⁴ Vlna medzinárodných emócií a sympatie voči rumunskému hrdinstvu sa stratilo do tej miery, ako z Rumunska prichádzali stále kontroverzejšie informácie. V januári a februári 1990 sa v Bukurešti uskutočnili nové protesty voči novej moci, ktorú legitimizovala revolúcia, ktorá čelila obvineniu, že bola „neo-komunistická“, ale aj brutálne zásahy proti baníkom a robotníkom, ktorí bránili Front národnej spásy. Etnické konflikty v Targu Mures v marci 1990 a celkovo konflikty v Transylvánii medzi Rumunmi a Maďarmi utvrdili medzinárodné vnímanie, že Rumunsko bolo nepredvídateľné. Ničenie v Starom meste Bukurešti baníkmi, ktorých politicky podporoval FNS s cieľom zbaviť sa sympatizantov opozičných strán (v júni 1990), ešte prehĺbilo nedôveru západných krajín voči novej moci v Bukurešti.⁵⁵ Situácia ohľadom vnímania Rumunska sa radikálne zmenila v priebehu len pol roka: obraz odvážnych Rumunov, ktorí bojovali proti útlaku Ceausesca nahradil názor, že v Bukurešti nastolili nie cel-

kom demokratický režim a že v krajine prevládalo veľké napätie. Bolo náročné toto negatívne vnímanie odstrániť a dialo sa tak postupne, do tej miery, ako vlády v Bukurešti dokazovali, že vedia byť spoľahlivým partnerom, ktorého správanie sa dá predpovedať. Rumunsko, v porovnaní so susednou Juhosláviou, ktorú zachvátil rad vojnových konfliktov, si zachovalo svoju štátnu integritu a odvážne pristupovalo k vzťahom medzi jednotlivými etnikami. Táto skutočnosť umožnila od roku 1996 transformáciu politickej formácie maďarskej komunity do vládnucej strany.

Okrem politických a ideologických diskusií o revolúcii, znamenal pád Ceausescovho režimu skutočnú zmenu politického režimu, ktorá okamžite spustila transformáciu sociálneho a ekonomického systému. Dôležitým výdobytkom je systém viacerých politických strán a slobodné voľby, v hospodárstve prevláda súkromné vlastníctvo. V roku 1991 Rumunsko prijalo novú ústavu, ktorá posvätila základné práva a slobody. V roku 2004 sa Rumunsko stalo členom NATO a v roku 2007 členskou krajinou Európskej

únie. Všetky tieto vymoženosti sa dokonca ešte na začiatku roku 1989 zdali ako nemožné, ale vlna zmien, ktoré nasledovali podľa „domino efektu“ umožnila oslobodenie národov Strednej a Východnej Európy od sovietskeho riadenia a kontroly, a ich geopolitickú emancipáciu.

Napriek pokúšaniu považovať revolúcie roka 1989 za „nevyhnutné“, dejiny Studenej vojny ukazujú, že to vôbec tak nebolo. V rokoch 1956 a 1968 Maďari, Česi a Slováci preukázali svoju vôľu formou aktívnej menšiny vytvoriť nový smer dejín, ale Sovietsky zväz ich brutálne zastavil. Preto, ak by Kremľ nestratil svoju vôľu za každú cenu udržať svoju externú ríšu vytvorenú na konci druhej svetovej vojny Stalinom, túžba národov Východnej Európy po slobode by ťažko vyhrala nad sovietskymi tankami a raketami. O tri desaťročia neskôr, napriek tomu, že rok 1989 stratil v našich krajinách svoju iskrivú silu a demokracia a trhové hospodárstvo nepriniesli iba naplnenie očakávaní, ale aj trpké rozčarovanie, stále zostáva tým ozajstným *Annus Mirabilis* (Rokom zázrakov).

Florin Abraham • The Romanian Revolution of 1989: historical context, unfolding, aftermath

In three decades since the fall of Communism in Romania, a huge amount of information has accumulated, which is often difficult to be evaluated even by historians. There are monographs, document collections or memoirs. However, synthesis studies are needed to provide the essential information about a historical event accompanied even now by numerous controversies and disputes. The purpose of this study is to offer an overview on main events of the Romanian Revolution, using the most recent bibliography and the latest interpretations. The author used the ideographic method, to give readers a general perspective on the historical event that falls into the category of “turning points”.

Florin Abraham, PhD. (1975)

Historik a politológ. Prednáša politológiu na Fakulte komunikácie Národnej univerzity politických vied a verejnej správy v Bukurešti (SNSPA) a pôsobí ako vedecký pracovník Národného inštitútu pre štúdium totalitarizmu. Pôsobil tiež ako člen Výboru Národného úradu pre spracovanie archívov Securitate (CNSAS) v Bukurešti (2012 – 2018). V roku 2016 získal Záslužný diplom za akademický prínos, najvyššie vedecké vyznamenanie udelené Rumunskou akadémiou. Od roku 2014 je zástupcom Rumunska v Riadiacom výbore Európskej siete Pamät a solidarita. Je autorom štyroch kníh, ako posledná bola publikovaná *Romania since the Second World War: A Political, Social and Economic History* (Bloomsbury Academic, 2017).

54 Pozri napríklad *Revoluția română văzută de ziaristi americani și englezi*. Washington: Editura Evenimentul, 1991.

55 Pozri dokumentačnú databázu v STOENESCU, Alex Mihai. *România postcomunistă: 1989 – 1991*. Bucharest: Rao, 1991; STEFANESCU, Domnita. *Cinci ani din istoria României (o cronologie a evenimentelor Decembrie 1989 – Decembrie 1994)*. Bucharest: Masina de scris, 1995.

ZAČALI TO ŠTUDENTI...

DOKUMENTY K VYDÁVANIU PLÁNOVANÉHO ČASOPISU PROGLAS V ROKU 1989

PETER JAŠEK

Rok 1989 je v dejinách Európy známy ako *annus mirabilis*, rok zázrakov, ktorý priniesol pád komunistických režimov v európskych štátoch sovietskeho bloku. K tejto historickej udalosti, ktorú podnietili viaceré zahraničné aj vnútropolitické faktory v jednotlivých štátoch, už bolo publikovaných mnoho monografií, spomienok, vedeckých a odborných štúdií či dokumentov, a to vrátane situácie na jeseň 1989 v bývalom Československu. Udalosti z novembra a decembra toho roku sú známe ako Nežná revolúcia (v Čechách Sametová revolúce) a ich symbolom sú preplnené námestia a štrngajúce kľúče. Mimoriadne dôležitú úlohu pri páde komunistického režimu v roku 1989 zohrali vtedajší študenti vysokých škôl, ktorí sa už od polovice 80. rokov zapájali do širokého spektra protirežimných aktivít a osobitne v roku 1989 patrili k iniciátorom revolučných zmien. Všeobecne známe sú udalosti 17. novembra 1989 v Prahe, kedy proti študentskej manifestácii brutálne zasiahli bezpečnostné zložky. Na konci Národnej triedy (Národní třída) zastavili dav študentov a mlátili ich obuškami, pričom zranených bolo viac ako 500 (prevažne mladých) ľudí. Už o poznanie menej známe udalosti sa odohrali o deň skôr, 16. novembra 1989 v Bratislave, kedy sa v meste konal pochod bratislavských študentov. Tento pochod, o ktorom dnes už existuje solídne množstvo informácií historického,¹ ako aj spomienkového charakteru,² predstavuje nielen vyvrcholenie protirežimných aktivít bratislavských študentov v roku 1989, ale *de facto* aj prológ Nežnej revolúcie na Slovensku.

Značná časť študentov Univerzity Komenského v Bratislave bola koncom 80. rokov nalaďená kriticky voči komunistickému režimu, čo sa prejavovalo účasťami na rôznych protirežimných akciách toho obdobia – či to bola Sviečková manifestácia v marci 1988, akcie pripomí-

najúce 70. výročie tragickej smrti Milana Rastislava Štefánika³ na Bradle či v Predmieri, pomoc pri aktivitách ochranárov najmä zo Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny ZO 6 Bratislava (Marianka – čistenie ruín kláštora, Ivánka pri Dunaji – príprava obnovy mohyly M. R. Štefánika),

Strom života (Kláštorský – archeologický výskum kláštora v rámci Stromu života), podpisy pod rôzne petície alebo účasť na náboženských púťach. Z pohľadu účasti bratislavských študentov mali najväčší význam púte v Marianke, Šaštíne a v Nitre v roku 1988.⁴ Študenti čítali a distribuovali

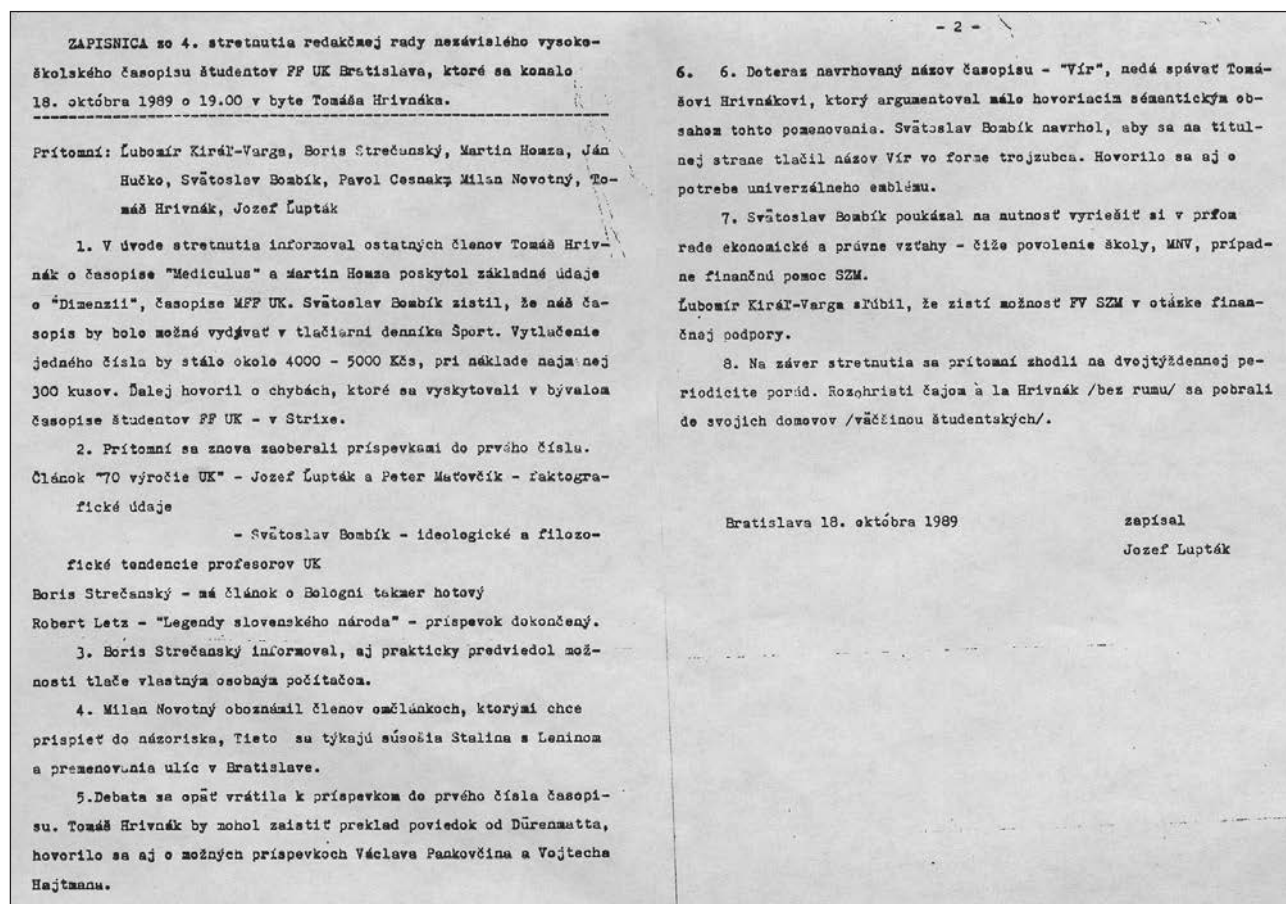
- 1 Pozri NOVOTNÝ, Milan. November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989). In: JAŠEK, Peter, ed. 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 138 – 145; KUCHARÍK, Juraj. Bratislavskí vysokoškooláci a pochod mestom 16. novembra 1989. In: JAŠEK, Peter, ed. 1989. Rok zmeny. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 154 – 184.
- 2 Pozri najmä publikáciu MIKULA, Valér, ed. *Filozofi v Novembri. Svedectvá, spomienky a dokumenty o priebehu Nežnej revolúcie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017; ale aj ďalšie publikované spomienky, za všetky: HOCHÉL, Dionýz. Spomienky na November. *týždeň*, roč. 13, 2014, č. 46, s. 41; MISTRÍKOVÁ, Zuzana, VACULÍK, Juraj. Spomienky. In: SNOPKO, Ladislav, ed. *Umelecká beseda na križovatke dejín*. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009, s. 61.
- 3 Pri tejto príležitosti dokonca bratislavskí študenti zorganizovali pochod do Ivanka pri Bratislave na miesto pôvodnej mohyly. Pozri HOCHÉL, D. Spomienky na November, s. 41.
- 4 HOCHÉL, D. Spomienky na November, s. 41.

samizdatovú literatúru na internátoch a organizovali neformálne semináre a prednášky. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave bola ešte v roku 1987 založená Eko-sekcia podporujúca ochranársky prúd slovenského disentu a kritizujúca nešeterné zásahy režimu v Bratislave.⁵ Osobitným problémom sa v tomto smere stala problematika zamýšľanej výstavby jadrového reaktora v Mlynskej doline. V rámci Eko-sekcie boli usporiadané neformálne výlety do Malých Karpát spojené s diskusiami a vytvorená nástenka na Katedre československých dejín, kde sa zverejnili nekonformné historické texty. Krátko pred novembrom 1989 dokonca medzi študentmi koloval manifest *Prečo nie*

SZM, vyzývajúci ich na vystúpenie z tejto režimovej organizácie. Súčasťou akcie bolo aj vrátenie členských preukazov.⁶

Vyššie uvedené predstavuje základný rámec aktivít, ktoré študenti v roku 1989 podnikali. Ako bolo spomenuté, distribúcia a čítanie samizdatovej literatúry, vydávanej zväčša v prostredí skrytej cirkvi či občianskeho disentu, hrali medzi týmito aktivitami dôležitú úlohu. Azda aj preto vznikla na jeseň 1989 medzi študentmi Filozofickej fakulty UK iniciatíva založiť si svoj vlastný časopis, ktorý by reflektoval aktuálne spoločenské a politické otázky, ale venoval sa aj histórii a umeniu. Publikované dokumenty ukazujú genézu

a peripetie, s ktorými sa členovia redakčnej rady tohto časopisu pri svojom úsilí stretávali: od hľadania názvu časopisu, cez problémy so zháňaním príspevkov až po zabezpečenie samotnej tlače časopisu. V priebehu zasadnutia redakčných rád sa mnohé z problémov podarilo vyriešiť, vrátane ustálenia zamýšľaného názvu pre časopis – *Proglas*. Pokus o získanie povolenia však bol komplikovaný, preto mali iniciátori časopisu pripravenú aj alternatívu vydávať ho ako samizdat. A to napriek tomu, že sa usilovali na vydávanie získať aj oficiálne povolenie, ktoré však až do novembra 1989 nedostali. Možnosť vydávať samizdat však nebola zďaleka jedinou. Prvé číslo napokon vyšlo

Zápisnica zo štvrtého stretnutia redakcie plánovaného študentského časopisu (Zdroj: Archív M. Homzu)

5 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte, s. 138.

6 VAGAČ, Filip. *Nedá sa zatvoriť do basy celý štát* [online]. [cit. 2015-07-02]. Dostupné na: <http://www.jetotak.sk/november-89/filip-vagac-neda-sa-zatvorit-do-basy-cely-stat>

už v zmenených spoločenských podmienkach vo februári 1990.

Na jednotlivých zasadaniach redakčnej rady tohto plánovaného časopisu navyše študenti diskutovali aj o aktuálnych problémoch, ktoré na jeseň roku 1989 trápili vtedajšiu spoločnosť. Jednou z týchto myšlienok bola aj myšlienka usporiadať v meste demonstráciu, ktorá sa potom konala 16. novembra 1989. Táto myšlienka napokon dozrela počas návštev študentov na poslednom politickom procese proti bratislavskej päťke, odohrávajúcemu sa v októbrových a novembrových dňoch v Justičnom paláci.⁷ Pred ním sa konali demonštrácie na podporu väznených, v novembri konkrétne na podporu Jána Čarnogurského.

Dňa 16. novembra 1989 na Mierovom námestí pred dnešným Prezidentským palácom zišlo asi 200 – 250 študentov z rôznych fakúlt Univerzity Komenského, vrátane niekoľkých stredoškôľakov. Držiac sa za ruky vytvorili „živú reťaz“, ktorá prešla cez mesto, spievajúc československú hymnu, ako aj študentskú *Gaudeamus igitur*. Študenti položili vence na miesto, kde v auguste 1968 okupačné vojská Varšavskej zmluvy zastrelili Danku Košanovú. Počas pochodu skandovali heslá „*Chceme slobodu*“, „*Chceme demokraciu*“, „*Slobodu Čarnogurskému*“ či „*Chceme školskú reformu*“.⁸ Pochod vyvrcholil pred budovou Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky, kde pred študentov predstúpil tajomník ÚV KSS Gejza Šlapka. Študenti žiadali reformu školstva a celospoločenskú zmenu, kým Šlapka na nich apeloval, aby sa problémy nesnažili riešiť „politikou ulice“. Vynaliezali

Počas procesu s tzv. bratislavkou päťkou chodili pred Justičný palác aj študenti

(Zdroj: Archív A. Seleckého)

ví študenti mu pripomenuli, že aj Február 1948 či októbrová revolúcia v roku 1917 prebiehali na ulici... Výsledkom stretnutia bola dohoda o verejnej diskusii zástupcov študentov a stranických predstaviteľov, ktorá sa mala uskutočniť 21. novembra. Počas pochodu študentov sprevádzali autá Verejnej bezpečnosti, rovnako ako prenosový voz slovenskej televízie. Jej redaktor Karol Jacz dokonca nakrútili z pochodu krátku reportáž, ktorú televízia odvysielala vo večernom spravodajstve.⁹ Na svoju dobu išlo o mimoriadne odvážny čin, zvýraznení tým, že študentov bolo možné dodatočne ľahko identifikovať na základe nasnímaných televíznych záberov.

Nižšie uvedené dokumenty predstavujú zápisnice zo zasadnutí redakčnej rady plánovaného časopisu, ktorý mal začať vychádzať v novembri 1989. Boli publikované na stránkach časopisu

Proglas v roku 1999.¹⁰ Predstavujú však autentický zdroj k spoznaniu formovania študentského hnutia v Bratislave na jeseň 1989, nakoľko z chronologického hľadiska sa začínajú v septembri 1989, teda na začiatku jesenného semestra, kedy sa študenti po prázdninách zišli a začali rozvíjať svoje aktivity. Celkovo ide o súbor šiestich zápisníc z redakčnej rady pripravovaného časopisu. Stretnutí redakčných rád bolo celkovo sedem, zápisnica zo zasadnutia druhej redakčnej rady sa však nezachovala.¹¹ Aj preto ide o viac o komentované dokumenty ako o súvislú a kompletnú edíciu dokumentov. Zo zachovaných zápisníc boli vynechané niektoré údaje osobného charakteru.

Publikované dokumenty sa zachovali ako kópie originálov zápisníc. Dokumenty sme za sebou zoradili v chronologickom poradí. V texte boli opravené iba očividné preklepy.

7 Pozri JAŠEK, Peter. Posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku. Perzekúcie členov bratislavskej päťky na jeseň 1989. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 33 – 59.

8 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte, s. 141.

9 NOVOTNÝ, M. November 1989 na Filozofickej fakulte, s. 141 – 142.

10 Pozri *Proglas*, roč. 10, 1999, č. 2, s. 22 – 25.

11 Osobný archív autora. Rozhovor s Milanom Novotným v júni 2019 v Bratislave.

DOKUMENT Č. 1

1989, 27. september, Bratislava. Zápisnica z prvého stretnutia nezávislého vysokoškolského časopisu, ktorá sa konala 26. septembra 1989 vo Funuse.¹²

Archív Martina Homzu

Prítomní: Marián Sedílek, Boris Strečanský, Jozef Lupták, Milan Novotný, Pavol Cesnak, Jano Hučko, Dino Hochel, Martin Homza, Lubomír Királ-Varga, Peter Maťovčík, Svet'o Bombík, Mišo Kovalčík, Tomáš Hrivnák

1) Prítomní schválili návrh výzvy fakultnému výboru SZM,¹³ ktorú predložil Tomáš Hrivnák s týmito výhradami: oproti pôvodnému zneniu treba v liste vynechať zmienku o časopisoch *Echo vysokoškolákov*¹⁴ a *Reflex*, treba zmeniť formuláciu o profile časopisu, a to v tom zmysle, že časopis bude zameraný na problematiku jednotlivých študijných odborov, na pôvodnú a prekladovú tvorbu. Ďalej treba zmeniť vetu: „Redakčnú radu vytvoríme z poslucháčov 4. a 5. ročníka žurnalistiky, ML¹⁵ estetiky – vedy o výtvarnom umení, slovenského jazyka a literatúry a histórie.“ Pretože napr. žurnalistika je len štvorročný študijný odbor, veta nie je formulovaná jasne a treba ju preštylizovať.

2) Prítomní schválili toto zloženie redakčnej rady: šéfredaktor – Tomáš Hrivnák, výtvarní a technickí redaktori – Pavol Cesnak a Marián Sedílek. Ďalej uvádzame redaktorov zodpovedných za jednotlivé edičné úseky: poézia – Martin Homza, próza – Svet'o Bombík, ekológia – Dino Hochel, filozofia, história – Boris Strečanský, Peter Maťovčík, esejistika, glosy – Milan Novotný.

3) Pre nový časopis prítomní navrhli názvy: Priestor, Ratolesť, Názorisko, Kontakt, Ohnisko, Ozajstná pravda, Koceľ, Proglas, Horizont, Vír, Funus a iné.

4) Redakčná rada sa ďalej zaoberala obsahovou náplňou prvého čísla časopisu. Toto číslo by malo priniesť
a/ reportáž zo Svetového kongresu študentstva v Bologni /B. Strečanský/,
b/ správu Dina Hochela o oprave kláštora v Marianke,
c/ rozhovor s A. Brunovským¹⁶ o novej¹⁷ stokorunáčke /P. Cesnak – mimochodom ten Gottwald nám všetkým vyrazil dych/¹⁸
d/ úvahy o novej ústave, hymne a štátnom znaku,

12 Tradičná a populárna bratislavská krčma so záhradnou reštauráciou, nachádzajúca sa pri bratislavskom Horskom parku.

13 Socialistický zväz mládeže, organizácia združujúca mladých študentov v komunistickom Československu. Vznikol v roku 1970 potom, ako musela byť v dôsledku udalostí roku 1968 rozpustená organizácia Československý zväz mládeže, pričom bol *de facto* jeho nástupníckou organizáciou. Organizácia bola pod kontrolou komunistickej strany a slúžila ako jeden z jej mocenských nástrojov pri ideologickej indoktrinácii mladých ľudí.

14 *Echo vysokoškolákov* bol študentský časopis vydávaný študentmi Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1964 – 1968. Jeho vydávanie bolo zakázané v dôsledku invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968. V jeho redakcii sa začali profilovať viaceré osobnosti slovenského kultúrneho a spoločenského života. Pozri DUBOVSKÝ, Patrik. Echo bratislavských vysokoškolákov. Rozhovor s politológom Michalom Horským. *Pamäť národa*, roč. 14, 2018, č. 2, s. 87 – 99.

15 Marxisticko-leninskej estetiky.

16 Albín Brunovský (1935 – 1997), slovenský maliar, výtvarník a vysokoškolský pedagóg. Akademicky pôsobil na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave, autor viacerých výtvarných návrhov na bankovky.

17 V texte je pasáž „s A. Brunovským o novej“ preškrtnutá.

18 Od slova mimochodom je v dokumente text prečiarknutý.

e/ esej¹⁹ o M. R. Štefánikovi,²⁰
f/ básne M. Homzu a T. Hrivnáka a i.

5) Prítomní uvažovali o možnosti demonštratívne vystúpiť zo SZM v prípade, že by fakultný výbor zamietol žiadosť o finančnú a materiálnu podporu pri výrobe časopisu. Na záväznom postupe sa zatiaľ nedohodli. Boris Strečanský navrhol založiť nezávislú študentskú organizáciu mimo rámca SZM. K tejto alternatíve sa tiež zatiaľ nikto záväzne nevyjadril.

6) Treba povedať, že vo Funuse už nebolo najteplejšie, takže ďalšia redakčná rada bude 4. októbra 1989 / streda/ v byte u Tomáša Hrivnáka /Stropkovská 3/. Ďalšie stretnutia sa budú konať striedavo u P. Cesnaka, v internáte a v byte T. Hrivnáka. Redakčná rada má 9 členov – hlasovanie bude možné.

7) Ďalším problémom bolo „prihlásenie sa“ k určitej kultúrnej tradícii na Slovensku. M. Homza navrhol programovo sa priznať najmä k Ivanovi Horváthovi,²¹ kozmopolitovi, demokratovi a skrytému apoštolovi surrealizmu, ďalej k DAV-u,²² najmä však k osobnosti dr. Vladimíra Clementisa.²³ Redakčná rada to súhlasne prijala. Svet’o Bombík spomenul združenie slovenských vzdelancov Vedecká syntéza, ktoré existovalo aj na našej akademickej pôde v tridsiatych rokoch. Z novších krehkých pilierov slov.²⁴ kultúry sa uvažovalo o Dominikovi Tatarkovi²⁵ či Osamelých bežcoch.²⁶ Zložka kresťanskej tradície, ktorá by

19 V texte je slovo „esej“ preškrtnuté a nahradené spojením „reportáž z Bradla“.

20 Generál Milan Rastislav Štefánik (1880 – 1919), slovenský astronóm, cestovateľ, diplomat a štátnik. Vyštudoval astronómiu na Karlovej univerzite v Prahe a v Zürichu, v roku 1904 odišiel do Paríža, kde pôsobil ako vedec a astronóm. Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa zapojil do odboja s cieľom založiť Česko-Slovenský štát. V roku 1916 sa stal podpredsedom Československej národnej rady a organizoval česko-slovenské légie vo Francúzsku, Taliansku a v Rusku. Po vzniku Česko-slovenska bol menovaný za ministra vojny (1918 – 1919). Tragicky zahynul pri leteckej havárii 4. mája 1919 v Ivanke pri Bratislave.

21 Ivan Horváth (1904 – 1960), slovenský spisovateľ a diplomat. Pochádzal zo Senice, v 20. rokoch vyštudoval právo, politické vedy a diplomaciu na univerzitách v Prahe, Bratislave, Drážďanoch a v Paríži. V 30. rokoch sa svojou literárnou tvorbou zaradil do skupiny DAV, v rokoch druhej svetovej vojny sa aktívne zúčastnil na odboji. Ako sociálny demokrat bol v roku 1944 členom Slovenskej národnej rady. Po druhej svetovej vojne bol členom Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a podpredsedom Slovenskej národnej rady. V rokoch 1945 – 1946 bol poslancom dočasného Národného zhromaždenia, v rokoch 1946 – 1950 poslancom SNR. V rokoch 1948 – 1950 bol veľvyslancom Československej republiky v Maďarsku. V roku 1950 bol zatknutý a spolu s G. Husákom, L. Novomeským, D. Okálím a L. Holdošom obvinený z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu. V roku 1954 bol odsúdený na 22 rokov väzenia. Z väzenia bol prepustený v roku 1959, pričom o rok zomrel na dôsledky brutálneho vyšetřovania a väzenia.

22 DAV bol časopis slovenskej ľavicovej inteligencie, ktorý vychádzal v rokoch 1924 – 1937. Jeho názov vznikol z iniciál krstných mien troch jeho zakladajúcich členov: Daniela Okáliho, Andreja Siráckeho a Vladimíra Clementisa. Okrem vyššie uvedených doň prispievali viacerí slovenskí intelektuáli komunistického a socialistického zmysľania, ako boli J. Poničan, L. Novomeský, G. Husák, J. Fučík či A. Poničan. Časopis na svojich stránkach reflektoval témy zo širokého spektra, najmä však literatúru, politiku, umenie a filozofiu. Skupina autorov združených okolo časopisu dostala názov davisti.

23 Vladimír Clementis (1902 – 1952), slovenský spisovateľ, diplomat a komunistický politik. Študoval právo na univerzite v Prahe. V roku 1924 vstúpil do komunistickej strany, pričom v 20. a 30. rokoch patril medzi vedúce postavy slovenských ľavicových intelektuálov. V rokoch 1935 – 1938 bol poslancom Národného zhromaždenia za KSČ. V marci 1939 emigroval na Západ a krátko pôsobil v Paríži. Po uzatvorení paktu Molotov – Ribbentrop kritizoval túto dohodu medzi hitlerovským Nemeckom a Sovietskym zväzom, začo bol vylúčený z KSČ. Napriek tomu sa zapojil do odbojových aktivít na Západe, a v rokoch 1941 – 1945 pôsobil ako redaktor a hlásateľ v londýnskom rozhlasovom vysielaní. V roku 1945 bol prijatý späť do KSČ a po vojne sa stal štátnym tajomníkom ministerstva zahraničných vecí. Krátko po komunistickom prevrate sa stal v dôsledku smrti Jana Masaryka ministrom zahraničných vecí Československa. V roku 1951 bol zatknutý a súdený v procese proti tzv. protištátnemu sprisahaneckému centru na čele s R. Slánským. V procese bol odsúdený na trest smrti a v decembri 1952 popravený.

24 slovenskej.

25 Dominik Tatarka (1913 – 1989), spisovateľ, disident a signatár Charty 77. Po štúdiu vo Francúzsku koncom 30. rokov sa aktívne zúčastnil Slovenského národného povstania. V 50. rokoch aktívne podporoval komunistický režim, vrátane podielu na propagandistických kampaniach v rámci politických procesov. V 60. rokoch sa zapojil do obrodného procesu, pričom sa stal jednou z najznámejších tvárí občianskych protestov v auguste 1968. Normalizačný režim z neho aj preto urobil zakázaného spisovateľa a robotníka. Patril k prvým signatárom Charty 77. V 70. a 80. rokoch patril medzi významné postavy dissentu v Bratislave aj v Prahe a jeho diela sa šírili v samizdatoch.

26 Osamelí bežci boli básnickou skupinou troch autorov, ktorí sa profilovali v polovici 60. rokov a odmietali zásahy ideológie do literárnej tvorby. Išlo o básnikov Petra Repku, Ivana Štrpku a Ivana Laučíka.

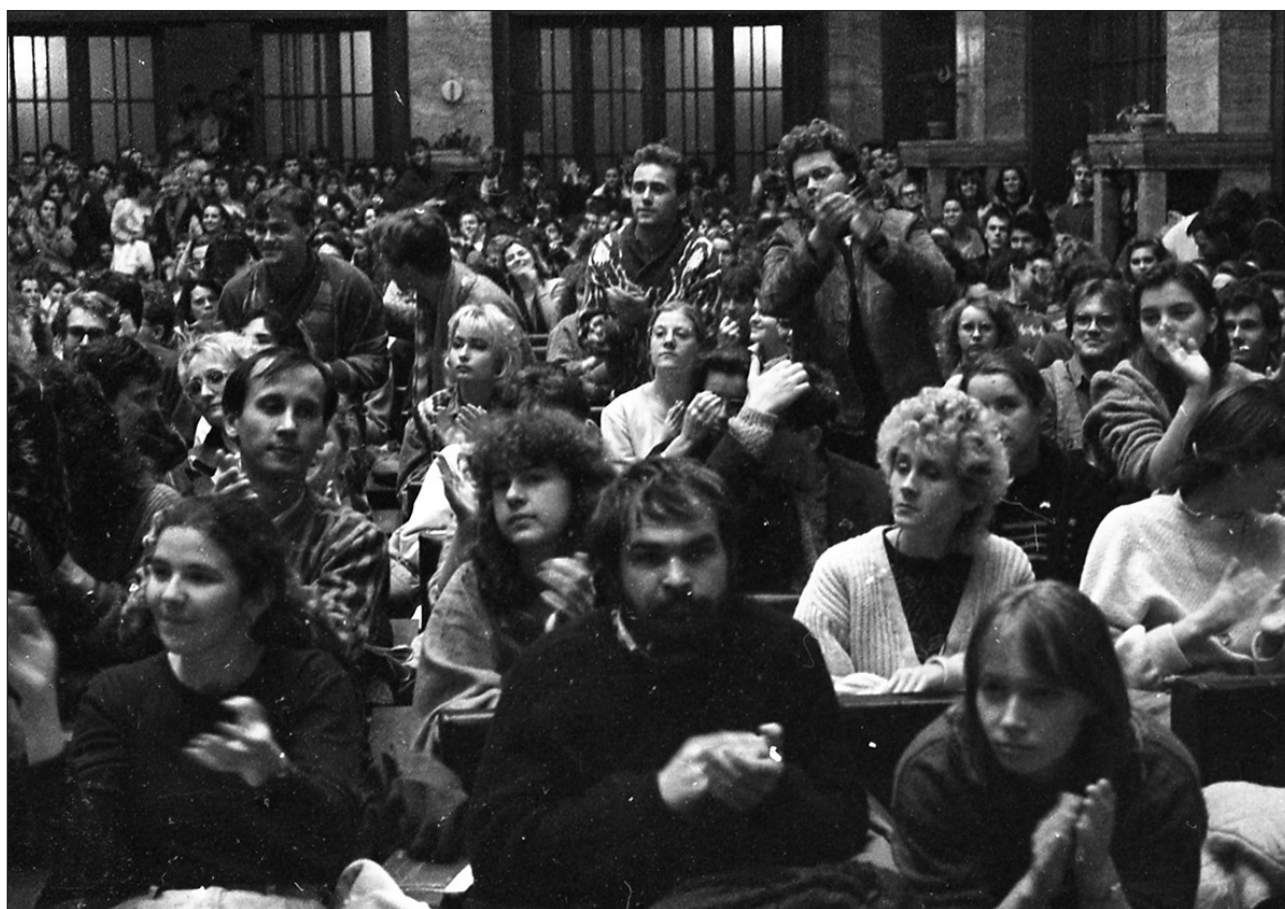
tak veľmi chýbala najmä P. Cesnakovi, T. Hrivnákovi, D. Hochelovi a iste aj ostatným, nebola zastúpená konkrétnymi menami. Je to na dlhšiu úvahu.

8) Ako alternatívy fakultného časopisu vidíme časopis samizdatový, či jednorazový zborník pod hlavičkou kruhu mladých autorov pri SZS.²⁷ Garantom v druhom /či azda aj v prvom?/ prípade by bol V. Mikula,²⁸ ktorý nám aj tak prisľúbil všestrannú pomoc. Treba zvážiť technické možnosti tlače časopisu na PC.²⁹

[...]³⁰

Bratislava, 27. sept.[embra] 1989

zapísal Tomáš Hrivnák³¹

Pohľad do auly Univerzity Komenského, 20. november 1989 (Zdroj: A ÚPN/Pavol Vitko)

27 Slovenskom zväze spisovateľov.

28 Valér Mikula (1949), literárny kritik a vysokoškolský pedagóg. V 70. a 80. rokoch pôsobil ako vysokoškolský pedagóg na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave a na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V roku 1989 patril k zakladajúcim členom Verejnosti proti násiliu a bol aj členom koordinačného centra VPN. V roku 1997 bol vymenovaný za profesora. V súčasnosti pôsobí na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

29 Myslené tlačenie na počítači.

30 Posledný bod zápisnice vynechaný.

31 Za menom je uvedený čitateľný podpis.

DOKUMENT Č. 2

1989, 4. október, Bratislava. Žiadosť členov redakčnej rady plánovaného študentského časopisu akademickým i straníckym funkcionárom Univerzity Komenského o vydávanie študentského časopisu.

Archív Martina Homzu

Obraciame sa na Vás so žiadosťou o pomoc pri obnove nášho fakultného časopisu. Absenciu takéhoto publikačného fóra akútne pociťujeme všetci, a to tým viac, čím dlhšie trvá mlčanie. Fakultný časopis – a vôbec vysokoškolská tlač – má v Bratislave dlhú tradíciu. Keď ďalej zvážime, že nielen Právnická a Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, ale aj mnoho stredných škôl svoj časopis má, musíme sa prinajmenšom čudovať, prečo ho nemá naša fakulta. Tento nedostatok vystupuje do popredia práve teraz, keď si pripomíname 70. výročie založenia Univerzity Komenského a naša škola sa dostáva do popredia záujmu kultúrnej verejnosti. Ak by sme sa k veci študentského časopisu postavili ľahostajne, svedčilo by to o našom nezájme o dianie okolo nás.

Preto Vás žiadame najmä o finančnú, materiálnu a morálnu pomoc pri výrobe časopisu. Navrhovali by sme využiť zariadenia, ktoré má fakulta k dispozícii /xerox, cyklostyl, počítač/.

Sme pripravení časopis všestranne redakčne zabezpečiť. Koncipovali by sme ho ako mesačník so zameraním na kultúrno-spoločenskú problematiku.

O našom zámere sme písomne informovali rektora Univerzity Komenského, dekana Filozofickej fakulty UK,³² ČŠV KSS UK, CZV KSS UK FF, kvestora UK a FV SZM FF UK³³ v Bratislave.

Veríme, že naša iniciatíva nájde odozvu.

Sveťo Bombík /S-D,³⁴ 4. roč./

Pavol Cesnak /MLE-VoVÚ, 4. roč./

Dino Hochel /Fil.-Hist.,³⁵ 4. roč./

Martin Homza /S-D, 5. roč./

Tomáš Hrivnák /S-A,³⁶ 4. roč./

Ján Hučko /S-D, 5. roč./

Lubomír Kiraľ-Varga /Žurn.,³⁷ 4. roč./

Michal Kovalčík /MLE-HV,³⁸ 5. roč./

Jozef Lupták /Hist.-Archív,³⁹ 4. roč./

Peter Maťovčík /Hist.-Archív., 4. roč./

Milan Novotný /Žurn., 4. roč./

Marián Sedílek /Žurn., 4. roč./

Boris Strečanský /Fil.-Hist.,⁴⁰ 4. roč./

Prosíme Vás, aby ste svoje vyjadrenie poslali na adresu:

Tomáš Hrivnák, Stropkovská 3, 821 03 Bratislava.

V Bratislave 4. októbra 1989.

32 Univerzity Komenského.

33 Fakultný výbor Socialistického zväzu mládeže Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

34 Slovenský jazyk – dejepis.

35 Filozofia – história.

36 Slovenský jazyk.

37 Žurnalistika.

38 Marxizmus-leninizmus.

39 História – archívniectvo.

40 Filozofia – história.

DOKUMENT Č. 3

1989, 11. október, Bratislava. Zápisnica z tretieho stretnutia nezávislého vysokoškolského časopisu študentov Filozofickej fakulty UK Bratislava, ktoré sa konalo 11. októbra 1989 v Študentskom domove Ľudovíta Štúra.

Archív Martina Homzu

Prítomní: Peter Maťovčík, Tomáš Hrivnák, Milan Novotný, Marián Sedílek, Martin Homza, Boris Strečanský, Ján Hučko, Jozef Lupták.

1) Účastníkov stretnutia najviac zaujímala reakcia Fakultného výboru SZM FF UK⁴¹ Bratislava na iniciatívu vydávať nový /nezávislý/ časopis. Peter Maťovčík a Martin Homza, ktorí sa zúčastnili schôdze FV SZM,⁴² informovali o výsledkoch svojej „misie“. Účastníci stretnutia sa dozvedeli, že FV SZM FF UK ich iniciatívu prijal a bude ju podporovať. Na spomínanej schôdzi vrcholného orgánu SZM na našej fakulte sa síce objavil aj pravý „funkcionársky“ názor, aby sa šéfredaktorom nového časopisu stal predseda FV SZM, avšak po rozumnej argumentácii Martina Homzu sa od tohto návrhu ustúpilo.

2) Na návrh Martina Homzu bol za zapisovateľa zvolený Jozef Lupták.

3) Hlavnou témou tretieho stretnutia bolo obsahové zameranie premiérového čísla časopisu Vír. Na návrh M. Homzu prítomní súhlasili s tým, aby do prvého čísla bol zaradený aj rozhovor s Milanom Rúfusom.⁴³ Rozhovor pripraví S. Bombík, T. Hrivnák a M. Homza.

Rozmýšľalo sa aj nad „kandidátmi“ na rozhovor do ďalších čísel Víru. Nemali by medzi nimi chýbať Ivan Hoffman,⁴⁴ Ľubomír Feldek,⁴⁵ Milan Šútovec,⁴⁶ Stanislav Štepka,⁴⁷ či Marián Labuda.⁴⁸

Do prvého čísla by mali byť zaradené aj nasledujúce príspevky:

a/ D. Hochel – reportáž z opravy kláštora v Mariánke.

b/ B. Strečanský – reportáž z európskeho stretnutia študentov v Bologni

c/ J. Lupták, P. Maťovčík – článok k výročiu založenia UK Bratislava

d/ M. Homza, T. Hrivnák – poézia – vlastná tvorba

41 Socialistického zväzu mládeže Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

42 Fakultného výboru Socialistického zväzu mládeže.

43 Milan Rúfus (1928 – 2009), slovenský básnik, spisovateľ a vysokoškolský pedagóg. Pochádzal z Liptova, po vyštudovaní na univerzite v Bratislave zostal pôsobiť ako vysokoškolský pedagóg, pričom prednášal dejiny slovenskej a českej literatúry. Bol jedným z najvýznamnejších slovenských básnikov 20. storočia. V októbri 1987 spolu s viacerými disidentmi podpísal vyhlásenie k deportáciám Židov zo Slovenska, v ktorom sa signatári ospravedlnili za deportácie Židov v roku 1942 a v dokumente vyjadrili prejav ľútosti a snahu o odpustenie.

44 Ivan Hoffman (1952), pesničkár a disident. Pred pádom komunistického režimu sa angažoval v prostredí disentu predovšetkým písaním článkov do samizdatových publikácií. V období Nežnej revolúcie sa stal členom VPN. Jeho pesnička *Sľúbili sme si lásku* sa stala neoficiálnou hymnou revolúcie na Slovensku.

45 Ľubomír Feldek (1936), spisovateľ a dramatik. V 60. rokoch bol aktívnym spisovateľom, v období normalizácie pôsobil v divadle Nová scéna. V novembri 1989 patril medzi spoluzakladateľov hnutia VPN.

46 Milan Šútovec (1940), slovenský spisovateľ, literárny historik a kritik. Študoval na Filozofickej fakulte UK a v 60. rokoch pôsobil ako redaktor. V rokoch 1990 – 1992 bol členom predsedníctva Federálneho zhromaždenia a predsedom Snemovne národov FZ.

47 Stanislav Štepka (1944), slovenský spisovateľ, scenárista a dramatik. Vyštudoval Pedagogickú fakultu v Nitre a žurnalistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V roku 1963 sa stal umeleckým šéfom Radošinského naivného divadla, v rámci ktorého sa vyprofiloval ako jedna z jeho najvýraznejších osobností a v ktorom pôsobí dodnes.

48 Marian Labuda (1944 – 2018), slovenský herec. Po vyštudovaní na VŠMU pôsobil v Slovenskom národnom divadle a v druhej polovici 60. rokov aj v Divadle na Korze. Popri tom účinkoval v mnohých populárnych filmoch a seriáloch, akými boli kultové filmy *Pacho, hybský zbojník* (1975) či *Vesničko má, stredisková* (1985).

Demonštrácia v novembri 1989 (Zdroj: A ÚPN/Pavol Vitko)

e/ M. Sedílek – reportáž z Bradla /spomienkové zhromaždenie pri príležitosti 70. výročia smrti M. R. Štefánika.⁴⁹

4) V ďalšej časti stretnutia „exceloval“ Martin Homza. Vyjadril potrebu hneď v úvodníku 1. čísla prihlásiť sa k ideí „čistých dejín“. Navrhol tiež, aby sa vytvorila akási „banka príspevkov“, v ktorej by sa zhromažďovali jednotlivé príspevky. Tie by boli potom kedykoľvek k dispozícii.

5) Milan Novotný navrhol, aby sa zaviedla stála rubrika, venovaná našim dejinám. Pravidelne by sa v nej uverejňovali príspevky k jednotlivým obdobiam našich dejín, ktoré sa už dlhší čas podávajú skreslene a tendenčne.

6) Prítomní schválili návrh Mariána Sedílka a Milana Novotného vytvoriť v časopise rubriku Názorisko, kde by sa študenti mohli v krátkych poznámkach vyjadrovať k najaktuálnejším problémom súčasnosti.

7) Uvažovalo sa tiež o prijatí R.⁵⁰ Letza a P.⁵¹ Krempaškého do redakčnej rady /ak by mali záujem/, alebo aspoň o ich spolupráci s Vírom.

8) V záver si prítomní vymenili adresy [...].⁵²

Bratislava 11. októbra

zapísal Jozef Lupták

49 Dňa 7. mája 1989 sa na Bradle konalo spomienkové zhromaždenie na Milana R. Štefánika, ktoré organizovalo Hnutie za občiansku slobodu. Zúčastnilo sa ho približne 1 000 ľudí. Ján Čarnogurský prečítal príhovor Hany Ponickej a navrhol rehabilitáciu Milana R. Štefánika, ako aj obnovenie jeho pamätníkov a názvov ulíc. Medzi požiadavkami prednesenými na Bradle boli tiež návrat tradičného slovenského znaku do československého štátneho znaku a slobodné voľby. Pozri DUBOVSKÝ, Patrik. Hnutie za občiansku slobodu na Slovensku. In: JAŠEK, Peter, ed. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 212.

50 Róberta.

51 Pavla.

52 Záver zápisnice vynechaný.

DOKUMENT Č. 4

1989, 18. október, Bratislava. Zápisnica zo 4. stretnutia redakčnej rady nezávislého vysokoškolského časopisu študentov FF UK Bratislava, ktoré sa konalo 18. októbra 1989 o 19.00 v byte Tomáša Hrivnáka.

Archív Martina Homzu

Prítomní: Ľubomír Királ'-Varga, Boris Strečanský, Martin Homza, Ján Hučko, Svätoslav Bombík, Pavol Cesnak, Milan Novotný, Tomáš Hrivnák, Jozef Lupták

1) V úvode stretnutia informoval ostatných členov Tomáš Hrivnák o časopise „Mediculus“ a Martin Homza poskytol základné údaje o „Dimenzii“, časopise MFF UK.⁵³ Svätoslav Bombík zistil, že náš časopis by bolo možné vydávať v tlačiarňi denníka Šport. Vytlačenie jedného čísla by stálo okolo 4000 – 5000 Kčs,⁵⁴ pri náklade najmenej 300 kusov. Ďalej hovoril o chybách, ktoré sa vyskytovali v bývalom časopise študentov FF UK – v Strixe.

2) Prítomní sa znova zaoberali príspevkami do prvého čísla. Článok „70. výročie UK“
– Jozef Lupták a Peter Maťovčík – faktografické údaje
– Svätoslav Bombík – ideologické a filozofické tendencie profesorov UK
Boris Strečanský – má článok o Bologni takmer hotový
Róbert Letz – „Legendy slovenského národa“ – príspevok dokončený.

3) Boris Strečanský informoval, aj prakticky predviedol možnosti tlače vlastným osobným počítačom.

4) Milan Novotný oboznámil členov o článkoch, ktorými chce prispieť do názoriska. Tieto sa týkajú súsošia Stalina⁵⁵ s Leninom⁵⁶ a premenovania ulíc v Bratislave.

5) Debata sa opäť vrátila k príspevkom do prvého čísla časopisu. Tomáš Hrivnák by mohol zaistiť preklad poviedok od Dürrenmatta,⁵⁷ hovorilo sa aj o možných príspevkoch Václava Pankovčina a Vojtecha Hajtmana.

53 Matematicko-fyzikálnej fakulty Univerzity Komenského.

54 Korún československých.

55 Josif Vissarionovič Stalin (1878 – 1953, vlastným menom Džugašvili), sovietsky komunistický politik a štátnik gruzínskeho pôvodu. Od mladosti sa angažoval v boľševickom hnutí, patril medzi dôležité postavy boľševickej revolúcie na jeseň 1917. Neskôr pôsobil ako ľudový komisár (minister) pre národnosti, od roku 1922 ako generálny tajomník Ústredného výboru KSSZ. Po smrti sovietskeho vodcu Vladimira I. Lenina postupne odstavil svojich konkurentov a stal sa najmocnejším politikom v Sovietskom zväze až do svojej smrti v roku 1953. S obdobím jeho vlády sú spojené brutálne masové perzekúcie obyvateľov Sovietskeho zväzu, vrátane vykonštruovaných politických procesov, rozsiahlych čistiek vo všetkých vrstvách spoločnosti vrátane komunistickej strany či armády, vybudovania systému gulagov, ukrajinského hladomoru či násilných presunov celých národov. Obdobie jeho vlády od 30. rokov bolo neskôr odsúdené ako obdobie kultu osobnosti samotnými komunistami.

56 Vladimir Iljič Lenin (1870 – 1924, vlastným menom Uljanov), boľševický politik a revolucionár ruského pôvodu. Bol vodcom boľševickej strany počas revolúcie v roku 1917, ktorej bol zároveň aj hlavnou postavou. V rokoch 1917 – 1922 bol predsedom prvej sovietskej vlády. Po tom, ako sa boľševici ujali moci, vydal Lenin Dekrét o mieri a presadzoval okamžité vystúpenie Ruska z prvej svetovej vojny. V marci 1918 bol podpísaný s Centrálnymi mocnosťami separátny brestlitovský mier, ktorý bol de facto vojenskou kapituláciou Ruska. Rusko ním stratilo rozsiahle územia, Lenin a boľševici verili, že im mier prinesie čas, aby získali sily na soviétizáciu celej Európy. Po nástupe boľševického režimu zaviedol Lenin tvrdé perzekúcie skutočných aj domnelých odporcov režimu a položil základy systému, ktorý vládol až do rozpadu Sovietskeho zväzu v roku 1991.

57 Friedrich Dürrenmatt (1921 – 1990), švajčiarsky dramatik a spisovateľ, predstaviteľ existencializmu a absurdnej drámy. V roku 1968 patril k viacerým popredným osobnostiam svetovej kultúry a umenia, ktoré odsúdili inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa.

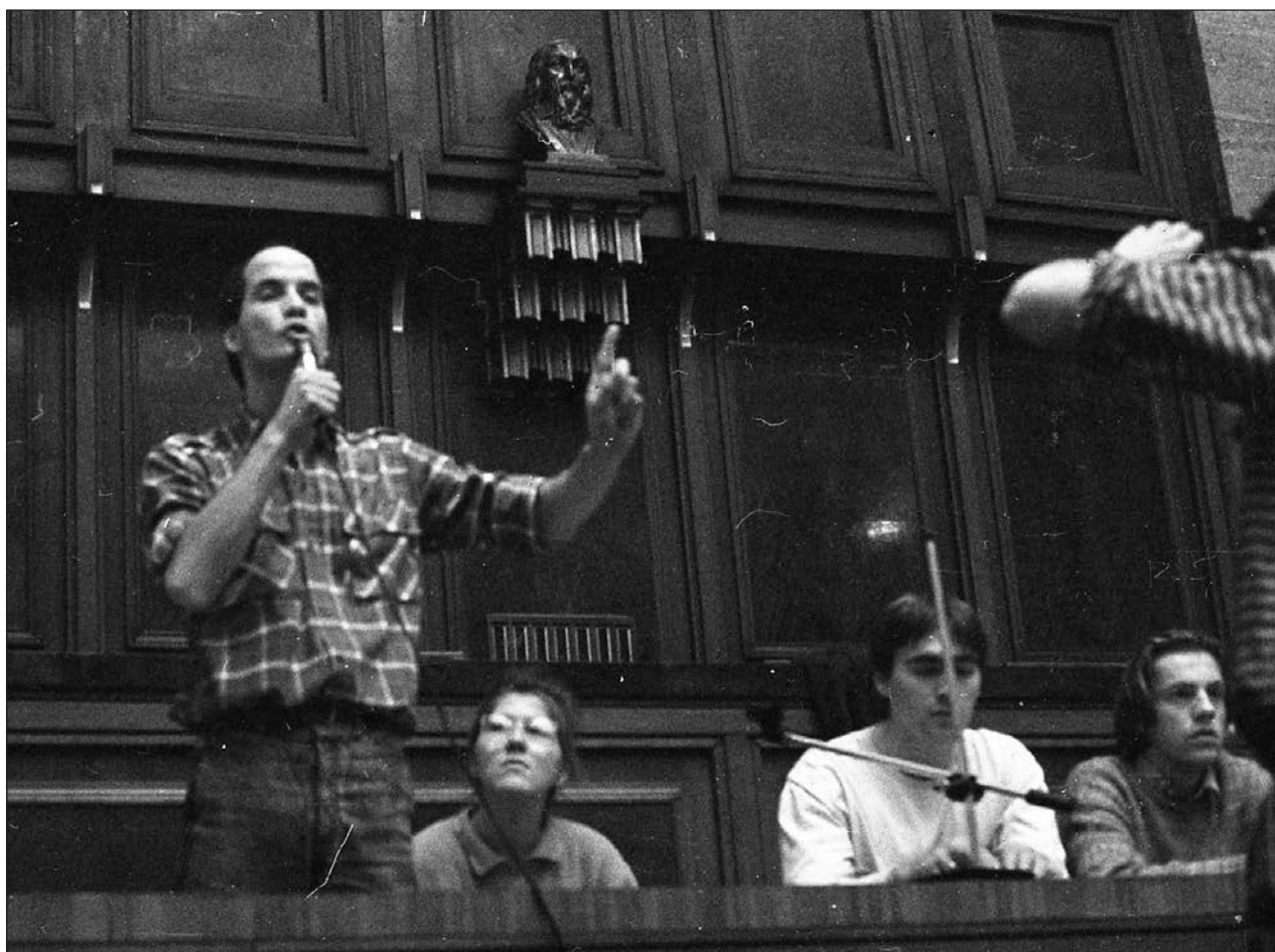
6) Doteraz navrhovaný názov časopisu – „Vír“, nedá spávať Tomášovi Hrivnákovi, ktorý argumentoval málo hovoriacim sémantickým obsahom tohto pomenovania. Svätoslav Bombík navrhol, aby sa na titulnej strane tlačil názov Vír vo forme trojzubca. Hovorilo sa aj o potrebe univerzálneho emblému.

7) Svätoslav Bombík poukázal na nutnosť vyriešiť si v prvom rade ekonomické a právne vzťahy – čiže povolenie školy, MNV,⁵⁸ prípadne finančnú pomoc SZM. Lubomír Királ'-Varga slúbil, že zistí možnosť FV SZM v otázke finančnej podpory.

8) Na záver stretnutia sa prítomní zhodli na dvojtýždennej periodicite porád. [...].⁵⁹

Bratislava 18. októbra 1989

zapísal
Jozef Lupták

Študentom sa prihovára Svetoslav Bombík, ktorý patril k členom redakčného okruhu časopisu *Proglas* (Zdroj: A ÚPN/Pavol Vitko)

58 Miestneho národného výboru.

59 Posledná veta zápisnice vynechaná.

DOKUMENT Č. 5

1989, 1. november, Bratislava. Zápisnica z piateho stretnutia redakčnej rady nezávislého vysokoškolského časopisu študentov FF UK Bratislava, ktoré sa konalo 1. novembra 1989 v Študentskom domove L. Štúra.

Archív Martina Homzu

Prítomní: Marián Sedílek, Boris Strečanský, Svätoslav Bombík, Peter Maťovčík, Tomáš Hrivnák, Ľubomír Királ'-Varga, Milan Novotný, Martin Homza, Jozef Lupták

1) M. Sedílek hneď na začiatku stretnutia prečítal svoj článok o spomienkovom zhromaždení na Bradle pri príležitosti 70. výročia úmrtia M. R. Štefánika. Objavili sa niektoré výhrady voči textu, napr. „skrkvanú handru, čo len pred chvíľou zástavou Slovákov bola“, ďalej výhrada voči tomu, že sa v texte vyskytuje meno spisovateľky Hany Ponickej⁶⁰ /v záujme ďalšieho vychádzania nášho časopisu/. Ďalej sa vyskytol názor, aby v texte nebola zmienka o nevedomej „vyučujúcej z nejakej fakulty“. Okolo týchto sporných bodov sa rozprúdila živá debata. Zakončil ju M. Novotný: „Ak budeme pristupovať ku každému článku s takouto autocenzúrou, celá naša snaha nemá zmysel.“ Touto vetou vyjadril vnútorné presvedčenie väčšiny zúčastnených.

2) Peter Maťovčík prečítal náčrt článku o 70. výročí UK, na ktorom pracuje spolu s J. Luptákom. Svät'o Bombík, nakoľko má o záležitostiach prehľad, mal by napísať k tomuto článku vývoj filozofických a ideologických tradícií na UK.

Študenti Filozofickej fakulty počas generálneho štrajku 27. novembra 1989 (Zdroj: A ÚPN/Pavol Vitko)

60 Hana Šolcová-Ponická (1922 – 2007), slovenská spisovateľka a disidentka. V 70. rokoch bola kvôli svojmu kritickému príspevku, ktorý mala v úmysle predniesť na zjazde slovenských spisovateľov, vylúčená zo Zväzu slovenských spisovateľov a nemohla verejne publikovať. Utiáhla sa na svoju chatu do Lukavíc a aktívne sa zapojila do viacerých petícií, bola členkou Hnutia za občiansku slobodu a podporovala aktivity občianskeho disentu.

- 3) T. Hrivnák priniesol už dokončené preklady poviedok Dürenmatta a preklad Jeffersovej⁶¹ poézie.
- 4) Redakčná rada poverila P. Maťovčíka, aby získal od FF UK potvrdenie pre náš časopis. S. Bombík priviedol na stretnutie Petru Zemanovú, ktorá by mohla prostredníctvom svojho otca zaistiť vydávanie časopisu v Západoslovenských tlačiarňach. M. Sedílek a T. Hrivnák ju oboznámili s technickými údajmi časopisu – rozsah, periodicita, atď.
- 5) Názov časopisu /predbežne to bol Vír/, sa so súhlasom väčšiny členov redakčnej rady zmenil na Proglas.
- 6) Ďalej sa hovorilo o tom, kto by bol vhodný do redakčnej rady časopisu. Navrhovaní boli postupne: Chrobáková, Mikula, Szomolányová,⁶² Rúfus, Krivý,⁶³ Bútora,⁶⁴ Šútovec, Stanislav,⁶⁵ Zelenák. Nakoniec zostalo pri štyroch menách: Stanislav, Mikula, Rúfus, Chrobáková.
- 7) V závere stretnutia sa diskutovalo o nacionalizme. [...] Táto debata vznikla ako odozva na názor Tomáša Hrivnáka. K článku M. Sedílka sa totiž vyjadril, že by bolo dobré niektoré veci, súvisiace so slovenským národným cítením „štylisticky zaobaliť“. S tým však väčšina zúčastnených nesúhlasila.
- 8) Marián Sedílek ešte navrhol, aby sa určitý priestor v časopise medzi článkami venoval ilustráciám a fotografiám.
- 9) Tak sa o 21.30 hod. skončilo zatiaľ najdlhšie, ale aj „najohnivejšie“ stretnutie redakčnej rady nového a „glasného“ časopisu Proglas.

Bratislava 1. novembra 1989

zapísal J. Lupták

DOKUMENT Č. 6

1989, 8. november, Bratislava. Zápisnica zo 6. stretnutia redakčnej rady nezávislého vysokoškolského časopisu študentov FF UK Bratislava, ktoré sa konalo 8. novembra 1989 o 19.00 hod. v Študentskom domove L. Štúra.

Archív Martina Homzu

Prítomní: Svätoslav Bombík, Tomáš Hrivnák, Marián Sedílek, Martin Homza, Peter Maťovčík, Milan Novotný, Dionýz Hochel, Boris Strečanský, Jozef Lupták

- 1) Na začiatok stretnutia prišla Petra Zemanová, ktorá hovorila o možnostiach tlačiť časopis v Západoslovenských tlačiarňach. Formát A 4 by stál asi 5000 Kčs /jedno číslo/, preto sa prítomní dohodli na formáte A 5, ktorý by stál asi 3000 Kčs. Petra ďalej pripomenula, že na zadanie do tlače musí byť vyhotovená objednávka od školy alebo od FV SZM FF UK.
- 2) Pre chorobu sa nebude konať rozhovor s M. Rúfusom /M. Homza, T. Hrivnák/, ale s Valérom Mikulom.

61 Robinson Jeffers (1887 – 1962), americký básnik, známy svojim pacifizmom a environmentalizmom.

62 Soňa Szomolányi (1946), slovenská sociologička, politologička a vysokoškolská pedagogička. V období pred novembrom 1989 patrila medzi signatárov výzvy na prepustenie väznených členov bratislavskej päťky.

63 Vladimír Krivý (1948), slovenský sociológ, na jeseň 1989 podpísal protest sociológov voči väzneniu členov bratislavskej päťky.

64 Martin Bútora (1944), sociológ, vysokoškolský pedagóg a diplomat. Pred rokom 1989 spolupracoval s disidentmi a protirežimnými aktivistami, v novembri 1989 patrila medzi zakladateľov a najvýznamnejších predstaviteľov VPN. Neskôr pôsobil ako poradca prezidenta Havla, v rokoch 1999 – 2003 veľvyslanec Slovenskej republiky v USA. V rokoch 2015 – 2019 pôsobil ako poradca prezidenta SR Andreja Kisku.

65 Milan Stanislav, vtedajší predstaviteľ SZM na fakulte.

- 3) Podporu nášmu časopisu prisľúbili Višváder,⁶⁶ Czomolányová,⁶⁷ Chrobáková.⁶⁸ Správu o tom na stretnutie priniesli P. Maťovčík a Tomáš Hrivnák.
- 4) V ďalšej časti prečítali T. Hrivnák a M. Homza úvodníky, ktoré vypracovali nezávisle od seba. Obidva varianty sa prítomným pozdávali, preto bolo rozhodnuté, že Martinov bude na začiatku prvého čísla ako úvodník a Tomášov bude číslo uzatvárať.
- 5) Dionýz Hochel prečítal príspevok R. Letza o slovenských národných legendách. Článok bol prijatý s menšími výhradami. Peter Maťovčík predniesol svoj článok o jeho vzťahu k Ekosekcii. Viacerí členovia mu vytkli zbytočné mentorovanie a niektoré zbytočné vety, ktoré zaberali v texte mnoho miesta.
- 6) Milan Novotný sprostredkoval návrh Daniela Bútoru, aby v prípade nepovolenia vydávať časopis, každý člen redakčnej rady zabezpečil aspoň 10 strojom písaných exemplárov prvého čísla časopisu.
- 7) O ďalšom článku pre náš časopis informoval M. Novotný. Ide o článok Ivana Rumánka, venovaný oslavám 200. výročia VFBR⁶⁹ v Paríži.
- 8) Prítomní doplňovali znenie listu zostaveného Henrietou Hrinkovou a Milanom Novotným. List by sa mal poslať Čs. výboru pre ľudské práva a humanitárnu spoluprácu ako protest proti brutálnemu zásahu zložiek ZNB⁷⁰ na Václavskom námestí 28. 10. 1989 voči pokojným občanom.
- 9) Prítomní sa vyjadrovali k pripravovanému zhromaždeniu študentov bratislavských VŠ⁷¹ pri príležitosti Dňa študentstva. Členovia redakčnej rady Proglasu vyjadrili záujem zúčastniť sa tejto akcie plánovanej na 16. 11. 1989, avšak pod podmienkou, že nebude živelná.
- 10) V závere boli spísané požiadavky študentov na reformu vysokoškolského systému na Slovensku:
- a/ voliteľnosť prednášok a seminárov
 - b/ demokratizácia a autonómia univerzít
 - c/ akademická sloboda
 - d/ voliteľnosť akademických funkcionárov
 - e/ obmedzenie rozsahu vyučovania predmetov spoločného základu
 - f/ neformálna účasť študentov na riadení fakúlt
 - g/ zvýšiť počet medzinárodných výmenných študijných pobytov
 - h/ sprísniť možnosť vykonávania rigorózných skúšok
 - i/ zvýšenie štipendií
 - j/ odstrániť nedostatok študijnej literatúry
 - k/ neformálne členstvo nášho študentského zväzu v Medzinárodnom študentskom združení
 - l/ pluralitný systém mládežníckych organizácií
- Tieto požiadavky sa majú spísať na veľké plagáty a do 15. 11. rozvešať na najväčších vysokoškolských internátoch a najvýznamnejších Vysokých školách v Bratislave.
- Na záver: Naše stretnutia sú stále tvorivejšie a tvorivejšie.
„Alea iacta est.“⁷²

V Bratislave 8. novembra 1989

zapisal J. Lupták

- 66 František Višváder (1934), slovenský novinár, historik a vysokoškolský pedagóg. Vyštudoval žurnalistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, pričom neskôr na univerzite pôsobil ako pedagóg. Založil univerzitný časopis *Naša univerzita*. Zapojoval sa do demokratizačného procesu v 60. rokoch, kedy sa začal špecializovať na svetové dejiny. V období tzv. normalizácie mohol pracovať len ako knihovník, až koncom 80. rokov mohol opäť publikovať.
- 67 Chyba v prepise. Malo by ísť o Soňu Szomolányi.
- 68 Stanislava Chrobáková Repar (1960), slovenská a slovinská spisovateľka a literárna vedkyňa.
- 69 Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcií, marxistický názov pre francúzsku revolúciu z konca 18. storočia.
- 70 Zboru národnej bezpečnosti.
- 71 Vysokoškolských študentov.
- 72 Latinská fráza, v preklade znamená kocky sú hodené.

DOKUMENT Č. 7

1989, 15. november, Bratislava. Zápisnica zo 7. stretnutia redakčnej rady nezávislého vysokoškolského časopisu študentov FF UK Bratislava, ktoré sa konalo 15. novembra 1989 o 19.00 hod. v Študentskom domove L. Štúra.

Archív Martina Homzu

Prítomní: Svätoslav Bombík, Tomáš Hrivnák, Ján Hučko, Ľubomír Királ'-Varga, Dionýz Hochel, Peter Maťovčík, Milan Novotný, Marián Sedílek, Boris Strečanský, Jozef Lupták

- 1) Tomáš Hrivnák prečítal dve verzie listu Československému výboru pre ľudské práva a humanitárnu spoluprácu – verziu, ktorú zostavil Milan Novotný s Henrietou Hrinkovou a verziu vlastnú.
- 2) Na prírodovedeckej fakulte UK sa študenti geológie rozhodli hromadne vystúpiť zo SZM. Svet'o Bombík navrhol skoordinať túto iniciatívu na celej univerzite.
- 3) Z priestorových dôvodov je nutné skrátiť články Ivana Rumánka a Borisa Strečanského.
- 4) V priebehu stretnutia prišiel Dino Hochel priamo z Prírodovedeckej fakulty UK – informoval o možnosti rozmnožovať náš časopis pomocou tamojších technických zariadení.
- 5) Rozprúdila sa živá diskusia o samotnom význame, ako aj forme a obsahu spomínaného listu Čs. výboru pre ľudské práva a humanitárnu spoluprácu.
- 6) Dino Hochel prečítal článok „Ekológia-politika-vysokošk.“
- 7) Peter Maťovčík prečítal článok „Nový Štúrov Devín.“

V Bratislave 15. 11. 89

zapísali: Jozef Lupták
Milan Novotný

Peter Jašek • Students were at the beginning... Documents on Plans to Publish the Journal Proglas

Submitted documents bring an overview of minutes on planned student journal Proglas that was planned to be published in autumn 1989 by students at the Faculty of Arts of Comenius University. Besides the preparations concerning the journal, those documents are related also to other significant period events happening in autumn 1989, including planning the meeting and march of students in Bratislava on 16 November 1989. Part of those minutes is also the letter addressed to the management of the Faculty with a request to publish the planned journal. Documents represent a unique perspective to the centre of student movement that was an important factor of social changes in November and December 1989.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983)

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. Venuje sa slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu 2. svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom viacerých zborníkov, ako aj spoluautorom odborných monografií a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*. V súčasnosti pracuje ako riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa.

RUDOLF ŠESTÁK A JEHO INFORMÁCIE K OSOBE VENDELÍNA JAVORKU

MILAN HUDAČEK

Totalitný režim v 50. rokoch vniesol do ľudskej a spoločenskej kultúry na Slovensku náhle zmeny. Časť spoločnosti si osvojovala spôsoby dominantnej komunistckej ideológie a jej formy života, a iná časť vzdorovala nárokom revolučných čias. Jezuita Vendelín Javorka si podržal v osobnej kultúre identitu ľudskosti i pomoci druhým. Pomohlo mu to zostať človekom aj v sovietskom gulagu, odkiaľ sa po desiatich rokoch vrátil do Československa. Na druhej strane jeho bývalý študent Rudolf Šesták¹ vsadil na komunistický ideál služby totalitnému režimu a tejto logike úplne podrobil aj osobné ciele. Svojho jezuitského učiteľa sleduje očami agenta, ale jemu samému sa hromadia problémy. Vynárajúce ťažkosti menia časom aj jeho plány, ba zmenia aj jeho prvotné poslanie zadane Bezpečnostnými orgánmi. Odlišné nazeranie na život, odlišné princípy pri rozhodovaní a odlišné ciele orientujú oboch kňazov do dvoch odlišných spôsobov naplňania vlastných životov.

Študent medicíny a zároveň mladý kňaz Rudolf Šesták sa v bratislavskom vysokoškolskom internáte Svoradov stretol na jar roku 1943 s nadšenými priateľmi myšlienky apoštolátu v Sovietskom zväze. Ich skupina sa rozrastala a na jeseň prišiel medzi nich s prednáškou k predmetnej téme chorvátsky kňaz Stjepan Tomislav Kolakovič. Od tej chvíle dostala skupina nový dynamizmus. Ranokresťanské spoločenstvá s ideálmi brat-

ského spoluzitia podmienili aj výber názvu vznikajúcej komunity, ktorú nazývajú Rodina. Jej rady rozširovali ľudia všetkých vekových kategórií a stavov – mládež, dospelí, laici, kňazi, rehoľníci i manželia. Vysokoškoláci z Bratislavy prehlbovali jej idey po celom Slovensku a pribúdali nové bunky v Trnave, Nitre, Krupine, Banskej Bystrici, Marine, v Dolnom Kubíne, Spišskej Belej, v Prešove, v Košiciach, na Kysuciach a nakoniec aj v Prahe. Po uväznení

S. T. Kolakoviča a po jeho odchode z Československa v auguste 1946 sa do vedenia spoločenstva Rodina dostal Rudolf Šesták. Po roku 1948 štátna moc dala spoločenstvu pocítiť, že v komunistických pomeroch ich ciele nežiada. R. Šesták bol 6. januára 1953 zatknutý a na súdnom pojednávaní 15. októbra 1954 odsúdený za velezradu a vyzvedačstvo na 23 rokov straty slobody.² Pritažujúcou okolnosťou bolo pre neho aj to, že v rokoch 1935 –

- 1 Rudolf Šesták, narodený 11. 4. 1914 v Šebastánovej, okr. Považská Bystrica. Navštevoval reálne gymnázium v Trenčíne a v Nitre. Na návrh biskupa Karola Kmeťku odišiel na štúdiá do Ríma, kde v rokoch 1935 – 1942 vyštudoval na Filozofickej a Teologickej fakulte Gregorovej univerzity. V čase štúdií býval v kolégiu Rusikum. Od roku 1940 študoval na Lekárskej fakulte Talianskej kráľovskej univerzity v Ríme, kde absolvoval 2 ročníky štúdiá medicíny. Na kňaza ho v roku 1940 vysvätil v Ríme biskup Alexander Jevreinov vo východnom ohrade. Z vlastného rozhodnutia odišiel v roku 1942 na Slovensko. Pokračoval v štúdiu medicíny na Lekárskej fakulte v Bratislave. Na internáte Svoradov sa stal členom spoločenstva, ktoré po príchode S. T. Kolakoviča dostal meno Rodina. Po odchode S. T. Kolakoviča zo Slovenska (1946) nastúpil R. Šesták do vedenia spoločenstva Rodina. V roku 1950 ukončil štúdium medicíny a nastúpil ako lekár v nemocnici v Trstenej. V roku 1953 bol zatknutý a vo výkone trestu. Vo väznici v Ružomberku zastával funkciu lekára. Od januára 1955 prešiel väznicami Ilava, Praha-Pankrác, Valdice, Praha-Ruzyně. V roku 1955 bol nápomocný pri realizovaní zatýkania desiatich jezuitov v procese Ján Srna SJ a spol., medzi ktorými boli aj jeho priatelia z čias jeho kňazskej formácie. Začiatkom marca 1956 sa sám ponúkol ku spolupráci s bezpečnosťou. Pri pohovoroch na III. odbore 2. odd. Ministerstva vnútra v Prahe 20. – 21. 3. 1956 sa uskutočnilo jeho viazanie na ŠtB po ktorom vyhlásil, že sa vysporiadal so záväzkami voči Vatikánu a je úplne presvedčený o správnosti socialistického zriadenia. Spolupracoval ako agent s krycím menom Faktor pre projekt, ktorý bol perspektívne plánovaný v zahraničí (Vatikán). Projekt sa v konečnej fáze neuskutočnil. ABS Praha, f. Krajská správa Ministerstva vnútra Žilina (ďalej KS MV Žilina), Agentúrny zväzok (ďalej AZ) „FAKTOR“, a. č. 1 285 z 14. 3. 1956. Objektová zložka je od 17. 11. 1981 v ABS uvedená pod titulom: Báze čs. občana k proniknutiu do objektu Vatikán, a. č. 10 442/300. Počet jej strán je 544. Memorandum zo 6. 3. 1956, Memorandum z 29. 3. 1956 a Návrh na rozvedné využitie prípadu „FAKTOR“ zo dňa 4. 4. 1956.
- 2 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (ďalej V – MV), archívne číslo (ďalej a. č.) 2 489 MV, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Šestákovi a společníkům, číslo jednotky (ďalej č. j.) B/4 V-1487, Osobný spis státněbezpečnostního vyšetřování proti MUDr. Šestákovi Rudolfovi. Rozsudek Nejvyššího soudu v Praze 1 T 22/54 ze dne 15. 10. 1954.

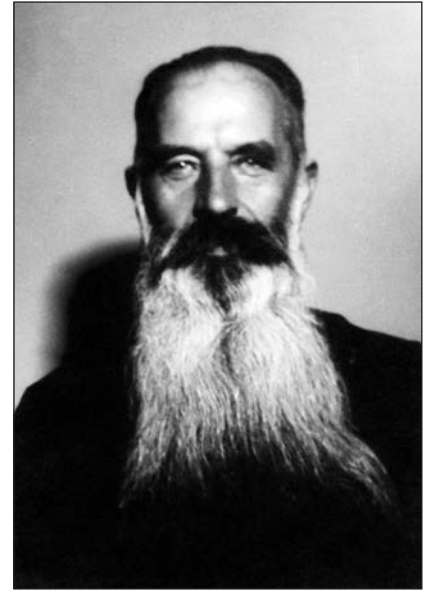
1942 bol alumnom rímskeho kolégia Rusikum. Jeho absolventov komunisti pokladali za vyškolených odborníkov pre špionáž proti ZSSR.

V Ruzynskej väznici v Prahe začína koncom roku 1955 ešte hlbšia tragédia Rudolfa Šestáka. Vo väzenskej cele sa ocitol spoločne so saleziánom Žilkom. Od neho sa dozvedel dôležité informácie, ktoré následne využil v súdnom procese proti nemu. Pred vyšetrojúcimi úradmi usvedčil saleziána zo zamlčania pravdy a pritlačil ho k zničujúcemu priznaniu.³ V nasledujúcom období napísal 29-stranový list, ktorým sa ponúkol Bezpečnostným orgánom k spolupráci.⁴ Pracovníci I. správy Ministerstva vnútra (MV) v Prahe sa o jeho ponuke rozhodli diskutovať.⁵ V súlade s budovaním novej spoločnosti v liste zdôraznil, že jeho návrhy k spolupráci idú paralelne so zmenou jeho názorov a praktických postojov, za ktorými nie je nijaká nutnosť, len jeho presvedčenie. Pri zhrnutí všetkých dôvodov dodal, že nepriamy podnet k tomu dostal aj od orgánov Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorej ponúkol pomoc v medziach svojich možností a ktoré aj opisom predstavil.⁶

1. Navrhol, aby sa ako lekár, ktorý pracoval na neurológii, mohol vrátiť k službe protialkohollickej liečby, kde by využíval svoje psychologické, interno-medicínske vedomosti. Mohol by takto mať dosah na pacientov z rôznych skupín (aj na reakčných ľudí) a v rámci zdravotnej osvetly by sledoval zadané ciele, či už cestou prednášok, inštrukcií, alebo zbierania materiálov. Eventuálne by mohol byť pre ŠtB na pomoci ako poradný posudkový

lekár, najmä v dôverných prípadoch. K tomu ponúka k dispozícii aj svoje jazykové schopnosti.

2. Povoláním ako lekár a kňaz videl ďalšiu možnosť dostať sa aj na také miesta, kam to iným nie je možné. Ponúkol využiť svoju mobilitu spojenú s vecou dôvery zo strany cirkevno-reakčných osôb. Bez toho aby mu ich názory robili problémy, alebo prípadné narážky na to, že je ženatý, bude jeho zámerom využiť všetky prostriedky pre ŠtB. Dôvodil, že za Slovenského štátu bolo veľa ženatých kňazov, preto ponúkol možnosť stať sa nápomocným, ako „zdravotné útočisko“, či poradca pre kňazov a ich blízkych.
3. Pod zámienkou, že jeho civilné manželstvo bolo uzavreté len z taktických dôvodov a pod nátlakom, navrhol prácu s novými ideologickými pohľadmi v uchádzaní sa o priazeň aktívnych cirkevných hodnostárov, aby sa od nich mohol potom dozvedieť potrebné správy o riadení cirkevných vecí, o ich spojení s Vatikánom, o činnosti jednotlivcov i celých skupín.
4. V otvorenosti ponúkol využitie svojich schopností i v zahraničí na dlhotrvajúce obdobia. Mohlo by sa takto uvažovať na realizovanie jeho lekárskej praxe v zahraničí (Švajčiarsko), alebo cestou prehĺbenia jeho štúdií na pôsobenie v cudzine (Viedeň). Tam by nadväzoval kontakty so slovenskou emigráciou a tým by poslužil k zisťovaniu nových mien, plánov, pobytov a funkcií dotyčných osôb. Tento spôsob pokladal za najprirodzenejší, keďže vo väzení podľa jeho vyjadrenia,

Vendelín Javorka. Portrét z obdobia v Ríme (1941 – 1945) (Zdroj: A SIS)

už stratil zmysel pre dobrodružné a umelé spôsoby práce, ako aj náboženskú rojčivosť.⁷

Jeho predstavy o spolupráci s ŠtB pražské ústredie vyhodnotilo ako vhodné. Krajskej správe ministerstva vnútra (KS MV) v Žiline zaslali z Prahy pokyny ohľadne ďalšieho plánovania v perspektíve núkajúcej sa spolupráce. V novej línii Bezpečnosť schválila aj dlhodobejšiu liečbu R. Šestáka v niektorom z ústavov zdravotnej starostlivosti na Slovensku. Bol to krok, ktorý navrhol sám Šesták, aby sa na verejnosti vyhlo prekvapeniu z jeho neočakávaného objavenia sa na slobode. Do prvých spisov R. Šestáka sa dostala aj zmienka, že počas výkonu trestu v Prahe uzavrel 4. februára 1956, v zastúpení orgánom pražského vyšetrojúceho odboru na Miestnom národnom výbore (MNV)

3 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Spolupráca s „FAKTOROM“ a jej výsledky, nedatované. R. Šesták pomáhal bezpečnosti usvedčiť vo väzbe aj ďalších, ktorí boli s ním na cele. Medzi nich patrili: Jozef Blažkovič bol usvedčený ako nepriateľský agent a následne odsúdený na doživotie. Vladimír Michal bol obžalovaný pre sabotáž. Ján Fitko odsúdený pre trestný čin poškodenia stroja. Jozef Čajka bol vyšetrovaný pre velezradu. Jozef Mazák bol vyšetrovaný pre sabotáž.

4 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List R. Šestáka, nedatované.

5 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Memorandum MUDr. Rudolf Šesták zo dňa 8. 3. 1956. S R. Šestákom sa uskutočnil pohovor v tomto smere za prítomnosti pracovníka I. správy MV s. Valentom.

6 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List R. Šestáka, nedatované.

7 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List R. Šestáka, nedatované.

v Liptovskom Hrádku, manželstvo s Jolanou Ibošovou.⁸

Niekoľko dní pred odchodom R. Šestáka z väzenia na Slovensko ho stihla 23. septembra 1956 navštíviť v Prahe ešte jeho sestra Margita. Priebeh ich stretnutia bol naplánovaný protokolom Bezpečnostných služieb.⁹ Šesták sa podľa protokolu mal zmieniť o potrebe spojenia s Vendelínom Javorkom, jeho duchovným formátorom z čias štúdií v Ríme.¹⁰ Pri rozhovore s bratom mu sestra spomenula, že neraz vidí jezuitského misionára P. Vendelína Javorku prechádzať sa na Bôriku v Žiline okolo Paľovej budy. Raz sa pri nej zastavil a dal sa s ňou do rozhovoru. Po bližšom zoznámení sa s ňou sa jej Javorka opýtal aj na jej brata Rudolfa. Margita sa rozpravila a spomenula i nedávny bratov sobáš. Po chvíli zbadala ako Javorku zronila informácia o civilnom sobáši Rudolfa, ktorého poznal ako katolíckeho kňaza. Rozhovor medzi R. Šestákom a jeho sestrou sa po spomenutých skúsenostiach stíšil. Sestra sa k téme o Javorkovi už nevrátila. Rudolf zmienku o Javorkovi vyhodnotil v písomnej správe pre ŠtB poznám-

Uhoľné bane v Inte boli súčasťou Gulagu. Tu V. Javorka pracoval v období rokov 1947 – 1955

(Zdroj: www.wikimedia.org)

kou, že Javorka „je už starec a reaguje viac citovo než rozumom“.¹¹

ŠESTÁKOVÉ VÄZBY NA JEZUITOV Z MINULOSTI

Počas vyšetrovania Rudolfa Šestáka mu bezpečnostné orgány niekoľkokrát nadhodili otázku o jeho pomere k je-

zuitom. Živo pospomínal na svoje študentské roky na Gregoriánskej univerzite i v kolégiu Rusikum (1935 – 1942), ako ho pátri F. De Régis SJ a J. Schweigl SJ viedli k uvažovaniu, s akým sa na Slovensku nestretol. Profesori Hunen (Holandsko), Bayer (Francúzsko), Hurth (Nemecko) rozbili Šestákovu

- 8 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o pohovore s Rudolfom Šestákom z 20. – 21. 3. 1956; Návrh na rozviedné využití prípadu „FAKTOR“ z 9. 4. 1956. Do oboch dokumentov sa dostala aj správa o tom, že R. Šesták sa ako lekár na internom oddelení v nemocnici v Trstenej zoznámil so zdravotnou sestrou Jolanou Ibošovou. Z ich nemanželskej známosti sa narodil 1. 7. 1953 syn František. Na civilnom sobášnom obrade ženicha R. Šestáka zastúpil pracovník MV z Prahy por. Lovás a za svedka bol vyslaný por. Šutvaj.
- 9 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Uznesenie z porady na MV 1. správy o Akcii „FAKTOR“ z 14. 9. 1956.
- 10 Vendelín Javorka SJ sa narodil 15. 10. 1882 v Černejovej pri Ružomberku. K jezuitom vstúpil 14. 8. 1903. V rokoch 1906 – 1909 študoval filozofiu v Bratislave, potom bol tri roky vychovávateľom mládeže v maďarskej Kalocsi. V rokoch 1912 – 1916 absolvoval teológiu v Innsbrucku, kde bol 29. 6. 1915 vysvätený na kňaza. V roku 1916 bol povolaný do vojny počas ktorej pôsobil na východnom fronte ako vojenský kaplán. Po návrate ho v roku 1919 vymenovali za rektora jezuitského domu v Trnave. Viedol časopis *Posol Božského Srdca Ježišovho* a venoval sa ľudovým misiám. V roku 1925 ho generálny predstaviteľ Spoločnosti Ježišovej povolal do Ríma, aby sa venoval katolíkom emigrujúcim z Ruska. V Ríme pôsobil na Pápežskom východnom inštitúte. Pápež Pius XI. mu zveril stavbu Ruského kolégia, ktorého základný kameň posvätili 11. 2. 1928. V. Javorka dokončil stavbu a 15. 8. 1929 sa stal prvým rektorom kolégia. Pri pomoci ruským emigrantom cestoval v roku 1934 až do Číny, kde vykonával medzi nimi pastoračnú a misijnú činnosť do roku 1938 najmä v Šanghaji. V rokoch 1939 – 1941 bol opäť rektorom ruského kolégia v Ríme. V roku 1941 odišiel do Rumunska vypomáhať do pastorácie katolíkov východného obradu v Černoviciach. Pri ceste vlakom z vidieka do Černovic ho 13. 6. 1945 sovietska NKVD zadržala pre údajnú špiónáž a previezla do Moskvy. Po polročnom vyšetrovaní mu bez súdu v decembri 1945 oznámili, že je odsúdený na desať rokov nútených prác. Dňa 1. 1. 1946 ho previezli do nápravného tábora v Mordovii, kde strávil dva roky. Potom ho previezli do pracovného tábora v Inte, na severovýchod od Uralu. Celkovo prešiel asi dvanástimi väznicami a pracovnými tábormi. V závere trestu ho previezli do charitného domova v Poťme pri Moskve. Československá vláda požiadala sovietske úrady o jeho prepustenie na základe žiadosti jeho brata, ktorý sa zaviazal, že sa o neho postará. Na Slovensko sa vrátil 21. 4. 1955. V Žiline žili u brata až do 24. 3. 1966. Je pochovaný na cintoríne v Žiline. Prokuratúra ZSSR ho rehabilitovala 1. 11. 1990. Archív Spoločnosti Ježišovej na Slovensku (ďalej A SIS) Bratislava, f. 5.2, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 1, Vendelín Javorka.
- 11 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa so stretnutia spolupracovníka „FAKTORA“ (R. Šestáka) so sestrou Margitou Šestákovou z 24. 9. 1956.

Posviacka novej jezuitskej budovy noviciátu v Ružomberku v roku 1933. V strede biskup Ján Vojtaššák, vpravo od neho Andrej Hlinka. V. Javorka sedí v dolnom rade druhý sprava (Zdroj: Archív M. Hudačka)

zidealizovanú predstavu o jezuitských predstavených, lebo nič nadľudského u týchto pátrov nenachádzal. Raz keď sa ponáhlal na prednášku, v náhlosti narazil na schodisku do generálneho predstaveného V. Ledochowského SJ, ktorý bol práve vtedy v dome ich kolégia. Páter V. Ledochowski s nim prehodil pár slov a nezabudol mu pripomenúť, že jeho prvou úlohou nie je medicína, ktorú začal v tom čase študovať. V kolégiu mal izbu vedľa jezuitského kardinála Pietra Boetta.¹² Podobne sa aj s ním v náhlí zrazil na tmavom schodisku. Kardinál ho nečakane prekvapil tým, že sa mu ospravedlnil za svoju nepozornosť. Šesták bližšie spoznal aj pátra V. Javorku za osobitnej okolnosti, keď mu vymohol dovoľenie študovať v Ríme medicínu, a to aj

proti mienkam ostatných vyučujúcich. R. Šesták stihol vtedy absolvovať v Taliansku 4 semestre a zvyšok lekárskej štúdií dokončil na Lekárskej fakulte v Bratislave. Jezuiti mu v komunikácii neprestávali odpovedať pozornosťou, ba časom aj nezvykloú dôverou. Zblížil sa s pátrami, ktorí boli v uvažovaní najviac otvorení pre novšie myšlienky vtedajšej doby. Spomedzi nich to boli Ján Dieška, Novikov¹³ a Vendelín Javorka. Po jeho návrate na Slovensko ho J. Dieška uviedol aj medzi ostatných slovenských jezuitov. Obaja sa vo svojich ideáloch cítili na Slovensku osamelí. Šesták bol vďačný J. Dieškovi, keď sa ho ujal. Trikrát mu v čase zlej hmotnej situácie výrazne pomohol. V čase SNP si R. Šesták získal aj sympatie pátrov Juraja Baka, Františka Paňáka, Štefana

Polónyho. Po roku 1948 sa viac zblížil s jezuitmi Františkom Paňákom a Jozefom Danišom. Krátko pred aprílom 1950 mu preukázali veľkú pomoc, keď mu venovali 10 000 Kčs.

Od apríla 1950 jezuitov internovali v Podolínci. „Pri troške dobrej vôle,“ ako sa vyznáva R. Šesták, „mohol som s nimi nadviazať styky, konkrétne s J. Dieškom, o ktorom som aj predpokladal, že sa skrýva, ale jednak z opatrnosti, a jednak už aj zo vzdialenia sa starým ideálom som sa o to vôbec nepokúšal“.¹⁴

ÚLOHY MINISTERSTVA VNÚTRA

Štátna bezpečnosť prerušila Rudolfovi Šestákovi od novembra 1956 výkon trestu vo väzenskom zariadení. Pre-

12 A SIS Bratislava, f. 2.5, Provincia Romana. Boett Pietro SJ (1871 – 1946) bol od roku 1916 provinciál Turínskej provincie Spoločnosti Ježišovej, od roku 1928 provinciál Rímskej jezuitskej provincie. V roku 1935 ho pápež Pius XI. kreoval na kardinála a v roku 1938 ho vymenoval za arcibiskupa Janova. Taliansku verejnosť upozorňoval pred druhou svetovou vojnou svojimi antifašistickými postojmi na hroziace nebezpečenstvá.

13 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Memorandum z 29. 3. 1956. Novikov bol jezuita Poľskej provincie Spoločnosti Ježišovej, pôvodcom Rus. V kolégiu Rusikum bol inštruktorom ruštiny. Začiatkom druhej svetovej vojny, počas okupácie Poľska, odišiel do ZSSR.

14 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa z 12. 9. 1956.

rušenie sa uskutočnilo pod zámienkou jeho zlého zdravotného stavu.¹⁵ Na ďalší deň ho odviezli z Prahy do nemocnice v Martine.¹⁶ Kvôli fingovaným chorobám zotrval na internom oddelení martinskej nemocnice do 22. decembra 1956. Tu ho navštívila sestra Margita a doniesla mu pozdrav od strýčka Vendelína, ako začali Javorku podľa dohody nazývať. Sestra mu oznámila, že strýčko mu posielala svoje osobné rozhrášenie a ukladá mu, že sa má modliť za čistotu. Očakával, že z neho bude druhý sv. Augustín. R. Šesták a zaslal po Margite V. Javorkovi odkaz, že on dokončí dielo, ktoré začal, a do ZSSR sa ešte dostane.¹⁷

Martinský Okresný ústav národného zdravia (OÚNZ) prepustil R. Šestáka do domáceho liečenia. Cítil, že jeho domov bude pri manželke Jolane a odišiel zo ňou do Trenčianskych Teplic. Tu s ňou žil nejaký čas v spoločnej domácnosti.¹⁸ Na jej naliehanie sa jej zdôveril, že spolupracuje s bezpečnostnými orgánmi KS MV v Žiline.¹⁹ O prejavenej dôvere k manželke následne informoval svoj nadriadený orgán 3. januára 1957. V správe Bezpečnosti navrhol, že aj manželka – ak by bola pre spoluprácu s MV získaná – bola by skvelou spolupracovníčkou.²⁰

Ministerstvo vnútra v Prahe malo so R. Šestákom vlastný zámer. Podľa neho by sa mal prostredníctvom jezuitských kontaktov dostať ilegálnym spôsobom z Československa do Vatikánu. Pre československé bezpečnostné služby mal tam robiť prácu rozvied-

číka. Aby sa dostal do priazne jezuitov, ŠtB ho v postupných krokoch úkolovala na osoby kňazov Jána Lovíška z Považského Podhradia, na Vendelína Javorku zo Žiliny a na biskupa Eduarda Nécseya.

Ján Lovíšek bol diecézny kňaz v Považskom Podhradí. S Rudolfom Šestákom sa poznali už dávnejšie. R. Šesták mu najprv napísal list, v ktorom mu priblížil svoju bezútešnú situáciu. Vylíčil ju ako situáciu človeka, ktorý je v rukách bezpečnosti, a preto aj takticky uzavrel civilný sobáš. Pred štátom oficiálne chcel vystupovať ako laik, aby neskôr, keď sa veci dobre vyvinú, mohol ešte slúžiť cirkvi. Podľa pokynov bezpečnosti si R. Šesták podal žiadosť o zníženie väzenského trestu. Jána Lovíška v liste prosil, aby informoval o jeho stave Východnú kongregáciu na pápežskej kúrii.²¹ Argumentoval, že jeho kauza sa musí riešiť na vatikánskej Kongregácii pre východné cirkvi. J. Lovíšek mal uistiť rímske úrady, že R. Šesták chcel i naďalej bojovať za Božie kráľovstvo.²² List J. Lovíšek aj napísal a odovzdal ho biskupovi E. Nécseyovi. Neskôr uistil R. Šestáka o biskupovom prísľube, že mu veci v Ríme vybaví.²³

Vendelín Javorka bol stále pre ŠtB neznámou osobou. Bezpečnosť si nevedela vysvetliť, ako je to možné, že po vypovedaní zo ZSSR sa v roku 1955 bez problémov usadil v Československu. Jeho pobyt vyvolával na Bezpečnosti nové a nové podozrenia, za akým účelom vlastne V. Javorka ostal v Žiline. ŠtB zdôvodnila R. Šestákovi

nutnosť rozpracovať osobu Vendelína Javorku, a to z predpokladu, že je voči socializmu nepriateľsky naladený.

STRETNUTIA S VENDELÍNOM JAVORKOM

S Vendelínom Javorkom sa R. Šesták mal – po sprostredkovaných dohodách cez sestru Margitu – stretnúť po prvýkrát v Púchove 30. januára 1957. Na stretnutie sa dostavil len P. Vendelín Javorka. Svoju absenciu musel R. Šesták zdôvodniť aj Bezpečnosti. Ospravedlňoval ju tým, že si pomýlil dátum s nasledujúcim dňom, a preto na stretnutie nedošiel.²⁴ Nové stretnutie sa naplánovalo v Bytči na 27. februára 1957. Stretnutie bolo celý čas monitorované aj pracovníkmi Bezpečnosti. V. Javorka na dohodnuté miesto docestoval zo Žiliny vlakom o 8.10 hod. Na stanici ho už čakal R. Šesták.

Páter Javorka sa po prvých informáciách opýtal R. Šestáka na jeho stav. Ďalej sa ho priamo spýtal, za čo to vlastne sedel a prečo si zvolil taktiku uzavretia manželstva. R. Šesták musel v odpovedi začieť hlbšie a odpovedal, že mu pripisovali nepravdivé veci, ako napr. že je tajným biskupom, že je nunciom, že má decko. Aby sa vyhol tlaku bezpečnostných orgánov, pravdivo vyhlásil, že dieťa je jeho a že sa mieni oženiť s matkou dieťaťa. Javorkovi ďalej povedal, že manželstvo si už začal dávať do poriadku u biskupa E. Nécseya a momentálne si hľadá prácu. Bol odhodlaný prijať ponúkané miesto obvodného lekára v L. Mikuláši. Ženu

15 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Revízie akce „FAKTOR“ z 1. 11. 1956.

16 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Návrh na riadenie spolupracovníka „FAKTOR“ v čase jeho liečenia v OÚNZ Martin z 20. 9. 1956. R. Šesták prepustili z väzenia 30. 11. 1956.

17 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa k osobe Dr. Fišera spol. z 10. 12. 1956.

18 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa o pobyte „FAKTORA“ v OÚNZ Martin z 4. 1. 1957.

19 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Návrh na rozviedne využitie prípadu „FAKTOR“ zo 4. 4. 1956.

20 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Zpráva k prípadu Rudolf Šesták a spol. zo 16. 3. 1959, s. 9.

21 List používa starší názov Kongregácie z pontifikátu Benedikta XV. ktorý ju v Mottu proprio z 1917 nazval Congregatio pro Ecclesia Orientali. Po reorganizácii rímskych dikastérií z pontifikátu Pavla VI. (1967) sa prijal názov Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus (Kongregácia pre východné cirkvi).

22 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Odpis listu Rudolfa Šestáka farárovi Lovíškovi, nedatované.

23 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa k osobe farára Lovíška zo 4. 1. 1957.

24 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Zpráva k prípadu Rudolf Šesták a spol. zo 16. 3. 1959, s. 13.

však nechcel brať so sebou. Keďže manželka bola vyznaním kalvínska, pátrovi prisľúbil, že dieťa bude vychovávané po katolícky. Páter Vendelín sa ho ďalej opýtal, kedy naposledy slúžil sv. omšu. R. Šesták mu odpovedal, že ešte pred zatknutím. Vekom staršieho pátra V. Javorku to podnietilo hľadať spôsob, ako zlepšiť vnútorný život svojho bývalého študenta, a pripomenul mu, že je mu potrebné ísť za biskupom a vyspovedať sa u neho, aby sa mohol vrátiť k praxi slúženia sv. omší. Prisľúbil mu, že sa v tejto veci u biskupa E. Nécseya prihovori „ale potom, už musí dať ženám pokoj“. Po chvíľke Javorka zmenil tému. Reč obrátil na to, ako sa v sovietskom väzení dozvedel po tom, čo mu predložili album fotografií s absolventmi Rusika, že Šesták a Martin Konopa²⁵ (obaja absolventi Rusika) pracujú u nich. Javorka si slová ruského dozorca „u nich“ vysvetlil tak, že pravdepodobne sú obaja zatknutí komunistami. Na to ho sovietska Bezpečnosť požiadala, aby sa k tomu vyjadril. Javorka sa svojho strážcu vtípne opýtal: „Či môže on, bezpečnostný orgán hovoriť s Javorkom o svojich nadriadených?“ Zástupca bezpečnosti odpovedal, že nie. Na to mu Javorka odvetil, že ani on nemôže hovoriť o svojich predstavených pred inými, až kým nedostane z Vatikánu súhlas. Ruský dôstojník vec pochopil a viac sa nevypytoval. V. Javorka navrhol potom R. Šestákovi, aby do budúcnosti nepoužívali pri komunikácii písomný styk. Výhodnejším sa mu zdalo komunikovať prostredníctvom Šestákovej sestry Margity. V závere stretnutia s potešením dodal, že je rád tomu, že sa po dlhom čase v pokoji opäť stretli. Svojho bývalého študenta nabádal, aby bol opatrný a rozlúčili sa. R. Šesták rozmýšľal nad stretnutím

a rozhovor vyhodnotil pre Bezpečnosť tak, že Javorka si želá, aby sa vrátil k pôvodnému (kňazskému) povolaniu. Bolo mu divné, že páter Vendelín neprejavil záujem bližšie sa dozvedieť, ako sa Šesták momentálne dostal z väzenia. Nekládol mu ani s otázky: „Prečo sa uchýlil taktike uzavretia manželstva, aby dosiahol prepustenie z väzby?“ Pre ŠtB napísal podrobnú správu. V nej vyzdvihol skutočnosť, že V. Javorka o svoju osobu nemá strach, ba ani nijakú obavu. Na základe toho usudzoval, že to asi bude dôsledok jeho vysokého veku a o takých Bezpečnosť nemá záujem.²⁶

Obaja naplánovali nové stretnutie na 8. mája 1957. Uskutočnilo sa opäť v Bytči ráno, po tom, čo Javorka docestoval zo Žiliny osobným vlakom o 8.10 hod. Po zvitani sa obaja zamierili peši smerom k Súľovu. R. Šesták sa v rozhovore rozpravil o manželke, ako žije v Trenčianskych Tepliciach. O sebe povedal, že býva u svojho brata v Šebestánovej. V. Javorka schvaloval tento Šestákov krok, lebo pre cirkevno-právnu nápravu jeho nelegitímneho vzťahu so ženou to boli dobré predpoklady. Ďalej poznamenal, že by bolo lepšie, keby sa žena odsťahovala aj z Teplíc. R. Šesták potom referoval o sebe. Hovoril, že sa zamestnal ako dozorca pri stavbe vodovodu v Šebestánovej. Nové zamestnanie znamenalo pre neho nižší finančný príjem. V. Javorka mu preto navrhol, aby sa prihlásil na prácu do bane, kde by mohol byť využitý aj k apoštolskej práci. Ponúkol mu aj svoje kontakty na kompetentné osoby. Javorka bol presvedčený, že v baniach bude využitý pre dobré veci. V reči mu ďalej povedal, že 1. mája 1957 bol u biskupa E. Nécseya v Nitre, aby Šestákovi vybavil termín návšte-

vy pre pohovor ohľadne nápravy jeho manželskej kauzy. Pre Biskupský úrad mal do termínu návštevy zostaviť písomnú žiadosť o laicizáciu Šestákovho kňazského stavu s vyjadrenou ľútosťou. Termín návštevy biskup stanovil na 13. alebo 14. máj 1957. Po vykonanej spovedi u biskupa mal dostať potvrdenie o tom, že jeho veci budú pred Cirkvou právne v poriadku. V. Javorka mu pripomenul, že sv. omše nemá potom slúžiť v kostole, ale že ich má celebrovať súkromne doma.

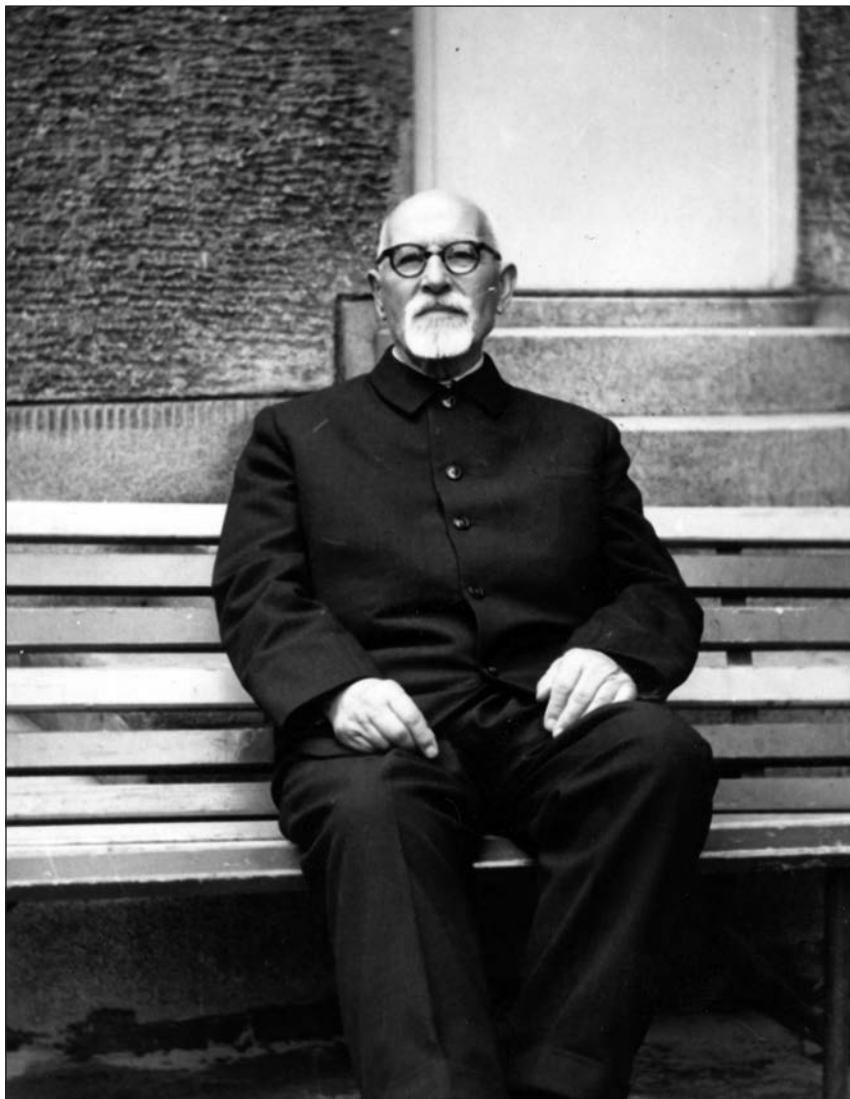
Od iného človeka sa Vendelínovi Javorkovi medzi tým dostala aj správa o tom, že Šesták je nedôveryhodná osoba. Informátor mu dôvodil, že jeho prepustenie z 23-ročného trestu je záhadné, lebo ako donášač uskočil nevinným ľuďom. Osobe, ktorá sa mu s tým zdôverila, páter Javorka nevenoval pozornosť. O tejto správe otvorene povedal pri novšom stretnutí aj R. Šestákovi. Po chvíľke mlčania pri ich prechádzke sa rozhovor obrátil k téme kolégia Rusika a o jezuitoch Novikovovi a Ciszekovi. V. Javorka pokračoval v reči o tom, že menovaní jezuiti boli vyšetřovaní vojenským súdom v ZSSR. Zdôveril sa mu aj s túžbou znova sa dostať do Ríma, kde by sa mohol stretnúť so starými priateľmi. Jeho spoločník Šesták podobne pospomínal, že bol vypočúvaný v súvislosti s týmito jezuitmi, ktorí boli v Rusku. Tému však už nechcel bližšie rozvíjať. Po poldruha hodine Vendelín Javorka nastúpil na vlak a vrátil sa späť do Žiliny.²⁷

Ponúknutú spoveď u biskupa pokladal Šesták za druhoradú vec. Prvoradou pre neho bola teraz otázka nového tehotenstva jeho manželky, ktoré by najradšej riešil potratom. Problémom však bolo jej finančné zabezpečenie. Zo mzdy jej strhávali 400 Kčs a pre rodi-

25 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Memorandum z 29. 3. 1956. Martin Konopa bol absolvent štúdií na Východnom inštitúte v Ríme (PIO). V roku 1945 sa v Ríme stretol so Stjepanom Tomislavom Kolakovičom a na jeho radu sa vrátil do ČSR. Zapisal sa na Lekársku fakultu v Prahe, avšak štúdiá nedokončil. Vrátil sa na Slovensko kde v Nitrianskej diecéze pôsobil ako farár. Bol zatknutý s R. Šestákom a odsúdený na 21 rokov odňatia slobody. ABS Praha, f. V – MV, a. č. 2 489 MV, Skupinový spis štátno-bezpečnostného vyšetřování proti Šestákovi a spoločníkům č. j. B/4 V-1487. Rozsudek Nejvyššího soudu v Praze 1 T 22/54 z 15. 10. 1954.

26 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o schôdzke s „FAKTOROM“ z 27. 2. 1957.

27 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o schôdzke s „FAKTOROM“ z 8. 5. 1957.

V. Javorka v Žiline (Zdroj: A SIS)

nu sa zvýšilo len niečo okolo 600 Kčs. Obrátil sa preto o pomoc na svojho nadriadeného spolupracovníka z ŠtB. Dôstojník mu pomoc prisľúbil v zvýšení mesačného platu o 700 Kčs. Finančná pomoc mala trvať do času, až kým nenastúpi do stáleho zamestnania aj on. Spolupracovník mu nezabudol pripo-

menúť úlohy, ktorými malo byť napísanie podrobnej vyhodnocovacej správy zo stretnutia s Vendelínom Javorkom, ako aj napísať v latinčine žiadosť o laicizáciu pre biskupa Eduarda Nécseya.²⁸ Ďalšou zadanou úlohou od Bezpečnosti mala byť informácia o priebehu spovede v Nitre a o súkromnom rozhovore

s biskupom.²⁹

NÁVŠTEVA U BISKUPA EDUARDA NÉCSEYA A EXERCÍCIE

Návšteva u biskupa Eduarda Nécseya sa uskutočnila 14. mája 1957. Bola spojená so spovedou a s dlhým rozhovorom, pri ktorom R. Šesták referoval o svojej minulosti s výnimkou toho, že je agentom ŠtB a že má voči Bezpečnosti záväznú povinnosť. V správe ŠtB uviedol, že návšteva bola pre neho len čisto formálnou záležitosťou.³⁰ Ďalej informoval, že mu bolo uložené pokánie, ktorou je povinnosť vykonať si 8-dňové duchovné cvičenia. Pri rozlúčke ho biskup podporil 500-korunovým darom. Správa o Šestákovskej návšteve na Biskupskom úrade sa rozšírila medzi ľuďmi. Sestra Margita informovala o tom aj Vendelína Javorku. Pre uskutočnenie zadaného pokánia Javorka ústretovo vyšiel R. Šestákovi na pomoc so svojimi kontaktmi. Prostredníctvom sestry Margity Šestákovskej mu zaslal lístok s menom kňaza a s časmi odchodov vlakov do Úlanky, neďaleko Banskej Bystrice, kde býval páter, ktorý dával v prípade potreby druhým duchovné cvičenia. Margite ďalej prisľúbil, že tamojšieho pátra Jozefa Jurovského upovedomí o duchovných cvičeniach pre brata. Termín ich konania určil na 22. až 28. máj 1957.

R. Šesták sa pred odchodom na duchovné cvičenia chcel ešte stretnúť, aspoň na krátky čas s manželkou. Dôstojník ŠtB s tým vôbec nesúhlasil a nedovolil mu to, ani na jeho naliehanie. Do úvahy neprichádzalo ani Šestákovovo pobudnutie počas 2 až 3 dní na konšpiračnej chate s jeho ženou na Podbansku.³¹ Naopak, dôstojník R. Šestákovi rozkázal, že musí bezpodmienečne odísť do Úlanky,

28 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Žiadosť npor. Mateja Kubša o zvýšenie odmeny za agentúrne služby formou priplácania 700 Kčs ku mzde dozorca stavby vodovodu v Šebastánovej s celkovým platom do výšky 1 500 Kčs mesačne.

29 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o schôdzke R. Šestáka so spolupracovníkom KS MV Žilina z 13. 5. 1957.

30 ABS Praha, f. KS-MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa k osobe biskupa Nécseya z 14. 5. 1957.

31 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o schôdzke R. Šestáka so spolupracovníkom KS MV Žilina zo dňa 22. 5. 1957. Ku schôdzke došlo 20. 5. 1957.

aby si tam vykonal exercície v dohodnutom termíne, ktorý mu cez sestru Margitu avizoval V. Javorka.

Duchovné cvičenia videla ŠtB ako novú príležitosť dozvedieť sa viac informácií o živote cirkvi. Šestáka preto zúkolovala, aby sa v rozhovoroch s exercitátorom zamerail na otázky o činnosti a postavení skrytej cirkvi na území Slovenska. Mal sa dozvedieť o spôsoboch jej riadenia v podzemí a o vykonávaní jej nepriateľskej činnosti. Mal zistiť formy jej komunikácie a všetko podrobne zaznamenať u konštruktívneho dôstojníka ŠtB.

DUCHOVNÉ CVIČENIA V UĽANKE

Exercitátor Jozef Jurovský bol vo vojnových rokoch provinciálnym predstaviteľom jezuitskej rehole. Po likvidácii rehole a jeho internácii si našiel zamestnanie na púli v rodnej Uľanke. R. Šesták ho poznal z čias, keď sa vrátil zo štúdií v Ríme a keď rozvíjal s jezuitmi intenzívnejšie styky. V stanovený májový deň v roku 1957 sa opäť stretli v rodine Jurovského známych v Uľanke. V srdečnej atmosfére sa počas ôsmich dní rozprávali na rôzne témy, ako aj o náboženskej situácii doma a v zahraničí. R. Šesták pritom nadhadzoval otázky, aby sa viac dozvedel o aktívnych jezuitoch na Slovensku. Nepriamo sa dostal aj k informácii o jezuitskej spojkke, ktorá vynášala zo Slovenska cez Poľsko správy zo života slovenskej cirkvi pre Rím. Túto spojku s vonkajším svetom vykonával jezuita Michal Potocký. Páter mal dovoľenie k malému cezhraničnému styku. Po prechode hraníc sa s pomocou známych Poliakov usiloval dostaviť sa na stretnutie s kardinálom Štefanom Wyszyńským. Kardinál preberal od neho správy, aby následne in-

formoval ústredné úrady cirkvi v Ríme o náboženskej situácii v Československu. Šesták sa dozvedel, že pátrovi M. Potockému sa už podarilo previesť do Poľska aj dvoch bohoslovcov k štúdiám a ďalšiu prípravu na kňazstvo.³² Po týchto dôverných rozhovoroch už konkrétnejšie videl svoje plány ohľadne ilegálneho odchodu do zahraničia cez Poľsko. Páter Potocký sa sprostredkovaním emigrácie mal pre neho stať ďalším ohnivkom v refazi smerujúcej k jeho poslianiu agenta ŠtB vo Vatikáne.

Rozhovory s pátrom J. Jurovským zaznamenal R. Šesták pre ŠtB s detailnou presnosťou. Praktickou novinkou bolo pre neho to, že sa po rokoch on sám znova vrátil ku slúženiu sv. omši. Tým sa mu otvorila cesta k dôvere zo strany cirkvi a veriacich. Pre jeho plány to bolo ideálne. V agentúrnej správe pre ŠtB však napísal: „*všetci jezuiti, koľko ich je, sú na slobode sčuchlí a preopatrni (vedia vycítiť a byť opatrni). Na Slovensku sa vzájomne usmerňujú a zatiaľ sa obmedzujú len na pôsobenie vo svojom okolí. V spojení s Vatikánom postupom času dosiahnu viac, než si možno predstaviť.*“ V poznámkach z duchovných cvičení, ohľadne svojej náboženskej viery, uviedol pre ŠtB to, že on sám pri sv. prijímaniach už necíti nijaké vnútorné pocity. Naopak, cíti sa slobodným od mystických predsudkov.

Nadporučík M. Kubš do písomného hlásenia ŠtB zaznačil aj informáciu o tom, že starostlivosť Jozefa Jurovského o všetkých jezuitov na Slovensku by ukazovala na vedúce postavenie tejto rehole v cirkevnom živote na Slovensku. V zápise ďalej vyznačil aktívnych pátrov jezuitskej rehole a to: Jozefa Jurovského, Vendelína Javorku, Jozefa Čačka a Michala Potockého.³³

KRITICKÁ REFLEXIA V PRAŽSKEJ ŠT B

Po Šestákových správach o jezuitoch a o komunikácii medzi nimi³⁴ sa bezpečnostným orgánom vynoril nový obraz o slovenskom náboženskom kontexte.³⁵ Pražská ŠtB videla aj nedostatky v práci a v postupovaní R. Šestáka. Boli vážneho rázu. Plán ohľadne umiestnenia agenta v zahraničí, pre nedodržanie dohodnutých podmienok, dostal trhliny. Projekt s R. Šestákom musela pražská centrála v pôvodnej šírke zastaviť. Svojim kolegom z KS MV v Žiline tým vystavila zlú známku. Vyčítala im nedodržiavanie pravidiel konšpirácie. Zle boli organizované schôdzky so R. Šestákom, lebo sa konali v byte riadiaceho orgánu. Na jeho dopravu sa využívalo služobné vozidlo, čím už aj Šestáková manželka odhalila, že pracuje pre Bezpečnosť. Nezvládnuté kroky sa ukázali aj v činnosti samotného R. Šestáka. Nesplnil úlohy, ktoré boli splniteľné a na Bezpečnosti to odôvodňoval tým, že nemá v cirkevných kruhoch dôveru.³⁶ Iniciatívne prišiel s návrhom, že by bolo lepšie, keby získal nejaké zamestnanie. Krajská správa Ministerstva vnútra v Žiline mu ústretovo zamestnanie našla, ale tým mu len pomohla mariť celkový plán v jeho konšpiračnom zámere. Nepresadzovala ani námietky voči R. Šestákovi, keď prejavil rezervovanosť pri schôdzkach s riadiacimi orgánmi; keď mal plniť úlohy, ktoré boli konkrétne vo veci zistenia činnosti jezuitov a bližšieho nadviazania stykov s V. Javorkom.³⁷ Nedôvera voči R. Šestákovi sa prehlbovala aj v cirkevných kruhoch. Dospela až do stavu, kedy na Šestákov prípad začala poukazovať aj samotná verejnosť. Ministerstvo vnútra v Prahe rozhodlo plán jeho odchodu

32 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa z 29. 5. 1957.

33 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Agentúrna správa z 29. 5. 1957.

34 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Zpráva k prípadu Rudolf Šesták a spol. zo 16. 3. 1959, s. 14.

35 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List náčelníka I. správy MV v Prahe plk. Millera ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi z 21. 6. 1957.

36 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List náčelníka I. správy MV plk. Millera ministrovi vnútra s. Barákovi z 23. 10. 1958.

37 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Zpráva k prípadu Rudolf Šesták a spol. zo 16. 3. 1959, s. 12 – 13.

du do zahraničia, za účelom špionáže vo Vatikáne, definitívne zrušiť.³⁸

Na okraj nového viacstranového dokumentu nadporučík Pavliš dopísal s dátumom 14. jún 1957 vlastnou rukou komentár: „*Dosavadní situace vypadá tak, že Šesták řídí nás a ne my Šestáka.*“³⁹ Projekt v pôvodnej myšlienke s R. Šestákom pražská Bezpečnosť žiadala ukončiť do septembra 1957. Pracovníci z KS MV Žilina však chceli R. Šestáka ešte využiť na získavanie konšpiračných informácií pre ich potreby, ako aj na ďalšie skúmanie činnosti jezuitov V. Javorku a J. Jurovského.⁴⁰ Pražské ústredie ŠtB v aktuálnej situácii kompromisne vytýčilo pre R. Šestáka novú líniu. Dostal úlohu (ktorá podľa nadpor. Pavliša už mala byť dávno realizovaná), a to napísať publikáciu o Vatikáne v konšpiračnom duchu. K dispozícii mu mala byť prenechaná chata, kam mal dochádzať raz do týždňa. Cieľom publikácie malo byť odhalenie ilegálnej činnosti jezuitskej siete a zvlášť Vendelína Javorku. Druhou úlohou malo byť vystúpenie Šestáka na tlačovej konferencii 14. marca 1959, pri ktorej mal poukázať na mocenský charakter Vatikánu. Cirkevný štát mal predstaviť ako svetskú mocnosť, ktorá využíva náboženskú ideológiu proti pracujúcim a pre záujmy vlastného i cudzieho kapitálu. Jezuitov mal predstaviť ako rehoľu zameranú na špionážnu činnosť a kolégium Rusikum ako miesto, kde spôsoby vedenia, metódy výchovy a formy práce sú orientované proti krajinám socialistického spoločenstva. Na záver tlačovej konferencie sa mala uskutočniť dis-

Pohreb pátra Javorku v Žiline 25. marca 1966 (Zdroj: A SIS)

kusia, pre ktorú pripravilo otázky Ministerstvo vnútra. Priebeh podujatia bol diskutovaný s ministrom Jozefom

Plojharom, ktorý 17. novembra 1958 odsúhlasil akciu ako aj jej obsah.⁴¹ Na základe tejto tlačovej konferencie mala

38 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List Inšpekčnej skupine MV so správou o Rudolfovi Šestákovi z 26. 2. 1959.

39 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam o schôdzke agenta Šestáka s riadiacimi dôstojníkmi Valentom, Kubšom a Vávrom z 29. 5. 1957.

40 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Záznam z porady v akcii „FAKTOR“ konanej 18. 6. 1957.

41 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List náčelníka I. správy MV plk. Millera ministrovi vnútra s. Barákovovi zo 17. 11. 1958. Josef Plojhar (2. 3. 1902 – 5. 11. 1981) bol český rímskokatolícky kňaz a politik, člen Československej ľudovej strany, ktorý od roku 1945 kolaboroval s KSČ. Po februárových udalostiach 1948 sa stal členom vlády ako minister zdravotníctva a túto funkciu zastával až do roku 1968. S podporou komunistov sa v roku 1948 stal predsedom Hnutia vlasteneckých kňazov. V rokoch 1951 – 1968 vykonával funkciu predsedu Celostátneho výboru katolíckeho duchovenstva, ktoré od roku 1966 malo názov Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva. Bol expertom komunistickej vlády pri rokovaniach s Československou biskupskou konferenciou na prelome 40. a 50. rokov a mal určitý vplyv na jej cirkevnú politiku. BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Katolícká cirkev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 134 – 144.

byť R. Šestákovi udelená milosť prezidenta republiky vo veci skrátania jeho trestu odňatia slobody vyneseného ešte v roku 1954.⁴²

ZÁVER

Rudolf Šesták ostal na slobode ešte nejaký čas. Pokračoval v zbieraní informácií o pozorovaných jezuitoch, o pátrovi V. Javorkovi a o ďalších slovenských kňazoch, ktoré boli prínosom pre KS MV v Žiline. Podľa centrálnych direktív ŠtB však musel 15. októbra 1959 znova nastúpiť na výkon trestu, do väznice MV v Žiline, ktorý mal od novembra 1956 prerušený kvôli aktivitám na rozpracovaní osôb J. Lovíška a V. Javorku.⁴³

Páter Alojz Litva, o pár rokov neskôr, vo svojej samizdatovej publikácii *Hej, boli časy, boli* spomína na svoju väzbu v lete 1960. Vtedy sa stretol s R. Šestákom vo väzení v Banskej Bystrici. R. Šesták sa aj vtedy prepožičal k praxi získavania informácií z vytypovaných väzňov uzavretých na spoločnej cele. Podľa moderovania väzenskej stráže sa v cele s ním striedali ďalší uväznení. Páter A. Litva nepoznal Šestákovú genézu. V spoločnej cele ho R. Šesták učil maďarčinu. Po čase A. Litvu vypočúvala väzenská Bezpečnosť v súvislosti s jeho stretnutím s pátrom Jozefom Jurovským v čase pred svojím zatknutím. V svojej

publikácii A. Litva kladie toto vyšetrovanie do súvisu s predchádzajúcim súkromným rozhovorom s R. Šestákom na cele. V knihe však skromne dodáva, že v cele muselo byť odpočúvacie zariadenie.

V roku 1962 bol R. Šesták prepustený z väzenia na amnestiu prezidenta ČSR. Poslednú správu, ktorú páter Alojz Litva zachytil o R. Šestákovi vo svojej publikácii, bola informácia z roku 1972. Podľa nej ho Svätá stolica, na dávnejšiu žiadosť biskupa E. Nécseya, prepustila z klerického stavu do laického.⁴⁴ V ďalších rokoch pracoval ako lekár v zdravotníckom zariadení v Štósi.⁴⁵

Milan Hudaček • Rudolf Šesták and his Information on Vendelín Javorka

Demands of totalitarian regimes reach their satisfaction in reassessing values. It is similar with people who decide to follow the regime ideology and having the vision of benefits, they follow it also in their re-evaluated personal lives. Rudolf Šesták, chairman of an active religious group Rodina (Family), that fell into disfavour of the communist regime, also reassessed his life in the spirit of a totalitarian vision of the future of this world. The chairman was sentenced to 23 years in prison and under the influence of totalitarian ideals in the prison he changed his scale of values for the benefit of the communist society, which he wanted to create actively as its agent. He monitored non-communist intentions of undesired persons and reported on them to Security authorities. His ambitions were supported by the Security Service by an idea to make him a Vatican agent serving the communist world. His sentence in prison was interrupted for some time and he wormed into favour of Jesuit fathers Vendelín Javorka and Jozef Jurovský, so that he could prepare himself with their help to leave secretly to Rome. He made several mistakes and therefore the Security Headquarters in Prague did not approve his task to act as a spy abroad. His life story is full of turns, but even when reassessing many human culture aspects, the evil is still evil and the good is good also during the communist era.

ThLic. Milan Hudaček (1962)

Absolvent Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave (1989) a teologických štúdií na Gregorovej univerzite v Ríme (1992). Od roku 1993 vyučoval na Teologickom inštitúte Spoločnosti Ježišovej v Bratislave. V rokoch 1995 – 2002 založil a viedol Univerzitné pastoračné centrum v Trnave. Od roku 2002 je provinčným archivárom slovenskej jezuitskej provincie a zostavovateľom historických zborníkov jezuitskej rehole. Príspevky teologického i historického charakteru publikoval v rôznych univerzitných a cirkevných časopisoch na Slovensku i v zahraničí. Venuje sa spirituálnej formácii mladých ľudí a od roku 2006 každoročne organizuje letné podujatia Xaveriáda.

42 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Správa Náčelníka II. odboru kpt. Pavlíša Inšpekčnej skupine MV z 26. 2. 1959.

43 ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. List Náčelníka KS MV pplk. Vávru adresovaný I. námestkovi Ministra vnútra plk. Kudrnovi; Správa zo schôdzky so spolupracovníkom „FAKTOROM“ z 3. 12. 1959.

44 Presný dátum prepustenia do laického stavu A. Litva neudáva. Problematiku s civilným manželstvom R. Šestáka po cirkevno-právnej stránke napravil už biskup E. Nécsey po jeho pokání a exercíciách v roku 1957.

45 LITVA Alojz. *Hej boli časy boli*. Samizdat. Nedatované, s. 103 – 105. A. Litva bol v roku 1959 zadržaný a o rok neskôr odsúdený na 13 rokov odňatia slobody. Rovnako figuruje aj v Šestákovom zozname jezuitov uvedenom v Memorande z 29. 3. 1956, kde je zaradený medzi tých, ktorí pracujú proti ČSR. ABS Praha, f. KS MV Žilina, AZ „FAKTOR“, a. č. 1 285. Memorande z 29. 3. 1956, s. 22.

REVOLÚCIA V BRATISLAVE MALA INÝ PARFUM

ROZHOVOR S MILANOM KŇAŽKOM O UDALOSTIACH NOVEMBRA 1989

PETER JAŠEK – ONDREJ PODOLEC

Udalosti pádu komunistického režimu na Slovensku v roku 1989 vošli do dejín pod názvom Nežná revolúcia. K ich symbolom na Slovensku patrí preplnené Námestie SNP v Bratislave, štrnganie kľúčmi, kultová pieseň Ivana Hoffmana *Sľúbili sme si lásku*, logá študentského hnutia a Verejnosti proti násiliu či kuričská čapica jedného z lídrov Verejnosti proti násiliu Jána Budaja. Meno herca Milana Kňažka je rovnako nerozlučne späté s novembrovými tribúnami, na ktorých spolu s Jánom Budajom uvádzali bratislavské mítingy. Nemálo pamätníkov dodnes spomína na výzvu „*Utvorte koridor!*“, či na jeho zvučný hlas, ktorým verejnosť informoval o najnovších udalostiach a uvádzal rečníkov pozvaných na tribúnu.

Milan Kňažko sa narodil 28. augusta 1945 v obci Horné Plachtince. Jeho otec po vojne vlastnil obchod s drevom, a krátko po nástupe komunistického režimu sa preto ocitol na zozname triednych nepriateľov. V roku 1950 bol zatknutý a vo vykonštruovanom procese odsúdený na 14 rokov väzenia, z ktorých za mrežami strávil viac ako sedem rokov. To od začiatku formovalo postoj M. Kňažka ku komunistickému režimu. V roku 1964 začal so štúdiom herectva, ktoré ukončil v čase, kedy prichádzalo k zlomu v dejinách komunistického režimu na Slovensku – roku 1968. Po štúdiách dostal štipendium vo Francúzsku, odkiaľ sa po istom váhaní napokon vrátil a rok pôsobil v Divadle na korze až do jeho zákazu normalizačným režimom. V 70. a 80. rokoch sa postupne vypracoval medzi známych hercov, pričom pôsobil v divadle aj v televízii a bol hlavnou postavou viacerých populárnych filmov.

V druhej polovici 80. rokov sa postupne zaradil medzi odporcov režimu. Jeho protirežimné postoje akcelerovali v roku 1989. Najskôr v lete

1989 podpísal petíciu *Několik vět*, ktorú iniciovali chartisti Václav Havel, Jiří Křížan a Alexander Vondra a v ktorej požadovali o. i. prepustenie politických väzňov, odstránenie cenzúry v médiách a v kultúre, rešpektovanie požiadaviek veriacich, povolenie slobody zhromažďovania či otvorenie diskusie o tabuizovaných témach z obdobia vlády komunistického režimu (ako 50. roky či rok 1968). V auguste potom podpísal aj petíciu za prepustenie väznených členov tzv. bratislavskej päťky, teda slovenských disidentov, ktorých trestné stíhanie spustil pokus o dôstojné pripomenutie si obetí invázie vojsk Varšavskej zmluvy z augusta 1968. Jeho protirežimné postoje vyvrcholili v októbri 1989, kedy sa rozhodol na protest proti praktikám štátnych orgánov vrátiť titul zaslúžilý umelec. Od tohto činu bol už len malý krôčik na novembrové námestia, na ktorých sa stal jedným z tribúnov Nežnej revolúcie a kľúčovou osobnosťou Verejnosti proti násiliu (VPN). Ako jeden z členov jej koordinačného centra bol v novembri a decembri 1989 v epicentre revolučných udalostí, pričom

sa zúčastnil aj na politických rokovaníach s predstaviteľmi komunistickej strany na federálnej i republikovej úrovni o odovzdávaní politickej moci. Od januára 1990 pôsobil ako poradca prezidenta Václava Havla viac v Prahe ako v Bratislave, na tomto poste však dlho nezotrval. Po prvých slobodných voľbách v júni 1990, v ktorých hnutie Verejnosť proti násiliu zvíťazilo a zostavilo vládu, sa Milan Kňažko venoval budovaniu slovenskej diplomacie z pozície ministra pre medzinárodné vzťahy. Ako poslanec sa v časoch, kedy sa hnutie VPN v dôsledku vnútorných rozporov rozdelilo, pripojil k platforme VPN Za demokratické Slovensko. V čase rozhodovania o budúcom štátoprávnom postavení Slovenska podporoval snahu o vytvorenie samostatného štátu. Krátko po jeho vzniku sa však politicky rozišiel s Vladimírom Mečiarom, voči ktorému bol v opozícii až do volieb v roku 1998. Po nich sa ako jeden z politikov víťaznej Slovenskej demokratickej koalície stal ministrom kultúry, a tento post zastával až do roku 2002. Následne sa stiahol z vrcholovej politiky a pracoval ako

generálny riaditeľ TV JOJ. Popritom zostal aktívnym hercom a účinkoval vo viacerých divadelných hrách a televíznych filmoch či seriáloch.

Pri príležitosti 30. výročia Nežnej revolúcie prijal Milan Kňažko ponuku Ústavu pamäti národa nakrútiť na jeho pôde životopisné interview metódou Oral History, ktorá by zachytila nielen udalosti Nežnej revolúcie, ale komplexne aj ďalšie zaujímavé udalosti jeho pohnutého života. Na základe rozhovorov, ktoré na pôde ÚPN prebiehali v období od marca do júna 2019, vydal M. Kňažko v novembri 2019 publikáciu *S otvorenými očami*, ktorá obsahuje upravený prepis ich časti. Čitateľom časopisu Pamäť národa predkladáme edične spracovanú časť rozhovoru, zameranú na udalosti novembra a decembra 1989 a doplnenú o fotografie, ktoré sa ÚPN podarilo v roku 2019 získať rozsiahlou akvizíčnou činnosťou. Milan Kňažko rozhovor autorizoval.

Kým sa dostaneme priamo k novembriu – pred ním sa už objavili isté udalosti... Vnímali ste, napríklad, že padol Berlínsky múr?¹ V Prahe som v roku 1989 nakrúcal *Posledného motýľa* s Karolom Kachyňom² a v Starom meste som chodil na pivo U kocoura. Kúsok odtiaľ bola nemecká ambasáda. Videli sme haldy východných Nemcov, ako preliezali, viseli na plote ambasády. Ale to, že Maďari tiež otvorili hranicu s Rakúskom, som sa dozvedel až ex post.

Momentka z novembrových dní (Zdroj: A ÚPN/L. Kiral Varga)

Niekedy na jeseň, niekoľko dní pred premiérou v novembri, sme s Vladom Strniskom³ skúšali *Nebezpečné vzťahy*. Bol tam Maroš Porubjak⁴ a vtedy ešte jeho manželka Darinka, teraz Abrahámová. Stavil som sa s Porubjakom a s Darinkou, že do troch rokov nebude ruština povinným jazykom na Slovensku: „Blázon! Milanovi už celkom preskočilo!“ Tak som sa stavil o basu šampanského. Niekedy v lete roku 1991 prišli aj s basou. Hovorím si, už nie je povinný jazyk. Nevieť presne, prečo som bol presvedčený, že to skrátka musí skončiť. Presvedčenie nemuselo vyjsť, ale chválapánubohu, vyšlo.

Keď som teda 18. novembra večer telefonoval z Prahy do národného divadla⁵ o štrajku divadiel, aby nehrali, hovoril som s Jožom Vajdom:⁶

„Jožo, choď im to povedať!“ Bolo asi pol siedmej: „Nehrajte, prosím vás! Činohra, všetky predstavenia sa zastavujú; niektoré, čo sa hrali poobede, sa už zastavili. Sú v štrajku! Budme solidárni! Zavolám ti pred siedmou.“ Volal som o desať minút, bolo sedem: „Tak čo?“ Jožo odpovedal: „Vieš, všetci hovoria, že si sazbláznil.“ Tak vidíte. Vravím: „Tak ty nehraj, Jožo. Nehraj!“ „To nemôžem urobiť.“ Pád režimu alebo urobiť niečo takéto, bolo nepredstaviteľné!

Dostávame k 17. novembriu: vy ste teda boli v Prahe.

Nie, 17. novembra som bol v Bratislave, ale osemnásteho som išiel do Prahy, ešte s Elom Romančíkom⁷ zo Slovenska, na podujatie, kde každoročne hovorili svoje monológy českí

- 1 Berlínsky múr bol najvýraznejším symbolom tzv. železnej opony. V rokoch 1961 – 1989 nepreniknuteľne oddeľoval Západný Berlín (ako enklávu demokratického Západu vytvorenú v okupačných zónach USA, Veľkej Británie a Francúzska) od územia komunistickej Nemeckej demokratickej republiky, ktorá túto bariéru vybudovala. Pri pokuse o jej prekonanie zahynulo 101 utečencov, pričom vo väčšine prípadov boli zastrelení východonemeckými pohraničníkmi.
- 2 Karel Kachyňa (1924 – 2004), český filmový režisér. V 60. rokoch natočil viacero filmov, ktoré boli v období tzv. normalizácie zakázané.
- 3 Vladimír Strnisko (1938), slovenský divadelný režisér a dramaturg, vysokoškolský pedagóg. Patril k zakladateľom Divadla na Korze v roku 1968, po jeho zrušení pôsobil na Novej scéne a v Slovenskom národnom divadle.
- 4 Martin Porubjak (1944 – 2015), slovenský divadelný režisér i dramaturg, politik a vysokoškolský pedagóg. V roku 1989 sa angažoval v hnutí VPN, v rokoch 1991 – 1992 bol podpredsedom slovenskej vlády.
- 5 Slovenského národného divadla.
- 6 Jozef Vajda (1955), slovenský divadelný herec, ktorý účinkoval aj v televíznych filmoch a v dabingu. Od roku 1980 pôsobí v činohre Slovenského národného divadla.
- 7 Emanuel Romančík (1922 – 2012), slovenský herec, krátko aj poslanec za Národné zhromaždenie ČSR v rokoch 1954 – 1957.

Milan Kňažko na novembrovej tribúne... i pod tribúnou (v spoločnosti Alexandra Dubčeka, Vladimíra Ondruša, Jána Budaja a Jána Čarnogurského)
(Zdroj: A ÚPN/ L. Kiral' Varga; J. Lórinicz)

a slovenskí herci a volalo sa to honosne „hereckým koncertom“. Ja som si vybral z Feldekovej⁸ hry *Skúška*, čo je vlastne parafráza *Mizantropa*, ale aktualizovaná. Vynechal som nejaké dialógy a urobil som si dvanásťminútový monológ, na tú dobu progresívny; z českých si pamätám Radovana Lukavského,⁹ Viktora Preissa,¹⁰ Honzu Kačera,¹¹ Danielu Kolářovú,¹² Janu Štěpánkovú¹³... Nevieť, kto začínať, v každom prípade však bolo prvé predstavenie o štvrtý a druhé malo

byť o pol ôsmej večer. To o štvrtý aj začalo, no medzitým o druhej zasadali riaditelia mestských divadiel a rozhodli sa, že divadlá pôjdu do štrajku. Asi pred pol piatou, keď už predstavenie prebiehalo, nám prišiel povedať Kratina¹⁴ a Jirko Křížan,¹⁵ scenárista, že divadlá vstupujú do štrajku. Tak sme si povedali, že toto predstavenie bude zrejme prvé v Československu, ktoré do štrajku efektívne vstúpi – pretože my sme už hrali, ostatné divadlá až večer. Dohodli sme sa, nech

si ešte Lukavský povie svoj monológ Hamleta, ja som sa už nedostal na scénu, a napísali sme prehlásenie o vstupe do štrajku. Keď dokončil Lukavský, vyšli sme na scénu a povedali čo sa deje, že nesúhlasíme s tým, čo sa stalo, žiadame vyšetrenie, pripájame sa k vtedajšiemu štrajku študentov umeleckých škôl, ako bola DAMU,¹⁶ FAMU¹⁷ v Prahe, tieto už boli jasné... A že k vyhláseniu štrajku riaditeľov pražských divadiel zastavujeme predstavenie.

8 Lubomír Feldek (1936), slovenský spisovateľ a dramatik. Publikovať začal v 60. rokoch, v období normalizácie pôsobil v divadle Nová scéna. V novembri 1989 patril medzi spoluzakladateľov hnutia VPN.

9 Radovan Lukavský (1919 – 2008), český herec, divadelný pedagóg a recitátor. Za komunistického režimu musel ako kresťan a nešťaník čeliť obmedzovaniu svojej hereckej a pedagogickej činnosti. Od roku 1947 učil na katedre herectva Divadelnej fakulty Akadémie múzických umení a od roku 1950 aj na FAMU, kde sa stal v roku 1995 profesorom.

10 Viktor Preiss (1947), český herec, vysokoškolský pedagóg. Pôsobil najmä v Divadle na Vinohradech.

11 Jan Kačer (1936), český herec a režisér. V rokoch 1986 až 1990 bol členom Divadla na Vinohradech. Bol aktívny aj v politike za Občianske fórum. Po voľbách v roku 1990 zasadal v Snemovni ľudu Federálneho zhromaždenia. Po rozpade Občianskeho fóra v roku 1991 prešiel do poslaneckého klubu Občianskeho hnutia. Vo Federálnom zhromaždení zostal do volieb v roku 1992.

12 Daniela Kolářová (1946), česká herečka a politička. V roku 1968 nastúpila do Divadla S. K. Neumanna. Od roku 1971 je členkou Divadla na Vinohradech. V rokoch 1990 – 1992 bola poslankyňou Českej národnej rady.

13 Jana Štěpánková (1934 – 2018), česká herečka. V rokoch 1972 až do roku 2000 bola členkou súboru Divadla na Vinohradech.

14 Vladimír Kratina (1952), český herec a spevák.

15 Jiří Křížan (1941 – 2010), český scenárista, vysokoškolský pedagóg, disident a politik. Bol spoluautorom petície *Několik vět*, jeden zo zakladateľov Občianskeho fóra. Pôsobil aj ako poradca prezidenta V. Havla a námestník ministra vnútra (1992 – 1995).

16 Divadelná fakulta Akadémie múzických umení v Prahe.

17 Filmová a televízna fakulta Akadémie múzických umení v Prahe.

Pochod „Ahoj Európa“ do Hainburgu (Foto: J. Lőrincz)

Takže vy ste osemnásteho už vedeli o 17. novembri, a čo sa deje v Prahe.

Určite, videl som sviečky na krvavých chodníkoch. Videl som už obrnencov s obuškami, ktorí chodili po Prahe, súčasne však chodili aj študenti a zvonili kľúčmi! Ale nemalo to ešte charakter jedného obrovského mítingu, to nie. Večer to tiež ešte nebolo, lebo večer sa otvorili brány divadiel. Takže sme to povedali na scéne, pred asi tisíckou ľudí v obrovskom divadelnom priestore. Nastalo ticho: aj to bolo niečo, čo ľudia dlho nezažili... Štrajk? Štyridsať rokov ho nikto ne-

zažil. Za socializmu neexistovalo, aby ľudia štrajkovali. Takže najprv ticho, a potom obrovský aplauz. Ľudia akoby neverili, čo sa stalo, dotýkali sa nás, či nesnívajú. Niektorí plakali, bolo to veľmi emotívne... Ale absolútne pochopili, nebolo žiadne „Hrajte!“ alebo podobné. Keď sme sa rozišli po predstavení, v Činohernom klube som mal veľa priateľov, a s niektorými sme išli na Letnú, do domu Revolučného odborového hnutia.¹⁸ Tam bol rockový koncert. Išli sme im povedať, čo sa deje, oni zastavili koncert, potom jednotlivé divadlá. Ľudia, ktorí prišli

do divadiel, začali diskusiu o ďalšom vývoji. Tesne po polnoci som sa stretol v Realistickom divadle s Václavom Havlom,¹⁹ ktorý mi ešte hovoril: „Milane, priprav si nejakej projev, pretože desátého prosince na Palackého námestí bude možná i štyridať tisíc ľudí!“ Hovorím to často ako doklad, že Havel vôbec netušil, ako sa budú veci vyvíjať. Niektorí ľudia teraz hovoria: „Veď to bolo dohodnuté už dávno, všetko vedeli.“ My sme 10. decembra boli v Hainburgu,²⁰ strihali sme drôty, pri Hainburgu skoro dvestotisíc ľudí, okolo pár desiatok tisíc na Devíne

- 18 Revolučné odborové hnutie bola monopolná odborová organizácia, ktorá bola zároveň najmasovejšou spoločenskou organizáciou v socialistickej Československu. Členstvo zamestnancov v ROH bolo prakticky povinné a automatické. ROH vzniklo 16. 5. 1946 ako právny nástupca všetkých odborových organizácií. Od začiatku získalo veľké právomoci aj neformálny vplyv, avšak napriek deklarovanej nadstraníckosti bolo od začiatku pod kontrolou KSČ. V novembri 1989 sa mnohé podnikové výbory ROH pripojili k protestom proti policajnému zásahu na Národní třídě. Mimoriadny všeodborový všezväzový zjazd v dňoch 2. – 3. 3. 1990 rozhodol o zrušení ROH a odovzdaní právomoci aj majetku nástupníckym organizáciám.
- 19 Václav Havel (1936 – 2011), český dramatik, disident, politik, československý a český prezident (1989 – 1992, 1993 – 2003). Bol najznámejším disidentom v komunistickom Československu, zakladateľom Charty 77, v období normalizácie niekoľko rokov väznený. V roku 1989 patril medzi zakladateľov OF a hlavných protagonistov Nežnej revolúcie v Prahe.
- 20 Verejná akcia proti násiliu zorganizovala na 10. decembra pochod nazvaný *Ahoj, Európa*, ktorý mal symbolizovať pád železnej opony a návrat Slovenska do Európy. Pochod začal v ranných hodinách v bratislavskom Sade Janka Kráľa a vrcholil v rakúskom mestečku Hainburg an der Donau.

a uprostred Dunaja, na lodi, spieval Karel Kryl²¹ – to sa 18. novembra nikomu ani len nesnívalo! Nikomu. Samozrejme, na Palackého sa už nič nekonalo, pretože medzitým bola Letná v Prahe s trištvrte miliónom ľudí, a nie štyridsaťtisíc; čas a udalosti boli také rýchle, že prekryli absolútne všetko. Nuž... 18. novembra sa dialo toto, 19. novembra nadránom som sadol do auta a išiel do Bratislavy. Stretli sme sa u mňa, ešte u Maťa Hubu²² a večer sme išli do Umelky.²³

A ako ste sa dozvedeli o stretnutí v Umelke?

Telefonicky. Nevieť od koho. Keďže som bol po podpísaní petície *Několik vět*²⁴ a vrátení titulu²⁵ dosť rozbehnutý, bol som vlastne jedným zo štrajkujúcich a považoval som za potrebné povedať v Umelke, čo sa deje v Prahe. Dokonca som nahral niekoľko pražských udalostí na magnetofón, ktorý som dostal, prečítal som petíciu DAMU, FAMU a naše vyjadrenie z hereckého koncertu, vyzval som ich k rušeniu predstavení v Bratislave. A bolo načase, keď sa osemnásteho ešte hralo. Že by som bol veľmi smutný, keby sa hralo aj devätnásteho. Odtiaľ sme pokračovali na Malú scénu,²⁶ a predstavenie sa zrušilo. V Bratislave sa už potom nehralo nikde. Inde možno

Zaplnené Námestie SNP počas mítingu v novembri 1989 (Foto: J. Lórinicz)

- 21 Karel Kryl (1944 – 1994), český pesničkár a spevák. V roku 1968 sa stal vďaka pesničke *Bratříčku, zavírej vrátka* jedným z najznámejších českých pesničkárov a táto pieseň jedným z najznámejších protestov proti okupácii vojskami Varšavskej zmluvy. Kryl emigroval z Československa v roku 1969 do Nemeckej spolkovej republiky, kde sa aktívne zapájal do aktivít politického exilu a pracoval v s Rádiu Slobodná Európa. Jeho pesničky, hoci boli v období normalizácie zakázané, sa tajne šíрили a boli medzi ľuďmi veľmi populárne.
- 22 Martin Huba (1943), slovenský herec a divadelný režisér.
- 23 Budova Umeleckej besedy slovenskej, známa funkcionalistická budova v Bratislave na Dostojevského rade. Jej súčasťou sú dodnes aj výstavné priestory.
- 24 *Několik vět* bola petícia obsahujúca niekoľko požiadaviek na demokratizáciu režimu, vrátane prepustenia politických väzňov, povolenia zhromažďovania, dodržiavania náboženskej slobody, odstránenia cenzúry, povolenia činnosti nezávislých organizácií či otvorenia diskusie o tabuizovaných témach z obdobia vlády komunistického režimu (ako 50. roky či rok 1968). Petícia bola iniciovaná chartistami V. Havlom, J. Křížanom, A. Vondrom a S. Devátým a zverejnená bola v júni 1989. Jej text vrátane mien signatárov sa šíril najmä prostredníctvom vysielania Rádia Slobodná Európa a Hlas Ameriky. Počet signatárov neustále rástol a do novembra 1989 ju podpísalo viac ako 40 000 ľudí.
- 25 V októbri 1989 Milan Kňažko ako jediný umelec v ČSSR vrátil titul „zaslúžilý umelec“ pre nesúhlas s politikou vtedajšieho režimu. „Zaslúžilý umelec“ bol čestný titul zriadený vládny nariadením č. 55/1953 Zb. zo dňa 3. 6. 1953, ako čestné uznanie pre zvlášť vynikajúcich a zaslužilých umeleckých pracovníkov. Čestný titul „zaslúžilý umelec“ udeľovala vláda na návrh príslušného ústredného úradu umelcom, ktorí svojou dlhoročnou vynikajúcou prácou v akomkoľvek odbore umenia získali zvláštne zásluhy. Vláda mohla zaslužilému umelcovi čestný titul odobrať, ak sa stal „nehodným“ tohto čestného uznania. Čestný titul „zaslúžilý umelec“ bol zrušený v roku 1990.
- 26 Malá scéna Slovenského národného divadla (dnes Malá scéna STU), divadlo na Dostojevského rade v Bratislave.

ešte áno, nie som si istý. Mám pocit, že niekde ešte áno, ale tiež to trvalo len deň-dva. Herci teda spolu so študentmi vstúpili do ostrého štrajku, ktorý trval asi šesť týždňov.

Išlo naozaj o historické stretnutie v Umelke; mohli by ste popísať, ako to tam vyzeralo? Akí ľudia tam boli?
Bolo tam niekoľko sto ľudí, z ktorých som mnohých poznal, ale keďže tam boli v drvivej väčšine takí, čo udalosti sledovali a poznali ma, stretával som

sa s prejavmi sympatie. Toto bolo devätnásteho večer, už bola nedeľa. Dohodli sme sa na stretnutí dvadsiateho, no v takomto počte bolo ťažké diskutovať, čo bude ďalej. Pár výtvarníkov, Kompánka²⁷ by som určite spomenul, Sikoru²⁸ a iných, čo sa prihlásili o slovo, postavili na stôl a hovorili! Bolo to zaujímavé, pretože som sa s tým nikdy predtým nestretol, a málokedy potom. Nebudem menovať tých, ktorí vystúpili na stôl, že chcú niečo povedať, a o chvíľu sa ozval piskot a hukot,

a museli skončiť. Niektorí boli vypočutí, dostali potlesk atď. To bol prvý prejav autentického Hyde Parku,²⁹ ktorý som zažil na Slovensku; som rád, že nevypískali mňa.

Takže ste hovorili aj vy.

Samozrejme, povedal som, ako som sa práve vrátil z Prahy a opísal už spomínané udalosti. Nieкто povedal, že na Hviezdoslavovom námestí je niekoľko tisíc študentov, mali by sa to dozvedieť! Tak som odpovedal: „Idem tam,

Milan Kňažko s Martinom Bútorom (Foto: J. Lőrincz)

- 27 Vladimír Kompánek (1927 – 2011), slovenský sochár a maliar, patril medzi členov Skupiny Mikuláša Galandu a vo svojej tvorbe čerpal námety z vidieckeho prostredia a ľudového umenia. Aktívne sa zapojil do obrodného procesu v 60. rokoch, počas normalizácie nesmel vystavovať svoje diela, začiatkom 80. rokov bol postupne rehabilitovaný. V roku 1989 patril do skupiny výtvarníkov, ktorí sa podieľali na vzniku VPN.
- 28 Rudolf Sikora (1946), slovenský maliar a grafik, predstaviteľ konceptuálneho umenia. V období normalizácie sa zapájal do aktivít bratislavského disentu, podieľal sa na distribuovaní samizdatovej literatúry a organizoval stretnutia alternatívnych umelcov. Pre tieto aktivity nemohol verejne vystavovať svoje diela. V novembri 1989 patril k zakladateľom hnutia VPN.
- 29 Mestský park v centre Londýna (časti Westminster). V jeho časti známej ako Speakers corner majú ľudia možnosť otvorene vyjadrovať svoje názory na rôzne témy (okrem niekoľkých tém, ako je napr. kritika kráľovnej).

poviem im to, čo teraz hovorím vám!“ Šiel som a naozaj, stálo tam asi štyri, päťtisíc ľudí a zo sochy Hviezdoslava tam niekto niečo hovoril, možno práve niekto zo študentov, neviem. Tak som sa vyšplhal hore, bol som v dobrej kondícii, lebo nie je jednoduché dostať sa k Hviezdoslavovi; ale možno mi niekto pomohol, neviem. Znovu som rozpovedal, čo sa deje v Umelke, čo sa dialo v Prahe, že divadlá vstupujú do štrajku. Pred Carltonom, pred budovou národného divadla a tam na rohu, ako bol Mliečny bar, teraz tam predávajú nejaké hamburgery³⁰ – stáli tam policajné autá, „antony“. Hovorím si: „*Ešte niečo povedz, Milan, čo chceš,*“ tak som to ešte naťahoval a „*ešte niečo, lebo domov asi nepôjdeš vlastným autom. Jasné, títo nestoja preto, aby nás chránili, jedno z nich ťa odvezie*“. Ale nestalo sa! Bol som milo prekvapený.

Hovorili ste bez megafónu alebo...

Nie, bol tam megafón alebo nejaké ozvučenie, stopercentne. Megafón alebo mikrofón. Potom v Umelke sa vlastne zvolil koordinačný výbor,

pretože ľudia vykrikovali mená. Niektorý z nich povedal, „*mal by*“ vzniknúť nejaký výbor, „*mal by*“ sa starať o toto a toto a „*mal by*“ nás informovať všetkých, lebo všetci nemôžeme robiť všetko! „*Dohodnime si pätnásť-šestnásť mien.*“ Niekto to tam viedol, myslím, že Horváth,³¹ výtvarník, ktorý to zásadne moderoval. No, nedá sa povedať, že moderoval, skrátka povedal: „*Kto sa hlási, pod'povedať,*“ a ostatné sa odohralo, ako som povedal. Vykrikovali mená, padlo aj moje. Na niektoré mená ľudia reagovali nesúhlasne. Takto vzniklo pätnásť-šestnásť ľudí, ktorí sa na druhý deň ráno stretli na Malej scéne v bufete. Hore na balkóne už boli eštabáci, ktorí nás sledovali. Práve tam vznikol názov Verejnosť proti násiliu, a nie ako sa hovorí, „*tam niekde na byte...*“ Nechcem nikomu siahať do svedomia, môžem sa mylíť aj ja. Ale nemôžem sa mylíť v tom, že ak by bol už vtedy určený názov hnutia, nediskutovali by sme o tom. Povedali by: „*My sme už vymysleli toto.*“ Viem, ako sa spomínalo, že by to malo súvisieť s verejnosťou a debatovali sme o tom dosť dlho:

pamätám si Kusého,³² Budaja,³³ Bútoru,³⁴ Sikoru, Feldeka... Skrátka sme sa snažili hľadať. Niekto ešte hovoril, že by to nemalo byť „proti“ násiliu, ale „za“ niečo. Diskusia trvala nejaký čas, kým vznikol názov „Verejnosť proti násiliu“. O autorstvo, preboha, nechcem nikoho pripraviť, myslím si však podľa útržkov mojej pamäti, že leví podiel mal na tom Jano Budaj, pretože hneď na začiatku začala diskusia, ako by mal niekto udeľovať slovo a viesť koordinačný výbor, čo padlo na Jana Budaja. Logicky, pretože v nedávnej minulosti viedol tím *Bratislavy Nahlas*.³⁵ Takto vznikol názov a už z predchádzajúceho dňa sme boli dohodnutí, že sa v pondelok stretneme zase v Umelke. A aj sme sa stretli, no budova začínala byť nejaká malá, tak sme sa dohodli, že sa tam stretneme aj v utorok; ale to už definitívne stáli ľudia vonku. Viem, že vtedy už som rozprával vonku s megafónom. Rád by som dodal, že sa odvtedy vyvinuli také pomenovania, kto čo robil, a čím bol... Tak som sa dozvedel, že som bol hovorcom. Ale stal som sa ním až dodatočne, lebo slovo

30 V priestoroch bývalého Mliečneho baru sa v súčasnosti nachádza reštaurácia McDonalds.

31 Peter Horváth (1949), slovenský výtvarník, spoluzakladateľ VPN.

32 Miroslav Kusý (1931 – 2019), slovenský filozof, politológ, vysokoškolský pedagóg a disident. V čístkách v roku 1970 bol vylúčený z KSČ, neskôr podpísal Chartu 77 a patril medzi najvýznamnejších slovenských disidentov pod prísnu kontrolou ŠtB. V roku 1989 sa zapojil do udalostí Nežnej revolúcie. Ako nominant VPN sa stal na krátko riaditeľom Federálneho úradu pre tlač a informácie. V rokoch 1990 – 1991 bol rektorom Univerzity Komenského v Bratislave, neskôr pôsobil ako politológ a univerzitný pedagóg.

33 Ján Budaj (1952), slovenský ekologický aktivista, disident a politik. Angažoval sa predovšetkým pri vydávaní a distribuovaní samizdatovej literatúry v Bratislave. V 80. rokoch sa stal popredným aktivistom vznikajúceho ekologického hnutia ochranárov, ktoré bojovalo za zachovanie pôvodných bratislavských cintorínov. V roku 1987 bol zostavovateľom práce *Bratislava/nahlas*, v ktorej kritizoval politiku komunistického režimu na príklade mesta Bratislava. V roku 1989 sa stal lídrom hnutia VPN, najskôr ako jeden z moderátorov masových demonštrácií na Námestí SNP, neskôr ako predseda strany dovedol VPN k víťazstvu vo voľbách v roku 1990. Po tzv. lustračnej afére sa nakrátko stiahol z vrcholovej politiky. Neskôr pôsobil ako poslanec Národnej rady Slovenskej republiky a viceprimátor hlavného mesta SR Bratislava.

34 Martin Bútor (1944), slovenský sociológ, vysokoškolský pedagóg a diplomat. Pred rokom 1989 spolupracoval s disidentmi a protirežimovými aktivistami, v Novembri 1989 patril medzi zakladateľov a najvýznamnejších predstaviteľov VPN. Neskôr pôsobil ako poradca prezidenta Havla, v rokoch 1999 – 2003 veľvyslanec SR v USA. V rokoch 2015 – 2019 pôsobil ako poradca prezidenta SR Andreja Kisku.

35 *Bratislava/nahlas* bola publikácia venovaná problematike kvality života v Bratislave v 80. rokoch. Mala rozsah 64 strán formátu A4 a bola vydaná v roku 1987. Tvorili ju preambula, edičná poznámka a štyri hlavné časti (Prírodné zložky prostredia, Kultúrno-historické zložky prostredia, Sociálne prostredie, Súvislosti). Spolu obsahovala 17 kapitol zaoberajúcich sa rôznou problematikou od kvality ovzdušia až po znevýhodnené sociálne skupiny. Zostavovateľom bol Ján Budaj a vydavateľmi Mikuláš Huba a Juraj Flamík ako štatutárni zástupcovia Základných organizácií Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (SZOPK) č. 6 a 13 v Bratislave. V redakčnom kolektíve bolo 6 členov a v autorskom 23. Vyšla ako príloha k zápisnici zo spoločnej členskej schôdze Základných organizácií SZOPK č. 6. a 13 v Bratislave. *De facto* bola kritikou fungovania komunistického režimu na príklade hlavného mesta SSR. Po jej masívnom spropagovaní v zahraničných rozhlasových staniciach sa stala viac politickou ako ochranárskou záležitosťou. Český disident Václav Havel ju nazval slovenskou obdobou Charty 77.

hovorca v slovenčine v roku 1989 ani 1990 neexistovalo. Niečo podobné bolo aj s „tribúnou“. Zhodnotil by som to takto: boli sme Koordinačný výbor Verejnosti proti násiliu. Boli tam osobnosti toho obdobia, prichádzajúce z rôznych profesií a v rôznych etapách osobnostného vývoja spoločenského a osobnostného; nikto z tých šestnástich nemal zakázaný prístup na tribúnu. Každý, kto chcel a mal čo povedať, mohol. A ešte jedno by som rád spomenul: v utorok, keď sme si povedali, „*v stredu si vezmeme námestie*“, na tribúnu nebol nával. Šiel ten, kto chcel hovoriť. Nával sa začal, až keď sa zistilo, že sa nestriela. Ostreľovači tam vraj boli, ako som čítal, ale nevidel som ich – vedeli sme, že to bolo nebezpečné, pretože z telefonic-kých ústrední ma kontaktovali ľudia, ktorí mi povedali: „*deje sa toto a toto, tam je pohyb milícií vtedy a vtedy*.“ To prvé som večer povedal na námes-

tí – že je pohyb vojska, milícií; tým pádom sme mali „istotu“, že sa to už nestane – pretože to bolo zverejnené! A možno aj informácie nakoniec zabránili intervencii. Hnilický,³⁶ riaditeľ televízie, mi hovoril, ako zabránil tomu, aby milícia zasiahla. Jednému milicionárovi a strážnikovi zobral zbraň, zamkol ho do kancelárie a nepustil ho von! Chceli zakročiť, lebo všetko sa to dialo pred ministerstvom kultúry na Námestí SNP, kde vtedy mala televízia spravodajstvo.

Zastavme sa pri tom, či nápad „*podme do ulíc, urobme tribúny*“ bol spontánny alebo sa o tom diskutovalo.

Ako vám hovorím, vzniklo to veľmi spontánne. Tým, že sme sa nezmestili do Umelky, a že sme prekážali na Šafárikovom námestí doprave! Nevie, kto povedal „*v stredu si berieme námestie*“. Opäť si myslím, že Jano Bu-

daj, ale môžem sa myliť. Jedno je isté, vyhlásil som to z tlampača: „*Berieme si Námestie Slovenského národného povstania!*“ Niektoré veci vznikali dohodou, aj pokiaľ ide o tribúny. Tribúna vznikla tak, že keď sme si zobrali námestie, niečo sa muselo zorganizovať, aby to bolo čiastočne ozvučené a aby sme mali na čom stáť, keď budeme hovoriť. Tak sa zabezpečilo – myslím, že vďaka Tublatanke, ale neviem, či aj niekto iný nepožičal aparatúry, ktoré samozrejme, zďaleka neboli dokonalé na taký typ prejavu na námestí. Aj preto vznikla fáma, aký som patetický. Pretože som-musel-hovoriť-takto. To znamená, oddeliť každé slovo krátkou pauzou. Keby som začal hovoriť normálne, ľudia by začali kričať, že nerozumejú. Lebo sa to zlievalo. Skôr, ako doznelo prvé slovo, napojilo sa ďalšie. Keby neboli medzi slovami pauzy, bol by som jednoducho nezrozumiteľný. Preto som aj každému, kto šiel vystú-

Na jednom z novembrových mítingov zaspieval aj legendárny pesničkár Karel Kryl (Zdroj: A ÚPN/P. Vitko)

36 Jaroslav Hlinický (1932), redaktor, v rokoch 1984 – 1990 riaditeľ Slovenskej televízie v Bratislave.

piť, hovoril: „*Prosím ťa, rob-pauzy-me-dzi-každým-slovom.-Lebo-inak-ne-budeš-zrozumiteľný.*“ Skutočne som všeličo iné a mám rôzne poklesky, ale patetický naozaj nie som, ani som taký netúžil byť.

Keď sa dostaneme k demonštráciám, počet ľudí tam vzrastal, samozrejme, no ako to bolo so scenárom – rodil sa tiež spontánne? Tvorili ste tím ľudí, ktorí ho pripravovali?

Budaj a ja sme si písali scenáre. Debatovali sme o každom bode, aby sme vedeli, čo povie Jano a čo poviem ja. A čo sa bude diať, napríklad, vystúpi vysokoškolák za Vysokú školu ekonomickú, alebo príde niekto z cirkvi, alebo príde policajt, príde eštabák a povie „*ospravedlňujem sa,*“ atď. Prípadne, z ktorého podniku príde jeho reprezentant alebo kto zaspieva. Tak sme zakomponovali Hoffmana³⁷ s jeho pesničkou o sľube a láske; úplne spontánne vystúpili Jaro Filip³⁸ a Milan Lasica,³⁹ s ktorými som sa kamarátil desiatky rokov, s pesničkou *Do batôžka si nalož*. Jaro Filip bol od začiatku veľmi aktívny spoločensky a politicky. Niekoľkokrát som volal Karla Kryla, ktorého dostať do Bratislavy bol veľký problém, no nakoniec sa mi to podarilo. Nehovoriac o mojich kolegoch. Milke Vašáryovej⁴⁰ a celej plejáde ľudí, chodiacich po Slovensku a vysvetľujúcich, čo sa vlastne deje. Presviedčali ľudí, že prichádza zmena. Je to veľmi nedocenená etapa vývoja, pretože to opäť boli herci, ktorých ľudia poznali, mali

ich radi a dôverovali im. Bolo veľmi podstatné, aby Dača Turzonovová⁴¹ alebo Milka Vašáryová povedala, aká bola cenzúra, a ako to vyzeralo. A Labuda!⁴² Nechcem menovať všetkých, lebo keď sme sa rozhodovali, že nebudeme v divadle hrať, tak len traja chceli hrať, logicky vám nepoviem kto – jeden z nich nebol herec, a ostatní že nebudú hrať.

Skúste popísať atmosféru, ako ste ju prežívali...

Atmosféra? Nevedeli sme, čo bude. A koľko ľudí príde v tú stredu? Netušili sme, že príde štyridsať-päťdesiat tisíc ľudí. To nás šokovalo. Neskôr sme to nazvali odkliatím, že sa ľudia doslova v minútach oslobodzovali priamo na mieste, tým, že videli slobodný prejav, že získali pocit, že sú v nejakom kolektíve, množine, ktorá sa zbavuje strachu, aj sa toho strachu zbavili! V jednoduchých heslách „V jednote je sila“ a podobne – sa odrazu prejavila aj obrazotvornosť. Je veľa fotografií s rôznymi nápismi a kolážami, ktoré vtedy vznikali, určite ich máte k dispozícii, bolo to niečo neuveriteľné.

Na druhý večer, vo štvrtok, prišlo možno šesťdesiat-sedemdesiat tisíc ľudí. V piatok sme to odhadovali na osemdesiat-stotisíc ľudí podľa štvorcových metrov, ale aj podľa hustoty. Žiadali sme vstup do médií. Spomínam si na Ondreja Šotha,⁴³ dúfam, že mi to nebude zazlievať, je predovšetkým choreograf, teraz je šéfom baletu v Košiciach, a bol riaditeľom národné-

ho divadla, ale keďže moja žena bola dvadsaťpäť rokov v baletе v národnom divadle, poznali sme sa, robil choreografa, stretávali sme sa... Poprosil som ho, či by nebol ochotný brať tie prvé dni u mňa telefón, pretože vtedy neboli mobily, ale doslova neuplynulo desať sekúnd, aby mi nezvonil telefón. Nemohol som zdvíhať, inak by som nemohol robiť nič iné. Tak som mal niekoľko priateľov, povedzme aj Ďura Mihálik, ⁴⁴ sochára, ktorí brali telefóny a písali odkazy – bolo tam stopäťdesiat odkazov, kto čo volal. Či to bolo relevantné, sme zisťovali až potom. A strážil syna, takže bol doma. Ale potom som však Ondrovi povedal: „*Vieš čo, poď na námestie.*“ „*Áno? Myslíš?*“ A tak sa postavil tesne pod tribúnu: videl som doširoka otvorené oči, plné očakávania. Keď ten obrovský dav začal skandovať, videl som na ňom, ako začína tleskať a postupne sa mu začína meniť tvár, až nakoniec som videl, že je v inom svete – a o dvadsať minút už bol jedným z nich. Z nás! Z pracujúceho sa stal občanom – tak sme si to v tom čase formulovali. Aj keď dodnes sa mnohí občanmi nestali, ale to je zase trošku o inom. Videl som však na vlastné oči, ako sa zbavili strachu, ako prišlo odkliatie! Možno je to niekde zaznamenané lepšie, ale konkrétne na ňom som to oslobodenie videl. Ako keď zrýchlenou kamerou sledujete, ako vyrastie snežienka – a odrazu je tam. Ľudia prišli, aby sa strachu zbavili, lebo to nebolo jednoduché. Vzhľadom na to, v akej pretváрке sme žili!

- 37 Ivan Hoffman (1952), český a slovenský pesničkár, novinár a disident. Pred pádom komunistického režimu sa angažoval v prostredí disentu predovšetkým písaním článkov do samizdatových publikácií. V období Nežnej revolúcie sa stal členom VPN. Jeho pesnička *Sľúbili sme si lásku* sa stala neoficiálnou hymnou revolúcie na Slovensku.
- 38 Jaroslav Filip (1949 – 2000), slovenský hudobný skladateľ, dramatik, herec a humorista.
- 39 Milan Lasica (1940), slovenský humorista, herec, dramatik, textár a spevák. Veľkú popularitu získal najmä vystupovaním spolu s Júliusom Satinským.
- 40 Emília Vašáryová (1942), slovenská herečka a vysokoškolská pedagogička.
- 41 Božidara Turzonovová (1942), slovenská herečka a vysokoškolská pedagogička.
- 42 Marian Labuda (1944 – 2018), slovenský herec.
- 43 Ondrej Šoth (1960), slovenský choreograf a divadelník.
- 44 Juraj Mihálik (1953), slovenský sochár a výtvarník, autor kontroverzne prijímanej publikácie spomienok na Nežnú revolúciu *Spomienky na zlyhanie* (1993).

Interview pre novinárov pred začiatkom mítingu (Zdroj: A ÚPN/P. Vitko)

Samozrejme, nezmazateľný je pre mňa prvý dialóg v televízii, kde sme neboli presne dohodnutí, kto čo povie, nevedeli sme, kto bude oproti nám, a že tam bude riaditeľ VSŽ, Chudoba⁴⁵ – riaditeľ automobilky, a ešte neviem čoho riaditeľ. Bol tam aj Peter Weiss⁴⁶ z Ústavu marxizmu-leninizmu a istý Široký alebo kto, „vedecky na úrovni“. Rozprávali sme sa o tom, čo je sloboda a čo demokracia, a postupne sme sa v diskusii aj my dostali k argumentácii, ktorú sme nikdy predtým nemali možnosť vysloviť verejne. „Myslíte teda socialistickú demokraciu, nie?“

Jano Budaj odpovedal: „Viete čo, my sme pri všetkej skromnosti, za normálnu, obyčajnú demokraciu, prečo akurát socialistickú.“ A Kusý: „No dobre, socializmus áno, ale ktorý myslíte? Albánsky? Juhoslovanský? Rumunský? Sovietsky? Ten náš? Maďarský? Ktorý socializmus?“ Tam som sa nezdržal, hoci to nebolo v pláne, a povedal som: „Nechceme, aby nové vedenie dostalo šancu – tolko bolo šanci a po každej bolo horšie a horšie. Treba škrtnúť článok č. 4.“ Bol to článok ústavy, ktorý garantoval vedúcu úlohu komunistickej strany. No a nastalo

veľké zdesenie, aj v Prahe, lebo tam sa k tomu dopracovali až v pondelok. Teraz sa zdá, že len tri dni, ale tri dni boli vtedy ako desať rokov.

Keď sa vrátíme k politike, hovoríte, že sa to rodilo na koordinačnom centre VPN, ale predsa sú tam „highlighty“, ktoré by nás osobitne zaujímajú, napríklad myšlienka zrušenia vedúcej úlohy strany. Zrušenie vedúcej úlohy strany – o tom sa síce diskutovalo, ale to, že som to povedal v televízii, sa už nedalo zobrať späť. Z Prahy prišla veľmi negatívna

45 Štefan Chudoba (1951), slovenský ekonóm, manažér. Počas komunistického režimu bol riaditeľom Trnavských automobilových závodov, neskôr Bratislavských automobilových závodov a v novembri 1989 vystupoval proti konaniu generálneho štrajku. Po Nežnej revolúcii bol vrcholovým manažérom v podnikoch v rámci koncernu Volkswagen.

46 Peter Weiss (1952), slovenský ľavicový politik, vysokoškolský pedagóg a diplomat. V rokoch 1975 – 1989 pracoval v Ústave marxizmu-leninizmu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave. Od roku 1984 bol jeho vedeckým tajomníkom. V novembri 1989 sa zúčastnil televíznej diskusie v prvom Štúdiu Dialóg, spolu s predstaviteľmi VPN Milanom Kňazkom, Fedorom Gálom, Jánom Budajom či Vladimírom Ondrušom. Zastupoval tu komunistickú stranu a podporoval zachovanie vedúcej úlohy KSČ zakotvené v ústave. Po Novembri bol jedným z hlavných iniciátorov transformácie KSS na stranu sociálnodemokratickej orientácie pod názvom Strana demokratickej ľavice (1990) a až do roku 1996 bol jej predsedom. V rokoch 2009 – 2013 pôsobil ako veľvyslanec Slovenskej republiky v Maďarsku, od roku 2013 je veľvyslancom SR v Českej republike.

Na stretnutí s občanmi v Slovenskom národnom divadle (Zdroj: A ÚPN/I. Sivák)

reakcia, že sme sa predsa nedohodli, musíme sa nejak dohodnúť! Tak sa aj oni dohodli a nakoniec to v pondelok zrušili aj v Prahe. Ale tu sa to prvýkrát povedalo verejne. Možno aj preto, že Slovenská televízia bola prvá, ktorá vysielala verejný prenos, dnes by sa povedalo online, čo počas štyridsať-ročnej histórie neexistovalo, aby niekto hovoril o politických súvislostiach slobodne a v priamom prenose. Neexistovalo! Možno aj preto, že televízia hrozila, že pôjde do štrajku. Keď som to povedal, akoby zo mňa padol ťažký kameň, že je to na svete a je to jasné, zrozumiteľné a už to nikto nevezme späť. A keď som vyšiel von okolo pol jednej, trištvrte na jednu pred dnešné ministerstvo kultúry, tak tam stálo pár stovák ľudí, možno stopäťdesiat-dvesto, neviem, ktorí prežívali niečo, čo

poznáme väčšinou z literatúry – že sa smiali a plakali.

A dodnes, keď si na to spomínam, mám čo robiť, aby som sa ubránil emócií, ktorú som vtedy prežíval, to uvoľnenie. Viem, že som sadol do auta a išiel som domov a strašne som sa smial. Mlátil som po volante od radosti, že je to vonku. A vôbec som nevedel, že mi tečú slzy! A keď som prišiel pred náš byt na Vlčkovej, tam stál Maťo Huba s bratrancom, s tým horolezcom – mali v ruke demizón, smiali sa a plakali.

Ako to bolo s rokovaniami so slovenskými komunistami?

S komunistami... Ešte nesmieme vynechať, že sme chodili do Prahy, aby sme postupy koordinovali. To, čo sme stihli koordinovať. Pretože tam

som pochopil, že sme z provincie, že situácia sa láme v Prahe, tam je federálna vláda, ambasády, zahraničné úrady a my sme v regióne, aj keď, a tu to zdôrazním, revolúcia v Bratislave mala iný parfum. Bola autonómna. Aj keď inšpirovaná a do veľkej miery koordinovaná spoluprácou, ale suverénna. To je podstatné si povedať.

Došlo k pnutiam s Občianskym fórom a VPN? Aj vďaka tomu, ako hovoríte, že revolúcia v Bratislave bola autonómna?

Nie, k pnutiam nie. Nepovedal by som, že išlo o nejaký viditeľný konflikt, musel by som si dlho spomínať. Jedno je pravda, že napríklad rokovali s federálnou vládou. Raz som bol na takom rokovaní, a tam vtedy po asi pätnástich minútach vstal Adamec⁴⁷

47 Ladislav Adamec (1926 – 2007), český politik a komunistický funkcionár. Do komunistickej strany vstúpil krátko po vojne a následne prešiel ako stranický funkcionár viacerými pozíciami na regionálnej úrovni. V rokoch 1969 – 1987 bol podpredsedom českej vlády, v rokoch 1987 – 1988 predsedom českej vlády a v rokoch 1988 – 1989 predsedom federálnej vlády. V tejto pozícii rokoval s predstaviteľmi opozície pri tzv. okrúhlych stoloch v decembri 1989. Po páde komunistického režimu odišiel z vrcholovej politiky.

„V“ ako víťazstvo (Zdroj: A ÚPN/I. Sivák)

a povedal, že má dôležitejšie veci, tak som vstal aj ja: *„Vy máte dôležitejšie veci, ako je osud tejto krajiny? No čo, ja cestujem štyri hodiny z Bratislavy a tu nastanú zmeny, vážený pane! Tak mi nehovorte, že máte niečo dôležitejšie ako hovoriť s nami. Čo je to za bezočivosť?“* Tak sa chvíľku ešte zdržal. Stále si myslel, že bude mať niečo dôležitejšie. Hovorili sme aj s našimi komunistami a začalo to prvou diskusiou... Nechcem byť neskromný, ale tí, čo s nami prvýkrát diskutovali, už neprišli, pretože skončili. Prišli ďalší,

Murín,⁴⁸ a neviem, kto všetko – po prvej diskusii skončili. A takto sa opakovalo asi šesť alebo sedem večerov, moderoval ich už nie Farský, ale Vojto Hron; nuž a došlo k tomu, že tam sedeli ľudia, ktorí veci nemohli zmeniť! Tak som povedal: *„A čo tu teraz, s takýmito, s prepáčením, trtkami, o čom tu budem s vami diskutovať?“* Vstali sme a odišli. Minuli sa im ľudia, čo je dobre.

Veľa diskusií prebiehalo v Národnej rade, Schuster⁴⁹ bol vtedy predsedom Národnej rady, a keď prišiel do

Bratislavy, bol dosť nezorientovaný, čerstvo prišiel z Košíc. Správal sa ústretovo. Párkrát som ho zobral do divadla, dokonca som s ním šiel hrať tenis... V tom čase sa ma spýtal: *„Mám ešte zostať, Milanko? Mám?“* *„Zostaň, zostaň.“* A takto to trvalo týždne: *„Mám ešte...?“* *„Zostaň, čo sa toľko pýtaš.“* Až nakoniec, keď si mysleli vo VPN – vo februári 1990 – ja už som bol vtedy v Prahe – že by tam zostať nemal, povedal: *„Ale najprv musia byť voľby!“* Už vo funkcii narástol. To nie je proti Schusterovi, taká

48 Štefan Murín, slovenský diplomat a politik. Pôsobil ako diplomat vo Švajčiarsku, v Kanade a bol námestníkom federálneho ministra zahraničných vecí. V roku 1989 pôsobil vo funkcii prvého podpredsedu vlády Slovenskej socialistickej republiky. Do dejín Nežnej revolúcie sa zapísal, keď ako jediný vrcholový predstaviteľ režimu na Slovensku vystúpil na tribúnu a snažil sa prihovoriť ľuďom, ktorí ho však vypískali.

49 Rudolf Schuster (1934), politik a komunistický funkcionár. V rokoch 1983 – 1986 primátor Košíc, neskôr v rokoch 1986 – 1989 predseda Východoslovenského krajského národného výboru. Dňa 30. novembra 1989 bol zvolený za predsedu Slovenskej národnej rady, pričom zároveň išlo o prvú politickú zmenu na Slovensku počas Nežnej revolúcie. Predsedom SNR bol do volieb v roku 1990, potom bol do roku 1992 veľvyslancom ČSFR v Kanade. V rokoch 1994 – 1998 bol primátorom Košíc, v rokoch 1999 – 2004 prezidentom Slovenskej republiky.

bola vtedy situácia. Keby som bol povedal: „Vieš čo, už nie, nezostaň, pôjde tam Peter Zajac⁵⁰ alebo Bútora alebo niekto... Vymeníme Ťa!“ Tak by sa to stalo! Bez najmenších diskusií. Vtedy bola taká situácia. Preto hovorím, ako sa veci menili, keď skončila revolúcia a začala politika. V revolučných časoch stačilo povedať a bolo by sa stalo. Keď prišiel Hrivnák,⁵¹ hovoril: „Tak toto by bola vláda, kde by sme boli tento minister, tento minister...“ Tak sme chvíľu počúvali a Budaj mu povedal: „No vy nám tu hovoríte, kto bude vo vláde, ale predovšetkým vy tam nebudete, pán Hrivnák, takže príde niekto iný.“ A skončilo sa to. Ďalší bol Murín, toho vypískali na námestí – a nepomohol som mu ani ja. Povedal som „*podte na námestie*“ ešte skôr, ale on „*nie, tam je ulica, čo ja tam?*“ A potom tak asi o tri dni povedal, že príde, ale už nemal šancu. Prosil som tých ľudí: „*Nechajte ho hovoriť*“, ale nedalo sa. Koniec. Čiže ani Murín nie, a tak sme sa dopracovali k Čičovi.⁵² Inteli-

gentnému, správal sa veľmi noblesne, ústretovo, chápavo, vnímavo. Do veľkej miery takým neskôr aj zostal, hoci v minulosti mali niektorí voči nemu rôzne výhrady ohľadom zákonov, aké sa prijímali. Ale treba povedať, že tie zásadné sa predsa prijímali na úrovni federálu. Čič vytvoril vládu a nikomu sa tam nechcelo. Len tak-tak sme presvedčili Vlada Ondruša.⁵³

Ešte sa vrátme aj k okružným stolom, lebo sa tam riešili najťažšie otázky, nielen na Slovensku. Rekonštrukcia vlády, a s tým súvisiaca otázka voľby prezidenta, kde sa vyprofilovali Dubček⁵⁴ a Havel.

Prezident. Viete, tam bolo viacero možností: veľa sa hovorilo o Dubčekovi, lebo bol známy, najmä z obrodného procesu v šesťdesiatom ôsmom roku. V zahraničí bol známy ako osoba, ktorá mala istý morálny kredit napriek tomu, že študoval v Moskve a bol prvým tajomníkom komunistickej strany. Tento kredit mu už nikto

nevezme a bolo by zbytočné sa o to pokúšať. Osobne si myslím, že aj nezmyselné. Samozrejme, že sa hovorilo o Havlovi. Na jednom zo stretnutí v Prahe Rychetský⁵⁵ z ničoho nič, bez konzultácie so mnou, aj Jičínský⁵⁶ ho v tom podporoval, hovoril, že by som to mal byť ja. Povedal „*Kňazko*“. Predsa len, vrátil titul, nie je v takom type disentu, nebol komunistom... Jednoducho to zdôvodňovali. Niekoľko dní som bol zvažovaný ako prezident, veľa sme o tom hovorili a Michal Kocáb⁵⁷ mi povedal, že predsa len by to mal byť Havel z takých a takých dôvodov. Tie dôvody boli rozumné. Okrem toho, na niečo také som nemal ani pomyslenie, tak som povedal, že sa vzdávam kandidatúry v prospech Václava Havla. Čo sa aj stalo. Možno preto prišiel s myšlienkou akéhosi „viceprezidenta“. Neskôr to niektorí označovali za vtip. Nikdy som nechcel byť ani viceprezidentom, bola to jeho myšlienka, ktorá potom zanikla. Poradný zbor mi menovala VPN, vtedy

- 50 Peter Zajac (1946), slovenský literárny vedec, vysokoškolský pedagóg a politik. V roku 1989 patril k zakladateľom VPN a bol členom jej koordináčného centra. V rokoch 1998 – 2001 a 2010 – 2012 poslanec NR SR.
- 51 Pavel Hrivnák (1931 – 1995), slovenský ekonóm a politik. Od októbra 1988 do júna 1989 bol podpredsedom federálnej vlády. Od júna do decembra 1989 bol predsedom slovenskej vlády a vysokým komunistickým funkcionárom (člen Predsedníctva ÚV KSS).
- 52 Milan Čič (1932 – 2012), slovenský právnik, politik, vysokoškolský pedagóg a akademik. V období komunistického režimu minister spravodlivosti SSR (1988 – 1989), po jeho páde predseda prvej slovenskej vlády „národného porozumenia“ (1989 – 1990), neskôr poslanec za VPN a HZDS, predseda Ústavného súdu Slovenskej republiky a vedúci Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky.
- 53 Vladimír Ondruš (1942), slovenský ekológ a ochranár, politik. V roku 1989 vstúpil do vlády Milana Čiča ako jej podpredseda a zároveň „pozorovateľ“ za VPN. Autor spomienkovej publikácie *Atentát na Nežnú revolúciu* (2009; II. vydanie vyšlo v roku 2019).
- 54 Alexander Dubček (1921 – 1992), slovenský komunistický a sociálnodemokratický politik. Vyrastal v Sovietskom zväze, počas druhej svetovej vojny pôsobil v ilegálnej KSS, aktívne sa zúčastnil bojov v SNP. V roku 1963 sa stal 1. tajomníkom ÚV KSS a z tejto pozície mal veľký podiel na politickom uvoľnení na Slovensku. V roku 1968 sa stal 1. tajomníkom ÚV KSČ a symbolom obrodného procesu Pražskej jari. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 sa jeho mocenské pozície oslabovali, v roku 1969 bol odvolaný z pozície 1. tajomníka ÚV KSČ a v straníckych čistkách vylúčený z KSČ. V období normalizácie sa zaradil do disentu a bol prísne sledovaný Štátnou bezpečnosťou (ŠtB). Po páde komunistického režimu sa vrátil do politiky ako predseda Federálneho zhromaždenia (1990 – 1992).
- 55 Pavel Rychetský (1943), český právnik a politik. Bol signatárom Charty 77 a publikoval v samizdatovej i exilovej tlači. Po roku 1989 bol generálnym prokurátorom, ministrom, senátorom i predsedom Ústavného súdu Českej republiky, pričom sa podieľal na viacerých dôležitých transformačných zákonoch.
- 56 Zdeněk Jičínský (1929), český právnik, vysokoškolský pedagóg a politik. Počas komunistického režimu bol členom významných právnických grémií pripravujúcich ústavné zmeny a po roku 1969 sa stal obeťou straníckych čistiek. Bol signatárom Charty 77 a pred rokom 1989 publikoval v samizdatovej tlači. Po novembri 1989 bol dlhoročným poslancom a podieľal na viacerých dôležitých transformačných zákonoch.
- 57 Michael Kocáb (1954), český hudobný skladateľ, inštrumentalista, spevák, občiansky aktivista a politik. V novembri 1989 spoluzakladal Občianske fórum a stal sa jedným z jeho popredných predstaviteľov. V rokoch 1990 – 1991 bol poslancom Federálneho zhromaždenia. Ako predseda parlamentnej komisie pre dohľad na odsun Strednej skupiny sovietskych vojsk v ČSFR sa významne zasadil o ich odchod. V októbri 1991 rezignoval na poslanecký mandát a odišiel z politiky. V nasledujúcich rokoch pôsobil ako poradca a spolupracovník prezidenta Václava Havla.

S Alexandrom Dubčekom na novembrovej tribúne (Foto: J. Lőrincz)

už na čele s Gálom,⁵⁸ pripravil zákon o viceprezidentovi do federálneho parlamentu. Konkrétne Augustín Marián Húška,⁵⁹ jeden z poradcov, ktorých mi Fedor Gál menoval, ho chcel predložiť. Poradný zbor sa vytvoril, keď som sa v Prahe dozvedel, že všetci už majú nejakú profesiu, mám na mysli konkrétne začlenenie – vnútro, kultúru, zahraničie atď. Táto štruktúra sa vytvorila počas mojej neprítomnosti. Keď som sa opýtal „*Chlapci a na mňa, čo zostalo na mňa?*“, odpovedali: „*No, ty budeš Slovensko.*“ „*Ale to nie je tak celkom profesia. Veď Slovensko má*

to isté spektrum problémov ako Čechy!“ Tak som to predostrel pri najbližšej návšteve na VPN a vytvoril sa asi pätnásť-dvadsaťčlenný kolektív, kde bol sociológ, ekonóm, odborník na životné prostredie. Ambíciou bolo prinášať akútne problémy na celkom odbornej úrovni a prezentovať ich Václavovi Havlovi. Zostalo to väčšinou na papieri. Treba zdôrazniť, že toto rozdelenie poradcov pre jednotlivé sféry nebolo z hľadiska odbornosti najšťastnejšie. Tak som zostal v rámci Československa na zopár mesiacov odborníkom na Slovensko.

Platilo ešte vtedy (ako ústavná zvyklosť), že keď je predseda vlády Slováč, tak prezident musí byť Čech a opačne...

Hovorilo sa o tom s tým, že prezidentom bude Václav Havel a Slováč bude predseda federálnej vlády, čo bol Čalfa,⁶⁰ aj že predsedom Federálneho zhromaždenia bude Alexander Dubček. Mnoho ľudí si privlastňuje, že to Dubčekovi povedali, že nebude prezidentom. Pravda je taká, že za Dubčekom sme boli Budaj a ja. Takže keď niekto tvrdí, že mu to povedal a videl ho pritom plakať – nehovorí pravdu.

58 Fedor Gál (1945), sociológ, prognostik a politik. Koncom 80. rokov sa angažoval v ochranárskom hnutí. V roku 1989 patril medzi zakladateľov a popredné osobnosti VPN, v rokoch 1990 – 1991 bol predseda Koordinačného centra VPN.

59 Augustín Marián Húška (1929), slovenský ekonóm, vysokoškolský pedagóg a politik.

60 Marián Čalfa (1946), slovenský právnik a politik. Pred novembrom 1989 bol vo federálnej vláde ministrom pre legislatívu, v decembri 1989 sa stal predsedom prvej nekomunistckej federálnej vlády „národného porozumenia“ (1989 – 1990), neskôr aj predseda federálnej vlády, ktorá vzišla z prvých slobodných volieb (1990 – 1992).

Boli sme tam my dvaja a snažili sme sa mu to zdôvodniť. Nebral to ľahko. Čo zvišťovalo, alebo čo bolo dominantným argumentom, keď sme sa o tom opakovanne v Prahe rozprávali: bolo treba zohľadniť, že sme tu stále mali okupačnú sovietskú armádu, ktorá tu bola „dočasne“ už dvadsiaty rok. Havel nebol nikdy komunistom. Spomínam si, že prvý minister sociálnych vecí, taký vysoký z ČKD,⁶¹ myslím, Miller⁶² sa volal, počas rokovania povedal, „No, já to zjistím, jak to je,“ a odbehol si do ČKD a robil prieskum na ulici a v závode, a potom sa vrátil a poskytol nám takúto informáciu. „Nikdo neví, kdo je Havel. Všichni chtějí Dubčeka nebo Černíka,⁶³ nebo Komárka⁶⁴... Neví, nevědí, neznají Havla.“ Čo je pravda: Havel bol známy medzi intelektuálmi, aj to zo 60. rokov, a ináč ako disident. A sme znovu pri tom, aký význam mal disident pre prienik do celej spoločnosti! 99,9 percenta obyvateľov netušilo, že existuje Václav Havel, taká teda bola situácia, akokoľvek sa to dnes môže zdať paradoxné a neuveriteľné... Tak to jednoducho bolo. Bolo treba vyvinúť

veľké úsilie, aby sa Havel zviditeľnil a myslím, že v tej dobe to bolo správne rozhodnutie. Navyše sa hovorilo: „Bude to len do volieb. Všetko je do volieb, a potom budú nové voľby, atď.“ Ako to bolo, to už viete.

Hovorí sa, že Havel Dubčeka prehovoril, že mu slúbil, že to bude iba do volieb.

Havel Dubčeka nemusel prehovárať, pretože sme to urobili my!

Ale Dubček vraj dostal sľub, že to bude iba do prvých volieb.

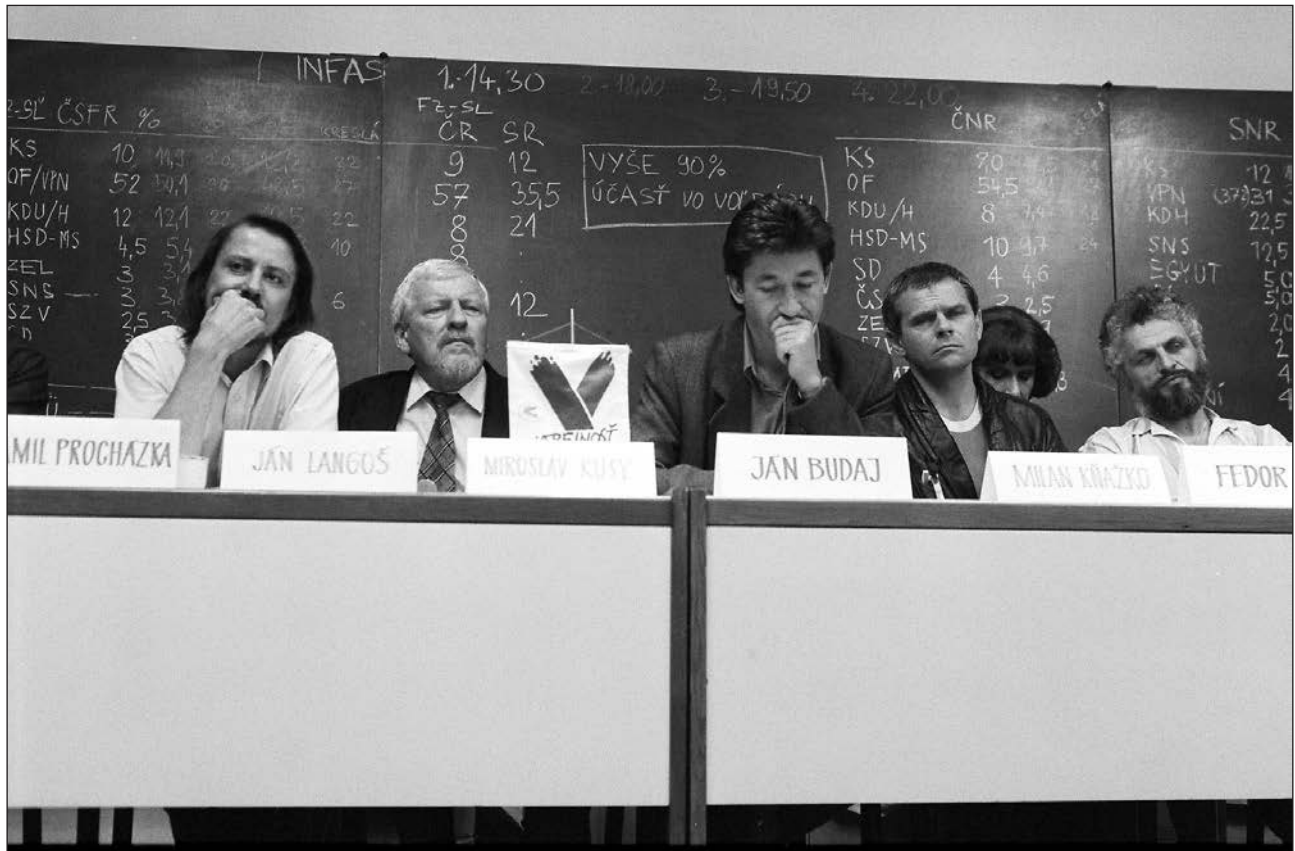
Že bude predsedom Federálneho zhromaždenia, to bolo dominantné.

A potom bude prezidentom. Ako to teda bolo?

Myslím, že to nebol ten hlavný argument. Dohoda jednoducho bola, že všetko bude len do prvých slobodných volieb: vlády národného porozumenia, parlamenty, ktoré sme zostavovali tak, aby tam bolo 60 percent nami delegovaných a 40 percent komunistov. Nechceli sme to riešiť militantne. Táto dohoda bola

potrebná – vulgárne povedané, oni nás nestrieľali a my sme ich nechceli vešať. Aj keď, obrazne povedané, vešať sme ich nemali, ale myslím si, že potrestaní mali byť... Viete, Vasil Biľak⁶⁵ mal dostať stopäťdesiat rokov za všetko, čo v živote spáchal – a po troch týždňoch sme ho mali omilostiť. Bol by vykonaný nejaký akt spravodlivosti, bolo by jasné, že toto bol zločin! Nie je to otázka pomsty, ale musia existovať predsa nejaké morálne a politické mantinely, pretože inak vzniká chaos, ktorého svedkom sme dodnes. Preto bolo všetko do volieb, veď víťazstvom revolúcie boli tri veci: voľby, voľby a voľby! A všetko ostatné, čo sa na tribúne hovorilo, čo bude, či nebude, chcelo byť, nemalo by byť, musí byť, malo by byť – je otázkou tých zhruba štrnástich vlád a ôsmich premiérov, ktorí odvtedy vládli! Keď dnes niekto vykrikuje: „No, to ste na tých tribúnach...“ Nie my. My sme chceli a dosiahli slobodné voľby. Všetko ostatné, pozitívne, či negatívne, treba adresovať spomínaným vládam a ich predsedom. Mali by sme si ujasniť,

- 61 Českomoravská Kolben-Daněk bola jedna zo slávnych priemyselných firiem, ktorá vznikla ešte v časoch Rakúsko-Uhorska v druhej polovici 19. storočia.
- 62 Petr Miller (1941), český politik a manažér. Pred Nežnou revolúciou pracoval v ČKD ako robotník, v novembrových dňoch mobilizoval v ČKD robotníkov na podporu požiadaviek opozície. V decembri 1989 sa stal členom federálnej „vlády národného porozumenia“ ako minister práce a sociálnych vecí. Po slobodných voľbách zostal ministrom až do roku 1992.
- 63 Oldřich Černík (1921 – 1994), český komunistický politik. Do komunistickej strany vstúpil v roku 1945, od roku 1949 bol profesionálnym aparátnikom. Prešiel rôznymi straníckymi pozíciami. V roku 1958 sa stal členom ÚV KSČ. V roku 1960 bol vymenovaný na post ministra palív a energetiky, podpredsedu vlády a predsedu Štátnej plánovacej komisie. V apríli 1968 bol vymenovaný za predsedu vlády ČSSR a zaradil sa k popredným predstaviteľom reformného procesu známeho ako Pražská jar, hoci od začiatku patril skôr k umierneným zástancom reforiem. Po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy bol spolu s ostatnými unesený do Moskvy, kde sa zúčastnil moskovských rokovaní a podpísal aj moskovské protokoly. Po nástupe tzv. normalizácie spočiatku vychádzal z ústrety sovietskym požiadavkám. V dôsledku toho strácal podporu verejnosti, v jednej chvíli sa o ňom dokonca uvažovalo ako o možnom nástupcovi A. Dubčeka na pozícii prvého tajomníka ÚV KSČ. Nemal však podporu Sovietov a postupne bol zbavený všetkých politických funkcií a vylúčený z KSČ.
- 64 Valtr Komárek (1930 – 2013) bol český ekonóm, prognostik a politik. Vyštudoval Ekonomický inštitút v Moskve a v 60. rokoch pôsobil ako ekonomický poradca na Kube. Po návrate do Československa sa podieľal na ekonomických reformách, ktoré súviseli s reformným procesom známym ako Pražská jar. V 70. rokoch bol preradený na menej významné pozície, ale už v roku 1984 bol vymenovaný za riaditeľa Prognostického ústavu ČSAV. V novembri 1989 spolupracoval s Občianskym fórom a 10. 12. 1989 sa stal prvým podpredsedom „vlády národného porozumenia“ premiéra Mariána Čalfu.
- 65 Vasil Biľak (1917 – 2014), komunistický funkcionár a politik. Pred rokom 1968 tajomník ÚV KSS, v roku 1968 1. tajomník ÚV KSS, zároveň známy reprezentant dogmatického prosovietskeho krídla komunistickej strany a jeden zo signatárov tzv. pozývacieho listu. V období normalizácie ako tajomník ÚV KSČ pre ideológiu a zahraničné vzťahy jeden z najmocnejších politikov. Zo svojich pozícií odišiel v roku 1988, po páde komunistického režimu bol obžalovaný z vlastizrady, ale proces bol ukončený bez vynesenia rozsudku. Od roku 1990 žil na dôchodku vo vile pod Slávnom.

V prvých slobodných voľbách zvíťazila VPN (Foto: J. Lőrincz)

čo bola revolúcia a čo dosiahla, a ako začala politika. A to je vážna vec!

Takže podľa vás sa revolúcia voľbami skončila a začala sa politika. Môžete to vysvetliť podrobnejšie?

Prvá etapa revolúcie skončila, keď sme nominovali na základe dohody rozhodujúce orgány a inštitúcie v štáte. Za všetky spomeniem len národné rady, Federálne zhromaždenie, národné vlády a federálnu vládu. Voľbami sa všetko mení. Povedzme, že do voľieb existoval ešte nádech revolúcie, vyznačujúci sa napríklad v tom, čo sme vo VPN nedocenili, že Čič zostal predsedom vlády. Pri všetkej úcte a hodnotení, čo som o ňom povedal. Že predsedom národnej rady zostal Rudolf Schuster, že ten étos revolúcie sa preniesol na nich! Vlastne víťazstvo revolúcie v tom, že ideme cestou

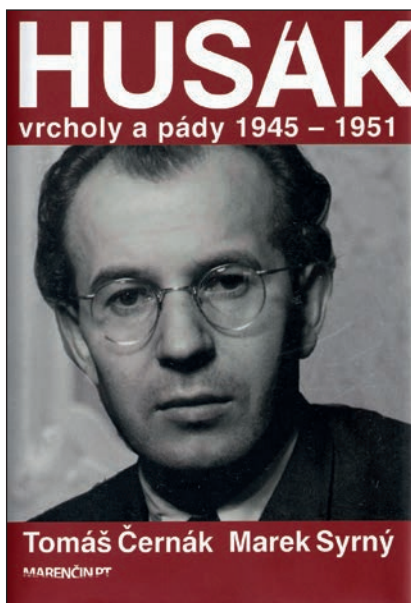
demokracie k slobode, sa personifikovalo v Čičovi, ktorý raz do týždňa mal prejav a už do troch mesiacov hovoril „naša revolúcia“! Svojím spôsobom mal pravdu, ale bola to neodpušiteľná politická chyba! Nie osobne voči Čičovi, to nie. Ale že to mal byť, preboha, niektorý z tých nositeľov, alebo iniciátorov, alebo aspoň človek nepoznamenaný minulosťou. V Čechách to opravili! U nás nie. Dnes tu mnohí vyhlasujú, že pred Novembrom vlastne nebolo všetko zlé. Že boli sociálne istoty. No niet väčších sociálnych istôt ako vo väzení! Obkolesení ostnatým drôtom sme mali sociálne istoty, ďakujem pekne.

Ale vrátim sa k tomu, že akási druhá časť revolúcie bola do prvých slobodných voľieb. A tam definitívne a navždy sa revolúcia stáva časťou histórie. Keď dnes niekto tvrdí – a bo-

hužial, sú takí propagandisti – žurnalisti – že revolúcia pokračovala a že zostali revolučné vedenia, ktoré potom mali ovplyvňovať vlády, parlamenty atď., tak buď klame, alebo tára totálne nezmysly! Len čo sa niekto zúčastnil voľieb v deväťdesiatom roku, získal volebnú legitimitu, reprezentoval ústavné funkcie. Akékoľvek iné vplyvy sú absolútne netolerovateľné a neprijateľné! Mnohí sa dodnes hrajú s tým, že čo sa dialo po voľbách, bolo pokračovaním revolúcie – robil som rozhovor so Karolom Sudorom⁶⁶ a musel som mu niekoľkokrát veľmi dôrazne povedať, nech nepletie revolúciu do roku 1990 s politickou situáciou po voľbách, a už vôbec nie do roku 1991, 1992, po ďalších voľbách! Začala sa skrátka politika!

Ďakujeme za rozhovor!

66 Karol Sudor (1975), slovenský novinár. Publikoval viacero kníh profilových rozhovorov s osobnosťami kultúry a politiky..

TOMÁŠ ČERNÁK – MAREK SYRNÝ

HUSÁK VRCHOLY A PÁDY 1945 – 1951

Bratislava: Marenčin PT, 2018, 363 s.

Jedným z výsledkov zvýšeného záujmu slovenských a českých historikov o osobu Gustáva Husáka, ktorý odštartoval začiatkom súčasného decénia, je aj edícia *Husák*, vychádzajúca od roku 2015 vo vydavateľstve Marenčin PT. Minulý rok vyšiel jej tretí diel, ktorý nesie podtitul *Vrcholy a pády 1945 – 1951*. Hlavný autor edície – Tomáš Černák z Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave – si tentoraz pozval k spolupráci Mareka Syrného z Katedry politológie Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici.

Hneď na úvod treba oceniť výber názvu podtitulu tretieho dielu edície, ktorý dokonale vystihuje predmetnú životnú etapu G. Husáka. Obdobie rokov 1945 – 1951 bolo totiž z pohľadu Husákových politických a životných osudov najprv v znamení vysokých štátnych a stranických funkcií a z toho vyplývajúcej veľkej politickej moci, aby sa následne takmer zo dňa na deň stalo obdobím ostro kritizované-

ho, kriminalizovaného a väzneného muža. Z chronologického hľadiska je práca ohraničená z jednej strany návratom G. Husáka na oslobodené Slovensko v druhej polovici februára 1945 a z druhej strany jeho zatknutím 6. februára 1951. V publikácii je teda prezentované dôležité obdobie nielen politickej kariéry a života G. Husáka, ale aj našej histórie, keď sa rozhodovalo o ďalšom osude celej republiky a jej obyvateľov. Slovanmi autorov mal Husák na tomto procese „svoj osobný podiel a bol jednou z najdôležitejších postáv komunistickej strany, ktorá sa postupne menila zo strany bojujúcej o moc na stranu moci“ (s. 7). Politika bola v tomto období pre Husáka hlavným zmyslom života a odstavila na vedľajšiu koľaj aj jeho rodinný život. Zápasu o politickú moc a neskôr snahám o jej upevnenie preto podriadil všetko, čo sa mu nakoniec v 50. rokoch tragicky vypomstilo.

Autor prvej časti publikácie – Marek Syrný – rozdelil svoju časť na päť kapitol. V prvej kapitole najskôr naznačuje čitateľovi široký medzinárodnopolitický kontext, pričom si v prvom rade všímá závažné zmeny v dovedajších geopolitických vzťahoch na konci druhej svetovej vojny. Dovtedy platné usporiadanie sveta, založené na existencii viacerých relatívne rovnako silných mocností sa stalo minulosťou a nahradilo ho nové usporiadanie, kde primárnu úlohu zohrávali dve nové superveľmoci – USA a ZSSR. Do takto načrtnutého kontextu zasadzujú situáciu v postupne obnovovanom Československu na jar 1945 (na prelome vojny a mieru) a nakoniec aj samotného G. Husáka, ktorý sa 20. februára 1945 vrátil z Moskvy do čerstvo oslobodených Košíc. Tu sa začal ako nový člen predsedníctva Slovenskej národnej rady (SNR) a povereník SNR pre veci vnútorné podieľať na tvorbe prvkov nového politického systému. V súvislosti s tým sa tu autor na značnom priestore venuje aj problematike vzniku nových inštitúcií lokálnej štátnej správy – národných výborov – a ich obsadzovaniu stranickými príslušníkmi Komunistickej stra-

ny Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS). Analýze je podrobená aj Husáková stranická činnosť, keďže bol Klementom Gottwaldom poverený aj dočasným vedením KSS. Súčasťou prvej kapitoly je aj Husáková účasť na moskovských rokovaníach o novej vláde a vládnom programe (najmä Husákov snaha o presadenie federalizácie) a jeho ďalšie pôsobenie v Košiciach a neskôr aj v oslobodenej Bratislave. Na záver kapitoly autor venuje veľký priestor Husákovmu podielu na prijatí retribučného nariadenia SNR.

Druhá kapitola sa už venuje G. Husákovi na pozadí prvých povojnových mesiacov roku 1945, kedy pred KSS vyvstali problémy s katolíckou cirkvou a politickým katolicizmom a neskôr aj s povojnovým stranickým pendantom – DS. Ako prvý si autor všímá vývoj vzťahov nového štátu a katolíckej cirkvi. Ten už v máji 1945 výrazne naštrbilo poštátnenie školstva, proti ktorému katolícka cirkev vyjadrila jednoznačný odpor. Aj vďaka tomu sa vedenie KSS rozhodlo pre rázny zásah voči biskupom a cirkvi, a to práve cez nimi ovládané rezorty vnútra a školstva, na ktorých čele stáli G. Husák, resp. Ladislav Novomeský. V úzadí nezostal ani vzťah komunistov k slovenským demokratom. Vážne problémy sa objavili v súvislosti s prvým celoslovenským zjazdom DS, ktorý sa konal 7. a 8. júla 1945 v Martine. Zaznela na ňom ostrá kritika prevažne komunistami vytvorenej povojnovej politickej a spoločenskej reality. Vedenie KSS, ktoré na zjazde zastupoval G. Husák, označilo atmosféru a najmä rezolúcie zjazdu za „reakčné“, resp. protikomunistické (s. 71 – 72). Zároveň s týmto odporom sa objavili aj prvé kompetenčné spory medzi slovenskými a centrálnymi orgánmi. Ďalšia časť kapitoly sa preto venuje vývoju, ktorý smeroval k prvej pražskej dohode, pričom autor si všímá najmä Husákov postoje k riešeniu slovenskej otázky. V tomto období však aj v samotnom československom komunistickom vedení narastal odpor voči prílišnej svojvôli slovenských súdruhov. Záver druhej kapitoly tak tvorí najmä

stranícka kritika tzv. povstaleckého vedenia KSS, najmä G. Husáka, ktorá vyvrcholila jeho straníckou degradáciou na žilinskej konferencii KSS v auguste 1945 a politickým regresom v septembri 1945 – Husák zostal síce v novom 9-člennom predsedníctve KSS, no skončil vo funkcii podpredsedu SNR, musel opustiť rezort vnútra a stal sa „iba“ povereníkom dopravy a verejných prác (s. 76 – 97).

Celá tretia kapitola prvej časti publikácie pojednáva o politickom vývoji, a Husákovom mieste v ňom, v súvislosti s voľbami v roku 1946. Autor najprv analyzuje boj komunistov a demokratov o hlasy katolíkov (bývalých voličov HSLS) a všima si aj Husákovu konkrétne kroky v tejto snahe. Z tohto boja však vyšla víťazne DS, ktorá sa po podpísaní tzv. Aprílovej dohody vyprofilovala ako jasne kresťansko-demokratický politický subjekt. Autor si ďalej všima vznik ďalších dvoch politických subjektov – Strany slobody a Strany práce – a búrlivý priebeh predvolebnej kampane, ktorá vyústila na Slovensku do presvedčivého volebného víťazstva slovenských demokratov. Toto víťazstvo sa však zároveň stalo začiatkom sústredeného boja komunistov za diskreditáciu demokratov a zvrátenie postavenia DS v spoločnosti. Záverečná časť kapitoly sa venuje najskôr prvému povolebnému ťaženiu proti DS (na ňom mal výrazne podieľať aj G. Husák) a neskôr okolnostiam prijatia tretej pražskej dohody, ktorá znamenala radikálny zásah do kompetencie slovenských národných orgánov. Tie sa tak stali fakticky bezmocnými inštitúciami nachádzajúcimi sa v područí vlády. U G. Husáka, ktorý z popredných slovenských komunistov najvýraznejšie presadzoval federalizačné riešenie slovenskej otázky nielen voči prezidentovi Edvardovi Benešovi a českej odbojovej a povojnovej politike, musela tretia pražská dohoda vyvolať obrovské vnútorné rozpory. Bol nútený zmeniť svoju dovtedajšiu rétoriku a podporovať centralizačnú taktiku vlastnej strany. Doslova sa stal „hlasnou trúbou“ potreby odbúrania právomocí slovenských národných orgánov. Uspokojivé

riešenie slovenskej otázky však ostávalo aj naďalej jeho prioritou, no dočasne obmedzenou nutnosťou obetovať ju v prospech získania Slovenska pre komunistov (s. 127 – 128).

Nasledujúca kapitola sa plne sústreďuje na Husákov nový politický vzostup, ktorý ho priviedol až do funkcie predsedu Zboru povereníkov. Autor sa najskôr venuje okolnostiam jeho nominácie. Podľa neho ho do tejto funkcie katapultovali na jednej strane najmä obavy potenciálneho adepta Viliama Širokého, ktorý sa obával, že svojím úplným presunutím sa na Slovensko stratí svoje stranícke a mocenské pozície v Prahe, a na druhej strane Husákovu nespornú politickú schopnosť a skúsenosť (s. 130). Ďalej si všima pretrvávajúce ťaženie komunistov proti slovenským demokratom, v ktorom Husák vďaka svojej pozícii zastával jednu z ústredných postáv. Je dôležité, že autor si v tejto časti publikácie všima aj riešenie maďarskej otázky na Slovensku po roku 1945 a podiel G. Husáka na ňom. Ide totiž o veľmi dôležitý aspekt, ktorý mal výrazný vplyv na budúce osudy Husáka, najmä po odštartovaní kampane hľadania nepriateľov vo vnútri KSS. Rovnako dôležitou časťou kapitoly je aj analýza postoja G. Husáka k procesu s Jozefom Tisom, ktorý sa mal stať v predstavách komunistov nástrojom na rozštiepenie DS.

Posledná kapitola z pera M. Syrného sa venuje generálnej ofenzíve komunistov proti slovenským demokratom v druhej polovici roka 1947. Najskôr sa zaoberá kreovaním základnej taktiky komunistického politického boja proti DS, na ktorej mal svoj podiel aj G. Husák. Mechanizmus politickej krízy a jej riešenia v prospech KSS sa postupne vyjasnil: Kompromitovať povereníkov DS vyvolanými masovými protestmi odbojárov a odborov pre hospodárske (najmä zásobovacie) ťažkosti a pre nedôslednú očistu úradov od štátu neľojálnych ľudákov, dosiahnuť tak zásah vlády do zloženia Zboru povereníkov a zvrátiť väčšinovú pozíciu DS v Zbore v prospech KSS (s. 156). Táto taktika nakoniec vyvrcholila jesennou politickou krízou, resp. vykonštruovaním

protištátného sprisahania, do ktorého komunistami kontrolované slovenské bezpečnostné orgány plánovali zapojiť vedúcich činiteľov DS. Počas vládnej krízy na Slovensku bol G. Husák plne k dispozícii riešeniu krízy presne podľa straníckych inštrukcií. Zúčastňoval sa zasadnutí vedenia KSS a spolu s V. Širokým i zasadnutí Národného frontu, bol naďalej publikačne činný, neustále tlačil na demokratov cez inštitúcie podliehajúce Zboru povereníkov, a najmä sa denne radil s príslušníkmi slovenskej Štátnej bezpečnosti, ako ďalej pokračovať pri vyšetrowaní „sprisahania“, získaní a použítí kompromitujúcich materiálov voči demokratom a pod. (s. 181). Znovu sa tak zaradil k najschopnejším a najagilnejším komunistickým funkcionárom.

Druhú časť publikácie, ktorej autorom je T. Černák, tvoria celkovo štyri kapitoly. V prvej sa autor venuje priebehu prevzatia moci komunistami vo februári 1948 a jej prvotnému upevňovaniu. Všima si úlohu G. Husáka pri februárových udalostiach, kedy sa opäť stal jednou z kľúčových postáv definitívnej mocenskej zmeny na Slovensku. Z pozície predsedu Zboru povereníkov sa mu totiž podarilo krízu umelo preniesť na Slovensko, keď vyhlásil, že demisiu členov vlády za DS treba považovať i za demisiu zástupcov demokratov v Zbore povereníkov. Aj vďaka Husákovi sa podarilo krízu na Slovensku vyriešiť skôr ako v Prahe. Potom sa už autor sústreďuje na prvé mesiace komunistickej vlády, ktoré boli v znamení konsolidácie politickej situácie a budovania základov režimu. Husák sa do tejto činnosti opäť naplno zapojil. Určite však bolo pre neho veľkým sklamaním, že riešenie slovenskej otázky sa po februári 1948 neotvorilo a Ústava 9. mája potvrdila centralizačné opatrenia z predchádzajúceho obdobia.

Nasledujúca kapitola už pojednáva o udalostiach, ktoré viedli k vzniku kampane proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu a následnému hľadaniu nepriateľov v komunistickej strane. Práve tieto udalosti tragicky postihli aj G. Husáka. T. Černák najskôr podrobne analyzuje roztržku medzi Josifom

V. Stalinom a Josipom B. Titom, ktorá eskalovala prijatím prvej rezolúcie Kominformy v júni 1948. Venuje sa aj dopadom rezolúcie na politickú situáciu v Československu a najmä na atmosféru, ktorá následne vznikla v komunistickej strane. Všíma si aj dôležitý aspekt riešenia maďarskej otázky na Slovensku. Na ňu priamo nadväzuje aj maďarská iniciatíva spojená s vyšetrovaním maďarského komunistu a ministra zahraničných vecí Lászlóa Rajka. Vedúci maďarskí komunisti a predstavitelia bezpečnostných orgánov sa snažili výsledky tohto vyšetrovania ovplyvňovať tak, aby časť ich záverov smerovala na Slovensko, medzi komunistov, ktorí sa v predchádzajúcich rokoch angažovali v riešení maďarskej otázky. A medzi nimi bol aj G. Husák. Po procese s L. Rajkom a spol. prišli do Československa sovietski bezpečnostní poradcovia, ktorí odštartovali hľadanie tzv. československého Rajka. Autor kapitoly predstavuje čitateľom aj prvých zatknutých komunistov a priebeh ich vyšetrovania, ktorého výsledkom boli vykonštruované výpovede proti buržoáznym nacionalistom.

Predposledná kapitola knihy sa zaoberá nesmierne zaujímavou témou cirkevnej otázky po roku 1948, na ktorej riešení mal G. Husák levi podiel. V úvode autor v krátkosti zoznamuje čitateľa so vzťahom G. Husáka ku katolíckej cirkvi, neskôr s neúspešnou snahou o vzájomnú dohodu a s prvými konfliktami medzi novým režimom a katolíckou cirkvou. Podrobnejšie si všima jeho podiel na organizovaní Katolíckej akcie a prijatí (proti)cirkevných zákonov v roku 1949, v rámci ktorých bol zriadený aj Slovenský úrad pre veci cirkevné (SlÚC), do čela ktorého bol nominovaný práve G. Husák. V samostatnej podkapitole si všima „kauzu Dechet“, ktorá sa stala najväčším triumfom Husáka vo funkcii predsedu SlÚC (s. 269). Značný priestor je tu venovaný aj podielu G. Husáka na organizovaní Akcie K a Akcie P.

Posledná kapitola knihy je už venovaná definitívnemu politickému a nakoniec i životnému pádu G. Husáka. Autor najskôr prezentuje výsledky stra-

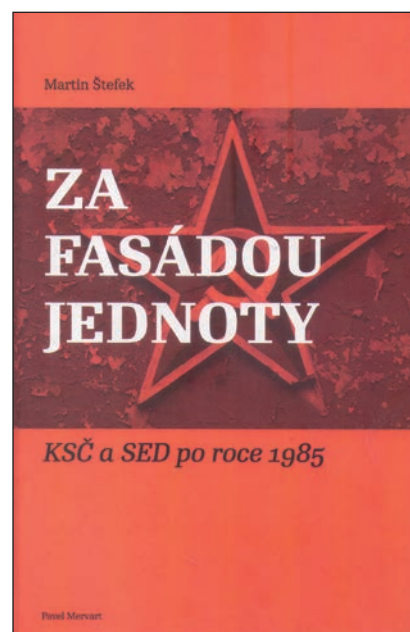
nického vyšetrovania od jesene 1949 do začiatku marca 1950. Tie boli nakoniec využité k straníckej kritike Vladimíra Clementisa a po ňom i G. Husáka a L. Novomeského. Autor nás pomerne široko no zároveň i plasticky zoznamuje s priebehom tejto kritiky, ktorá najskôr prebiehala na straníckej pôde (predsedníctvo a plénum ÚV KSS) a nakoniec vyvrcholila na IX. zjazde KSS v máji 1950, ktorý prebiehal v úplnej réžii hlavného Husákovho kritika V. Širokého. Výsledkom tejto kritiky bol Husákov politický pád, ktorý sa prejavil odvolaním zo všetkých významných straníckych a štátnych funkcií. Miernym sklamaním je však záverečná časť poslednej kapitoly, ktorá čitateľom približuje situáciu po IX. zjazde KSS a samotné zatknutie G. Husáka začiatkom februára 1951. V prvom rade tu absentuje aspoň naznačenie sovietskeho pohľadu na IX. zjazd, ktorý bol až prekvapivo kritický, najmä z dôvodu, že ústrednou postavou kritiky buržoázneho nacionalizmu nebol V. Clementis, ale G. Husák. To bol odklon od sovietskych predstáv. S tým súvisí i ďalšia výčitka – v práci mohla byť viac naznačená predstava, akým spôsobom si Moskva predstavovala aplikáciu buržoázneho nacionalizmu v Československu a aká bola realita. Rovnako v kapitole absentujú aspoň základné opatrenia ŠtB, ktoré predchádzali samotnému zatknutiu G. Husáka. V porovnaní s koncepciou ostatných dielov edície *Husák*, kde sa závery a úvody jednotlivých dielov prelínali, však môžeme predpokladať, že tieto okruhy budú podrobnejšie analyzované v nasledujúcom diely, ktorý bude pojednávať aj o väzenskej anabáze G. Husáka a jeho spoločníkov. Z tohto pohľadu sú teda spomínané nedostatky irelevantné.

Podobne ako ostatné, i tento diel edície *Husák* obsahuje kvalitnú fotografickú prílohu. Pozitívom je tiež, že štandardom posledných dvoch dielov edície sa stal menný register. Úplnou novinkou, po ktorej v predchádzajúcich dieloch edície volala najmä odborná verejnosť, je vybavenie textu základným poznámkovým aparátom.

Tento krok ocení aj širšia čitateľská verejnosť, ktorá bude mať možnosť lepšej orientácie v celej šírke danej problematiky. Vylepšením prešiel aj zoznam použitých prameňov a literatúry, ktorý na rozdiel od druhého dielu edície už obsahuje všetky najdôležitejšie práce venujúce sa osobe G. Husáka.

Zo štylistického hľadiska je práca na vysokej úrovni a dobrý dojem len jemne kazí, podobne ako v predchádzajúcich dieloch, viacero preklepov, ktoré vznikli pri úprave štylistiky. Z celkového hľadiska sa však na pulty slovenských a českých kníhkupectiev dostalo veľmi hodnotné dielo, ktoré z odborného hľadiska posúva poznanie osobnosti Gustáva Husáka opäť o krok dopredu.

Branislav Kinčok

ŠTEFEK, MARTIN

**ZA FASÁDOU JEDNOTY, KSČ
A SED PO ROCE 1985**

Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014, 221 s.

Vzhľadom na relatívne malý časový odstup ešte neexistuje o období

normalizácie (pokiaľ ho chápeme v širšom zmysle – ako druhé dvadsaťročné existencie komunistického režimu v Československu) veľa vedeckých prác. Toto konštatovanie platí pre oblasť politológie i historiografie, pričom zatiaľ sa stretávame viac s publikáciami memoárového charakteru – z pera exponentov vládnuceho režimu i jeho odporcov. Po prvých schematických prácach opisujúcich toto obdobie takmer výlučne v rovine zápasu dobra so zlom (t. j. ako dejiny boja hŕstky disidentov voči všemocnému režimu) sa pomaly začínajú objavovať aj kvalitnejšie pokusy vedec-ky „uchopiť“ viaceré fenomény tejto doby. V prípade recenzovanej knihy ide napríklad o úspešný pokus o hĺbkovú analýzu diania v mocenskom centre vládnucej strany. Autor sa pritom zamerá na poslednú fázu jej vládnutia so zameraním na kľúčový problém vtedajšej politiky – reflexiu sovietskej prestavby v komparácii s postojom spriazneného východonemeckého režimu.

V recenzovanej práci možno vyabstrahovať tri základné roviny. Prvou je „klasická“ analýza aktuálnej podoby vtedajšieho „husákovsko-jakešovského“ režimu v Československej socialistickej republike (ČSSR), rovnako ako „honeckerovského“ režimu Nemeckej demokratickej republiky (NDR), resp. ich reflexia Gorbačovovej politickej prestavby. Mnohé poznatky sú výsledkom primárneho výskumu autora vo fondoch vedení oboch komunistických strán v archívoch v Prahe a Berlíne. Druhou rovinou je komparácia režimov oboch satelitov Sovietskeho zväzu v rovnakom časovom vymedzení. Tretia zas reflektuje modely totalitarizmu v západnej soviétologickej literatúre a pokúša sa ich aplikovať na dva analyzované komunistické režimy. Keby sme mali obsah publikácie zhrnúť do jednej zjednodušujúcej vety, tak by sme mohli konštatovať, že v konfrontácii s konkrétnymi dvoma prípadmi relativizuje konvenčné predstavy o režimoch sovietskeho typu ako o monolitických centrách moci. Štefek si teda stanovil za základný cieľ podrobiť skúmaniu stereotyp o rigidných režimoch dvoch susedných krajín, ktoré sa po roku 1985

viac, či menej otvorene bránili Gorbačovovým reformám.

Publikácia je rozdelená na tri základné kapitoly a krátky zhrňujúci záver. Prvá má viac metodologický charakter a podáva základný prehľad výskumu režimov sovietskeho typu, ktorý sa na západných (a najmä amerických) univerzitách rozvíjal od 60. rokov 20. storočia. Konštatuje, že v našom akademickom prostredí (autor myslí české, ale rovnako to platí aj o slovenskom) sa len teraz začíname zaoberať problematikou totalitarizmu, ktorá bola na univerzitách v USA predmetom polemík pred päťdesiatimi rokmi. Upozorňuje, že v súčasnosti sa tu diskutuje viac o vhodnosti samotného pojmu, než o aplikovateľnosti celkového konceptu totalitarizmu. Český diskurz v tejto otázke konfrontuje so západným akademickým „mainstreamom“, kde na rozdiel od 60. – 70. rokov 20. storočia existuje voči nemu „široko zdieľaný odmietavý konsenzus“. V tejto súvislosti si kladie otázku, v akom zmysle je možné s daným konceptom zaobchádzať, ak sme ochotní o jeho použiteľnosti (v prípade ČSSR) aspoň premýšľať. Autor pritom kriticky vníma aj dobovú „príznakovosť“ tohto pojmu. Na príklade jeho účelového používania dokumentuje závislosť akademického diskurzu v USA od aktuálnej zahraničnej politiky štátu (ktorá bola paradoxne väčšia než vývoj v ZSSR, teda v objekte výskumu). V čase spoločného zápasu s nemeckým nacizmom v druhej svetovej vojne totiž programovo najprv vymizol, pričom bol revitalizovaný a často nekriticky nadužívaný počas Studenej vojny.

Pre čitateľa, ktorý sa na túto problematiku nešpecializuje, je cenný aj prehľad vývoja západnej „soviétologie“, najmä z pohľadu aplikácie teórií totalitarizmu. Za referenčný model debaty o ňom považuje prácu Carla Fridricha publikovanú v roku 1954. Následne poskytuje čitateľovi aj prehľad vývoja kritiky teórie totalitarizmu, pričom reflektuje aj vplyv behaviorizmu. Upozorňuje tiež na jedno z úskalí klasického uvažovania z druhej polovice minulého storočia, keď sa politický režim prislúšného štátu posudzoval len podľa jeho výstupov, čo viedlo k predstave o jeho

rigidnej strnulosti. Upozorňuje na to, že reflektovať jeho dynamiku umožňuje len výskum vnútra systému, pričom v tomto smere vyzdvihol priekopnícky prístup H. G. Skillinga pri analýze záujmových skupín vo vnútri režimov sovietskeho typu. Na margo reforiem súvisiacich s prestavbou sa autor pozastavuje nad „všeobecne zdieľaným presvedčením“ o nemožnosti reformovať nereformovateľné, pričom uvádza aj protiargumenty. Na druhej strane je však otázkou, či reforma, ktorá zmení podstatu politického režimu, nie je už priamo jeho zmenou...

Druhá kapitola sa zaoberá hĺbkovejšou analýzou československého režimu v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia. Po základnej informácii o genéze politiky prestavby v ZSSR a základnom prehľade štruktúry mocenskej pyramídy vládnucej strany sa autor v prvom rade snaží pojmovo i obsahovo uchopiť a prehľadne charakterizovať jeho genézu. Nasleduje chronologický popis diania v Predsedníctve Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) od nástupu Michaila Gorbačova v ZSSR, so zameraním na vývoj postojov jeho jednotlivých členov voči politike prestavby. Je výsledkom archívneho výskumu a pri reflexii typickej podoby straníckych materiálov z tohto obdobia pomerne úspešne aplikuje príslovecné „čítanie medzi riadkami“, ktoré dokladá výstižnými citátmi. Postoje viacerých členov československého politbyra z nich v jednotlivých otázkach vyznievajú prekvapivo až paradoxne. To isté možno povedať aj o niektorých na prvý pohľad bizarných spojenectvách. Autor však nemá vždy ambíciu tieto otázky hlbšie vysvetliť. V niektorých prípadoch sa nemožno ubrániť dojmu, že kritický (či konfliktný) potenciál niektorých diskusií je trochu preceňovaný. V každom prípade podporujú autorovu základnú tézu, popierajúcu predstavy o monolitickom charaktere oboch analyzovaných komunistických režimov.

Za kľúčovú udalosť z hľadiska politiky prestavby v Československu považuje Štefek zosadenie generálneho tajomníka ÚV KSČ Gustáva Husáka

z najvyššej funkcie („Bez nadsázky lze říci, že o osudu přestavby bylo rozhodnuto na 49. schůzi PUV, která byla zahájena dne 18. listopadu 1987“).

Chronologicky poňatá kvalitná analýza diania v predsedníctve vládnucej strany na sklonku jej vlády je zatiaľ v českej a slovenskej historiografii ojedinelá až priekopnícka.

Autor sám priznáva, že kapitoly charakterizujúce režimy v ČSSR a NDR nie sú kvalitatívne rovnocenné, s čím možno súhlasiť. Kapitola venovaná vedeniu KSČ by obstála aj ako samostatná štúdia a je kvalitnou (aj keď zväčša chronologicko-popisnou) analýzou vývoja postojov Predsedníctva Ústredného výboru KSČ aj jej jednotlivých členov zoči-voči tlaku na aplikáciu politiky prestavby.

Kapitola o Jednotnej socialistickej strane Nemecka (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED) je najmä jej komparatívnym rozšírením a poskytuje zrkadlový obraz popisovaných javov pri KSČ. Voči československej normalizácii je zodpovedajúcim obdobím éra Ericha Honeckera, rámcovaná zmenou na najvyššom straníckom poste v roku 1971, ktorá sa udiala s „požehnaním“ Moskvy, a jeseňou roku 1989. Slovanmi autora ide o „režim, ktorý nemal demokratickú ani národnú legitimitu“. Okrem chronológie udalostí oboznamuje čitateľa so štruktúrou mocenskej pyramídy SED, opäť v komparácii s KSČ. Porovnáva aj zjazdy vládnuccich strán, ktoré spadajú do Gorbačovovej éry (XI. zjazd SED a XVII. zjazd KSČ). Politika SED bola limitovaná výraznými ekonomickými problémami (a z nich vyplývajúcou závislosťou na úveroch poskytovaných druhým nemeckým štátom – Spolkovou republikou Nemecko) a nie celkom bezproblémovými vzťahmi k sovietskemu vedeniu. Nesúhlas s reformami prejavovala SED podľa autora oveľa otvorenejšie, ako to bolo v prostredí Predsedníctva ÚV KSČ. Vedenie východonemeckej strany pritom pôsobilo aj monolitnejšie. Analýza symbolicky končí návštevou M. Gorbačova na oslavách 40. výročia vzniku NDR.

Dianie v oboch straníckych centráloch je farbisto vykreslené kultivovaným a živým autorovým štýlom bez toho, aby sklzol mimo hraníc vedeckého textu. Takýto spôsob podania umožňuje laickému čitateľovi „prehrýzť“ sa aj metodologicky zameranou prvou časťou.

Autor Martin Štefek, ktorý momentálne pôsobí na Ústave politológie Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy v Prahe, napísal recenzovanú knihu ešte ako študent. Aj z toho vyplýva zjavný, primeraný a pochopiteľný rešpekt voči zložitosti a širokospektrálnosti vytyčenej témy. Asi aj preto je monografia miestami viac komentovaným prehľadom vývoja vedeckej reflexie totalitarizmu sovietskeho typu ako prezentáciou vlastných záverov autora. (Pre fažiskovú druhú časť toto konštatovanie platí len v malej miere.) Monografia M. Štefeka je v každom prípade pozoruhodným vkladom do mozaiky poznania tohto obdobia našich nedávnych dejín.

Ondrej Podolec

ANTON HRUBOŇ

ALEXANDER MACH.
RADIKÁL Z POVOLANIA

Bratislava: Premedia, 2018, 438 s.

V slovenskej historiografii absentuje, resp. je nedostatočne spracovaných mnoho tém predovšetkým z 20. storočia. Je to spôsobené viacerými faktormi, okrem iného aj naďalej pretrvávajúcou nespracovanosťou niektorých archívnych fondov, a teda nemožnosťou dôkladného výskumu, či už ide o medzivojnové obdobie, alebo nasledujúce roky. Azda najväčšiu absenciu pociťujeme na poli historických biografii, keď sa tejto problematike nevenuje adekvátna pozornosť. V poslednej dobe začali vychádzať biografie bývalých politických predstaviteľov, či už z pera domácich (Peter Jašek, Peter Fedorčák, Tomáš Černák, Marek Syrný, a pod.), alebo zahraničných bádateľov (Michal Macháček, James Ward, biografický slovník vedúcich funkcionárov KSČ z pera pracovníkov Ústavu pro studium totalitních režimů), ale málokto sa podujal na takú širokú analýzu danej postavy, ako to spravil práve predstaviteľ mladej generácie slovenskej historiografie Anton Hruboň v recenzovanej knihe.

Autor v tejto monografii sumarizuje a približuje svoj dlhoročný výskum, keď sa osobe Alexandra Macha venoval už vo svojej prvej vedeckej štúdiu v roku 2008. Postupne počas rokov venoval mnoho priestoru aj ďalším aspektom života tohto slovenského politika, novinára, ministra vnútra, hlavného veliteľa Hlinkovej gardy, podpredsedu vlády Slovenskej republiky. Knihu s podtitulom *Radikál z povolania*, napísal do určitej miery beletristickým štýlom, blízkym aj laickému čitateľovi, pričom ale striktno dodržal náležité vedecké zákonitosti (poznámkový aparát, historickú metodológiu). Autorovo dlhoročné zaujatie politickým radikalizmom mu poskytlo vynikajúci základ na napísanie tejto biografie. Nie je to prvá kniha o osobe Alexandra Macha – v roku 1987 vyšla publikácia z pera slovenského exilového historika Františka Vnuka (*Mat svoj štát znamená život. Politická biografija Alexandra Macha*. Cleveland: Slovenský ústav, 1987), ktorá má ale výrazný apologický charakter a samozrejme, vzhľadom na jeho zahraničné

pôsobenie, Vnukovi nebolo umožnené študovať v slovenských, resp. českých archívoch. Takto teda Hruboň predstavuje odbornú, kritickú monografiu jedného z popredných aktérov slovenskej politickej, ale aj novinárskej scény prvej polovice 20. storočia.

Už v úvode označuje Hruboň Macha za „zlé dieta“ slovenského národa, ktoré nezanechalo po sebe žiaden historický odkaz. Podľa neho bol Mach právoplatne odsúdený Národným súdom, a aj samotnými dejinami, jeho úlohou teda nie je súdiť, ale skôr pátrať po odpovediach, ktoré priniesli dejiny Slovenska a strednej Európy v prvej polovici 20. storočia a nacionalistické zameranie Macha. Z toho vyplýva, že nám autor predstavuje osobu Alexandra Macha v kontexte doby a vzťahov predovšetkým v politickej rovine. Tento prístup mu umožnil hľadať odpovede na širšie otázky, postavenie Macha ako redaktora, politika, jeho boj za autonómne, neskôr samostatné Slovensko, postavenie a úloha Macha v Rodobrane a jeho inšpirácie fašizmom, neskôr zameranie na národný socializmus.

Kniha je členená na päť proporčne rozdielnych kapitol. Chronologicky sleduje život a osudy Alexandra Macha, pričom plastickým spôsobom opisuje aj dobové reálie a politické zápasy. Podrobne si všíma jeho protivníkov, ale aj spolupracovníkov, ku ktorým patrili v prvom rade jeho, možno povedať, politický učiteľ a inšpirátor Vojtech Tuka. V prvej kapitole pod názvom *Od Medera po Zámky* sa zamerával na priblíženie rodinného zázemia Macha, pričom dokazuje, že jeho názorové postoje výrazne ovplyvnilo katolícke presvedčenie a smrť jeho otca Jozefa Macha na talianskom fronte 10. novembra 1918. Je otázne, či je tento dátum správny, keďže rakúsko-uhorská armáda kapitulovala 3. novembra 1918 podpísaním kapitulačného aktu vo Vila Giusti pri Padove. V rodnom Mederi si Mach mal osvojiť všetky základné premisy, z ktorých vyplývali jeho rozhodnutia v budúcnosti. Pisateľ približuje aj národnostné zloženie tejto obce, pričom poukazyval na stupeň maďarizácie v nej. Osobami, ktoré Macha v detstve najviac ovplyvnili, boli kaplán Ferdinand Juri-

ga, pôsobiaci v Mederi v rokoch 1901 – 1902, a predovšetkým farár Karol Šimko, ktorý bol rodinným priateľom Machovcov. Autor pokračuje následne štúdiami Macha na Rímskokatolíckom reálnom gymnáziu v Nových Zámkoch, kde sa ďalej formuje jeho osobnosť. Práve do tohto obdobia, obdobia prvej svetovej vojny, kladie Hruboň korene antisemitizmu Macha, keď vidí dve roviny, ktoré formovali jeho postoj. Prvou bola náboženská rovina a antagonizmus kresťanstvo – judaizmus, a druhou rovinou bola sociálno-ekonomická stránka. Označenie podkapitoly termínom hornouhorský juh, resp. používanie označenia Horné Uhorsko pre Slovensko v roku 1914, považujem za nešťastné, vzhľadom na národnostné povedomie vtedajšieho obyvateľstva, ktoré si uvedomovalo svoju osobitosť, oproti vládnucemu politickému uhorskému národu.

Pre laika, ale aj pre odborníka, sú najzaujímavejšie nasledujúce dve kapitoly, ktoré sú zároveň najobširnejšie a sledujú politické a spoločenské angažovanie Alexandra Macha v rokoch 1918 až 1945. Druhá kapitola pod názvom *Pred bránami veľkej politiky* sa zameriava na obdobie 1918 – 1939. Mach zanecháva rozhodnutie stať sa katolíckym kňazom a opúšťa seminár v Trnave. Dozvedáme sa o jeho vážnych zdravotných problémoch (tuberkulóza), ktoré sa s ním potiahnu celý život. Postupne nám autor predstavuje Macha ako funkcionára Slovenskej ľudovej strany, redaktora vydávajúceho *Rolníka*, novinára prispievajúceho do *Slováka*, pričom ale všetky tieto aktivity nenaplnili Machov potenciál a túžby. Jeho inšpiráciou a politickým programom sa stal fašizmus. Hruboň v tejto podkapitole obširne opisuje začiatky fašizmu v Taliansku, pokusy o jeho etablovanie v Československu, a samozrejme aj založenie Rodobran, kde Mach zohrával jednu z hlavných úloh. Pomerne dôkladne predstavuje osobu Vojtecha Tuku, ktorý podľa autora odmietal existenciu Československa a jeho sklamanie z nenaplnených ambícií viedlo k úlohe agenta v prospech Maďarska. Mach, dôverčivo veriac Tukovi, zohral podstatnú úlohu pri vzniku a organizovaní Rodobran. V tejto časti monografie je

badateľ záujem autora o radikálne hnutia v 20. storočí v Európe, keď možno až príliš obširne približuje fašistické organizácie a činnosť Rodobran, pričom Machovej osobe venuje menšiu pozornosť. Mach sa v danom období radikalizuje, ako vhodne autor poukazuje na rozličné novinové články, resp. aj na zhromaždenia, pričom je viackrát zatknutý a strana musí vyvíjať úsilie a financie na jeho obhajobu. Proces s Vojtechom Tukom, do ktorého bol zaangažovaný aj Alexander Mach, sa taktiež stáva predmetom zvýšeného záujmu autora. Napriek tomu, že Mach nie je odsúdený, autor poukazuje na nedôveru Andreja Hlinku voči nemu a existenčné problémy, ktoré mu v tejto dobe výrazne komplikovali život. Vďaka intervencii známych je nakoniec Mach prijatý do redakcie *Slováka*, pričom jeho štýl je menej útočný ako v predchádzajúcom období. Hruboň dokladá svoje tvrdenia značným počtom citácií z dobovej tlače. V tejto kapitole sa nevyhol ani otázke kontaktov Macha s komunistickými predstaviteľmi, čo považujem za vhodné, keďže táto otázka dodnes rezonuje v časti spoločnosti. Autor uznáva, že koncom 20. rokov 20. storočia bolo dovršené budovanie moderného slovenského národa a že idea jednotného československého národa (nie politického) sa stáva zbytočnou. Približuje zápasy o slovenskú autonómiu, radikalizáciu mladej slovenskej inteligencie, vznik autonomistického bloku a voľby v roku 1935. V roku 1936 sa Mach stáva členom predsedníctva strany a jeho politickým programom je dosiahnutie autonómie Slovenska. Mach sa stáva najradikálnejším zástancom tohto programu a mladá generácia vidí v jeho postave bojovníka za daný cieľ – do tejto pozície sa Mach aj štylizuje. V tejto a aj nasledujúcej kapitole autor približuje život Macha predovšetkým v jeho politickom pôsobení, menej si všíma jeho osobný život. Nevenuje sa len výlučne osobe Alexandra Macha, ale čitateľovi predstavuje širšie súvislosti doby a spoločnosti, do ktorej zasadzuje životný príbeh tohto radikála. Kapitola končí pohnutým obdobím rokov 1938 – 1939, približuje zahraničné kontakty HSLŠ, boj o vedúce miesto v strane po smrti Andreja Hlinku, príchod delegácie

Slovenskej ligy na Slovensko s originálnom Pittsburskej dohody, a samozrejme aktivity sudetských Nemcov podporovaných Nemeckom. Prirodzene, autor sa nevyhol ani otázke Hlinkovej gardy, ktorá sa neskôr stáva jednou zo základní moci pre samotného Alexandra Macha. Vývoj po Mníchove predstavuje taktiež významné obdobie pre Macha, keď z pozícií autonomizmu prechádza, ako to presvedčivo dosvedčuje autor, na pozície samostatnosti. Napriek tomu, že vzniká autonómna vláda, Mach v nej nezastáva žiadne oficiálne postavenie. Až 18. októbra 1938 vzniká Úrad propagandy, na čelo ktorého sa postaví. Sklamanie z dovtedajšej politiky, Viedenská arbitráž a územné nároky Poľska vedú Macha k orientácii na Nemecko. Od polovice novembra 1938 presadzuje Mach myšlienku samostatného Slovenska, ktoré má nájsť svoju oporu v Nemecku a pritom udržiavať dobré vzťahy s Maďarskom a Poľskom. Takýto náhly obrat v rétorike Macha, ktorý patril k najhorlivejším odporcom arbitrážneho rozhodnutia, nebol ojedinelý, ako dokladá viacero príkladov v samotnej knihe. V závere kapitoly môžeme sledovať hodnotenia Macha zo strany nemeckých agentov a aj politiku Prahy, Bratislavy a Berlína, ktoré vyvrcholili marcom 1939 a vznikom Slovenského štátu. Tak sa Machovi splnil jeho politický cieľ.

Nasledujúca kapitola s názvom *Za Boha a národ?* predstavuje najkontroverzejšie obdobie v novodobých dejinách Slovenska. Autor tu mapuje pôsobenie Macha počas existencie 1. Slovenskej republiky. Opisuje rozpory v rámci samotnej strany, stranický boj medzi Machom a Karolom Murgašom, z ktorého vyšiel napriek očakávaniam víťazne Mach. Približuje aj vplyv Nemecka na vnútornú a zahraničnú politiku Slovenska, s čím súvisel aj odchod Karola Sidora do Vatikánu a nakoniec odstavenie od moci Ferdinanda Ďurčanského. S tým súvisí nárast moci samotného Macha, ktorý sa stáva jedným z hlavných politických dejateľov na Slovensku. Hruboň popisuje snahy zaviesť národný socializmus na Slovensku, a poukazuje, že rozdelenie slovenských politikov danej doby na konzervatívny a radikálny tá-

bor je príliš zjednodušujúce a nepresné. Podľa jeho záverov to vždy záležalo od konkrétnej témy či problému, a v konečnom dôsledku išlo skôr o snahu udržať vlastné mocenské pozície voči ostatným. Samozrejme, autor nemohol obísť ani najbolestnejšiu otázku krátkotrvajúcej 1. Slovenskej republiky – židovskú otázku. Presvedčivo poukazuje, že Mach sa stal architektom riešenia tejto otázky na Slovensku spolu s nemeckým beráterom Wislicenym. Približuje postupne všetky vládne opatrenia a kroky, ktoré viedli od postrku v novembri 1938, cez ožobročovanie, arizácie, stratu niektorých práv, až k smutne známym deportáciám. Autor ukazuje úlohu Macha, ktorý sa iniciatívne podieľal na zákrokoch voči židovskej menšine. Neobišiel ani problematiku zastavenia deportácií, správy z táborov a snahy slovenských predstaviteľov navštíviť deportované osoby. V závere tejto podkapitoly poukazuje aj na deportácie a osudy židovskej komunity na Slovensku už po vypuknutí Slovenského národného povstania, keď sa touto otázkou zaoberali nemeckí predstavitelia. Jednu podkapitolu venoval aj pôsobeniu Alexandra Macha na čele ministerstva vnútra a Hlinkovej gardy. Poukázal na snahy Macha dostať do rúk celý represívny aparát na Slovensku, čo sa mu nie celkom podarilo. Hruboň konštatuje, že za mierny postup voči politickým oponentom bol Mach kritizovaný aj zo strany Berlína. V súvislosti s Hlinkovou gardou, plastickým spôsobom priblížil oslabovanie pozícií Macha na čele tejto organizácie, čo súviselo s pôsobením berátera Nagelera. V poslednej podkapitole tejto časti knihy, s výrečným názvom *Politická troska*, Hruboň poukazuje na skutočnosť, že od leta 1944 sa Mach stal len pozorovateľom, a nie iniciátorom v slovenskej politike. Napriek nepriaznivému vývoju vojny pre Nemecko a jeho spojencov, Mach naďalej zotrval na rovnici Hitler = Európa = budúcnosť Slovenska. Vypovedá to o nedostatku politickej rozvahy u Macha, keď všetko vsadil na jednu kartu, ako sa to ukázalo už v minulosti. Po vypuknutí Slovenského národného povstania sa Mach stáva slovami Hruboňa „*politickou mŕtvolou bez moci a vplyvu*“. Autor, samozrejme,

priblížil aj vývoj na bojiskách a prechod frontu Slovenskom, čo viedlo k evakuácii vládnych a stranických predstaviteľov do zahraničia.

Kapitola s názvom *Dvadsaťtri rokov* sa venuje Machovmu odchodu do zahraničia, jeho zatknutiu americkými úradmi, vydaniu do Československa a následnému procesu pred Národným súdom. Hruboň presvedčivo dokazuje, že samotný Mach rátal s trestom smrti, pričom analyzuje jeho reči a obhajobu pred súdom. Mach si uvedomoval svoje previnenia a správal sa kajúcne. Autor vyvracia populárnu myšlienku, že o záchranu Macha sa postarali jeho komunistickí „kamaráti“, a poukazuje na úlohu samotného sudcu Igora Daxnera pri jeho procese. Hruboň sa pokúsil zmapovať aj pobyt Macha vo väzniciach, snahy o skrátenie trestu, a v neposlednom rade poukázal na osudy rodiny po jeho odsúdení. Spomienky spoluväzňov A. Macha mu poskytli dostatok materiálu na pokus o takúto rekonštrukciu, predovšetkým výpovede Jozefa Vicena.

Posledná kapitola pod názvom *Bilancovanie v jeseni života* zachytáva život A. Macha po jeho prepustení z väzenia. Mach naďalej zostáva pod drobnohľadom Štátnej bezpečnosti, politicky sa neangažuje, prejavuje výrazný záujem o históriu a snaží sa spísať svoje spomienky. Táto kapitola poukazuje na aktivitu A. Macha, keď si často dopisuje so známymi, stretáva sa s bývalými spolupracovníkmi a priateľmi, ale autor neobišiel ani jeho postupne čoraz horší zdravotný stav, ktorý vyústil až do jeho smrti.

Autor pri písaní a koncipovaní tejto biografie preštudoval pozoruhodné množstvo archívnych materiálov v slovenských, ale aj v zahraničných archívoch, prešiel bohatú publikačnú činnosť samotného A. Macha, množstvo spomienok aktérov daných udalostí, ale aj nezanedbateľné množstvo historickej spisby, predovšetkým o období 1918 – 1945 na Slovensku, resp. v Československu. Jeho zaujatie politickým radikalizmom ho doviedlo k porovnávaniu slovenského politického systému rokov 1939 – 1945 s talianskym

a nemeckým modelom. Podľa jeho záverov, národný socializmus bol síce presadzovaný Tukom a Machom, ale mal svoje špecifiká a aj samotní Nemci neočakávali zavedenie tohto systému na Slovensku počas vojny. Kniha, napriek nespornej hodnote a kvalite, vykazuje v niektorých miestach až príliš teoretické pasáže, predovšetkým v rozbere politických systémov Talianska a Nemecka. Osoba A. Macha vystupuje vo väčšine knihy ako *homo politicus*, pričom sa stráca dôraz na jeho súkromie. Machovo súkromie je najlepšie spracované pri jeho detstve a následne až po roku 1945, hoci aj v medziobdobí sa sem-tam objavuje – poukázanie na finančné ťažkosti, zdravotné problémy, zatknutie a väzby Macha. Samozrejme, uvedomujem si, že autor popisom širších politických a spoločenských pomerov uvádza čitateľa do problematiky, čo je potrebné vzhľadom na to, že kniha je určená aj laikom, ktorí neovládajú dostatočné tieto reálie.

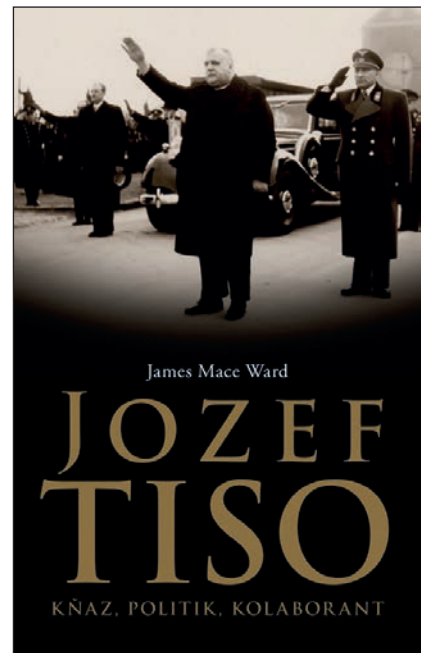
Napriek nespochybniteľnej hodnote a kvalite knihy sa autor nevyhol niektorým drobným chybám, resp. nejasným tvrdeniam. Poukážem len na niektoré. Pápež Pavol II. nemohol darovať kláštoru v Hronskom Sv. Beňadiku šatku s kvapkami Kristovej krvi v roku 1483, keď zomrel v roku 1471 (s. 52). Tvrdenie, že spôsob, akým sa HSLS pred Mníchovom vyhraňovala voči ČSR, jasne naznačoval, že nechce, aby Slovensko zostalo natrvalo súčasťou spoločného česko-slovenského štátu (s. 124), je sporné. Napriek možnosti využitia Mníchova a odtrhnutia sa od Prahy, HSLS k danému kroku nepristúpila, čo vyvolalo napr. sklamanie vo Varšave. Je ale nespochybniteľné, že po dosiahnutí autonómie už vývoj smeroval k vyhláseniu samostatnosti Slovenska, aj keď sa samozrejme líšili koncepty, či to bude revolučnou alebo evolučnou cestou. Cesta Jozefa Tisa k Hitlerovi do Berlína bola oficiálne schválená najvyššími úradmi Slovenska, a nie súkromnou cestou, ako to vyplýva z opisu udalostí. (s. 193). Pri

opise protižidovských opatrení a reakcií celospoločenských inštitúcií voči nim píše autor len o postoji evanjelickej a gréckokatolíckej cirkvi (s. 265 – 266), pričom úplne obchádza postoj rímskokatolíckych predstaviteľov. Tí ale predsa viackrát taktiež protestovali voči protižidovským opatreniam, či už vo forme pastierskeho listu z 21. marca 1943 k možnosti obnovenia deportácií, ale aj na pôde Štátnej rady, keď podľa tvrdenia Jána Balka¹ pri kľúčovom rokovaní z dňa 26. marca 1942 ohľadom deportácií Židov ho po búrlivej diskusii podporili aj prítomní predstavitelia katolíckej cirkvi na Slovensku, teda Ján Vojtaššák, Andrej Marsina a Ján Pöstényi.

Kniha napriek niektorým sporným tvrdeniam plastickým spôsobom popisuje osobnosť Alexandra Macha. Ukazuje ho v celej jeho šírke ako človeka radikálneho, snažiacieho sa dosiahnuť postavenie, ktoré si podľa seba zaslúžil, človeka plne oddaného myšlienke slovenskej autonómie, neskôr samostatnosti. Mach vychádza z autorovho hodnotenia ako človek do určitej miery prelietavý, neschopný dodržať potrebnú disciplínu, nespokojený vo svojich ambíciách a neuvedomujúci si vždy dôsledky svojich činov. Najzreteľnejšie to autor preukázal na Machových agitačných prejavoch a publicistickej činnosti pred procesom s Tukom a spol. v roku 1929, resp. na židovskej otázke, keď v neskoršom období ľutoval svoje aktivity voči nim so slovami, že chcel Slovensko bez Židov, nie ich smrť. Autor sa pokúsil preniknúť do myslenia Macha, poukazuje na jeho motívy, ciele, víťazstvá, ale aj prehry. Približuje jeho snahy v celej šírke. Jeho konanie, v konečnom dôsledku pre neho tragické, plne zodpovedá slovám Pavla Čarnogurského, zachytených po poslednej návšteve pred Machovou smrťou: „Vznik Slovenského štátu pre Šaňa je väčšia, dôležitejšia udalosť ako sám život, sama jeho smrť“ (s. 403). Celou knihou je pretkaný zrejmy pohľad autora na osobu Alexandra Macha, tak ako ho vyjadril už v úvode

monografie. Je pre neho zlým dieťaťom slovenského národa, človekom, ktorý nevedel ustáť tlak a požiadavky doby, pričom sa na jeho životných osudoch jasne odzrkadľovali radikálne politické systémy prvej polovice 20. storočia. Aj voľba a nutnosť nevenovať sa čisto len osobe Alexandra Macha, ale na jeho príklade predstaviť jednu generáciu Slovákov, ktorí podľahli nacionalizmu, jasne poukazuje na zámer autora. Kniha sa tak do určitej miery stáva priblížením celej generácie nacionalisticky zmýšľajúcich slovenských predstaviteľov so všetkými pozitívami, ale aj negatívami.

Martin Garek

JAMES MACE WARD

JOZEF TISO.
KŇAZ, POLITIK, KOLABORANT

Bratislava: Slovart, 2018, 426 s.

Katolícky kňaz, politik a štátnik Jozef Tiso (1887 – 1947) je nesporne najkontroverznejšou osobnosťou novodobých

1 BALKO, Ján. *Desať rokov v slovenskej politike*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, s. 158 – 159.

slovenských dejín. Žiadny zo slovenských alebo zahraničných odborníkov sa však doposiaľ nepokúsil komplexne spracovať jeho pohnuté životné osudy. Ako zlomovú možno v tomto smere hodnotiť dizertáciu amerického historika Jamesa M. Warda z roku 2008, ktorá vyšla tlačou o päť rokov neskôr v skrátenej podobe pod názvom *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Slovenský preklad publikácie uviedlo na slovenský knižný trh v preklade Dezidera Kamhala vydavateľstvo Slovart v roku 2018.

Ward uprednostnil pri mapovaní Tisovho života chronologický prístup. Čitateľovi ho prezentuje ako hlboko veriaceho katolíckeho kňaz a cieľavedomého politika, ktorý bol presvedčený, že zasvätil svoj život boju za práva cirkvi a lepšiu budúcnosť slovenského národa. Zároveň prezentuje prezidenta prvej Slovenskej republiky ako človeka, ktorý kolaboroval so zločineckým nacistickým režimom a vyhýbal sa zodpovednosti za svoje činy. Ward čerpal pri spracúvaní Tisovho životopisu zo širokej škály archívnych dokumentov, dobovej tlače, memoárov a odbornej literatúry. Súčasne však priznáva, že nenahliadol do Vatikánskych archívov. Primárne to zdôvodňuje svojou neznalosťou taliančiny a latinčiny, ale zároveň vyslovuje pochybnosť, či by mu do nich bol povolený prístup. Osobne to považujem za priehľadnú výhovorku. Ward totiž bádaj aj v maďarských archívoch a dovoľujem si vysloviť pochybnosť, že ovláda maďarčinu (nehovoriac o slovenčine, češtine a nemčine). V poznámkovom aparáte okrem toho uvádza, že v roku 2012 si mohol na workshope o rímskokatolíckej cirkvi a holokauste vo Washingtone bez akýchkoľvek problémov prezrieť materiály súvisiace s pontifikátom Pia XII.

Prvá a druhá kapitola Wardovej knihy mapuje životný príbeh Jozefa Tisa od narodenia do roku 1918. Autor predstavuje budúceho slovenského prezidenta ako nesmierne usi-

lovného študenta, ktorý vynikal najmä v klasických jazykoch. Osobitnú pozornosť venuje Tisovmu štúdiu na viedenskom Pázmaneu, kde sa na formovaní jeho osobnosti výrazne podieľali diela zakladateľa jezuitského rádu Ignáca z Loyoly a propagátori katolíckeho politického aktivizmu Franz Schindler a Ignaz Seipel. Čitateľ ďalej získava podrobné informácie o začiatkoch jeho pastoračného pôsobenia na poste kaplána v Oščadnici, Rajci a Bánovciach nad Bebravou i krátkej kariéry poľného kuráta. Autor zároveň konštatuje, že mladý Jozef Tiso nebol presvedčeným slovenským národovcom, tobôž odbojným panslávom, ale uhorským vlastencom. Podľa Wardových zistení ho súčasníci považovali za „Magyara“, pričom uznáva, že takéto slovo označovalo viac štátnu ako etnickú identitu. Žiada sa k tomu dodať, že usvedčiť Tisa z maďarónstva sa napriek enormnému úsiliu nepodarilo ani žalobcom Národného súdu.

Na základe svojich výskumov James Ward ďalej dokladá, že Tiso „*sa za slovenskú vec verejne angažoval až vtedy, keď mu uhorská katolícka hierarchia nemohla pomôcť v kariére*“. K tomu sa žiada dodať len toľko, že Tisov prípad nebol v prelomovom roku 1918 ničím výnimočným. Rovnakým radikálnym prerodom vtedy prešli tisícky „tichých Slovákov“, ktorí doposiaľ pôsobili v službách uhorského štátu.

Nasledujúce dve kapitoly približujú život Jozefa Tisa v období prvej Československej republiky. Ward nepopiera, že Tiso významne prispel na etablovaní československého štátu v Nitre. Negatívom jeho čerstvo prebudeneho slovenského vlastenectva bol radikalizmus a vytváranie obrazu nepriateľa, keď ako redaktor dvojazyčného kresťansko-sociálneho časopisu *Nyitra/Nitra* útočil na sociálnych demokratov a židov. Tých paušálne označoval ako „*vojnových šmelinárov, chamtivcov, revolucionárov a úžerníkov*“, pričom navrhoval, aby boli v krajnom prípade vypovedaní za hranice. Ani v tomto prípa-

de však nemôžeme Tisa považovať za extrémistu, ktorý hlásal okrajové názory. Antisemitskými článkami sa v prelomových rokoch 1918/1919 hemžili prakticky všetky slovenské periodiká, polooficiálny *Slovenský denník* nevyvímajúc.

Ďalší zlom v Tisovom živote predstavuje vstup do Slovenskej ľudovej strany (od roku 1925 Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – HSLS) a rýchly vzostup do jej najužšieho vedenia. Ako politik rýchlo pochopil, že priazeň voličov si nezíska presadzovaním klerikálnej agendy, ale obhajobou slovenských národných práv. Z Tisa, ktorý bol spočiatku otvorený spolupráci s českými katolíckymi, sa stal zarytý nepriateľ pražského centralizmu. Podľa Warda „*Tisov posun k odporu vyrástol z konfliktu medzi kresťanským socializmom, ľudáckou verziou slovenského nacionalizmu a budovaním československého štátu*“.

Nebolo to, pravdaže, bez problémov. Tiso musel opakovane čeliť obvineniam z maďarónstva (sám kajúcne priznával, že bol do roku 1918 „poblúdený“) a jeho ostrá protičeská rétorika viedla ku konfliktu s nitrianskym biskupom Karolom Kmeťkom, ktorý ho v roku 1923 – po obojstrannej dohode – preložil z biskupského úradu na faru v Bánovciach nad Bebravou. Tisovi tak bol fakticky znemožnený ďalší postup po rebríčku cirkevnej hierarchie. Vzhľadom na to začal svoje ambície naplno uplatňovať v politike. S tým súvisel i jeho nový prerod z radikála na predstaviteľa umierneného krídla HSLS, ktorú od roku 1925 zastupoval ako poslanec v pražskom parlamente. Ward to vysvetľuje Tisovým úsilím o kompromis so „svetskou mocou“. Vrcholom jeho pročeskoslovenského aktivizmu bolo pôsobenie vo funkcii ministra zdravotníctva a telesnej výchovy v rokoch 1927 – 1929, keď sa vcelku úspešne usiloval o výstavbu sanatória na liečbu tuberkulózy a rozvoj slovenského kúpeľníctva.

Ako umiernený ľudák sa Tiso prezentoval i počas Tukovej aféry

a prezidentskej voľby Edvarda Beneša. Bol oponentom Karola Sidora, šéfredaktora tlačového orgánu HSLŠ *Slovák*, ktorý vystupoval ako antisemitský radikál. Nepriateľský postoj zaujal i k nemeckému národnému socializmu pre jeho vyslovene protikresťanský akcent. Popri tom však neprestával byť ostrým kritikom liberalizmu a sekularizmu. Autor zároveň približuje zákulisné konflikty v strane s dôrazom na Tisove charakterové črty. V rozhodnutiach, ktoré mohli ohroziť jeho reputáciu politika a kňaza, vystupoval nezriedka alibisticky. Túto vlastnosť naplno rozvinul počas existencie slovenského štátu.

Za hlavné príčiny odklonu Tisa od demokracie v druhej polovici 30. rokov považuje James Ward stroskotanie ľudáckeho aktivizmu, zblížovanie Československa so Sovietskym zväzom a narastajúcu nestabilitu v Európe. Zvlášť po vypuknutí občianskej vojny v Španielsku, kde republikáni zavraždili takmer 7 000 duchovných. V tejto situácii podporil Tiso príklon HSLŠ k antibolševizmu, pričom si však zachovával odstup od antisemitizmu.

Šiesta, siedma a ôsma kapitola Wardovej knihy sleduje vyvrcholenie politickej kariéry Jozefa Tisa, s ktorou je zároveň spojené najtemnejšie obdobie novodobých slovenských dejín. Smrť Andreja Hlinku a štátoprávne zmeny po Mnichovskej dohode umožnili Tisovi, aby sa stal vedúcim predstaviteľom HSLŠ a predsedom slovenskej autonómnej vlády. Dramatické udalosti z prelomu septembra a októbra 1938 ho definitívne presvedčili, že autoritársky systém je výhodnejší ako demokracia. Budovanie kresťansko-nacionálneho „Nového Slovenska“ preto od samého začiatku poznamenalo odbúravanie politického pluralizmu a porušovanie ľudských práv. Ward však správne poukazuje na skutočnosť, že za tento proces nebol zodpovedný výlučne Tiso, resp. vedenie HSLŠ, ale do značnej miery vyplýval zo situácie na európskej politickej scéne, na ktorej

v tej dobe jednoznačne dominovalo nacistické Nemecko. Tisov obmedzený manévrovací priestor sa ešte viac zúžil po 14. marci 1939, keď sa jediným garantom krehkej slovenskej nezávislosti stal Adolf Hitler. Aj po zvolení do funkcie prezidenta musel podriaďovať slovenské, resp. kresťansko-národné záujmy, politickým, vojenským a ekonomickým požiadavkám Tretej ríše. Popri tom neustále viedol mocenský boj s radikálnym krídlom HSLŠ na čele s Vojtechom Tukom a Alexander Machom.

Odhodlanie udržať samostatný slovenský štát za každú cenu napokon viedlo Tisa k tomu, že bez námietok súhlasil so zapojením Slovenska do druhej svetovej vojny a stupňovaním perzekúcie židovských občanov. James Ward pritom na základe doposiaľ nevyužitého materiálu poukazuje na skutočnosť, že prezident a pracovníci jeho kancelárie iniciatívne prichádzali s návrhmi na „riešenie židovskej otázky“. Navonok však prenechával iniciatívu radikálom, čím sa usiloval zbaviť morálnej zodpovednosti.

V tejto súvislosti Ward ako vôbec prvý Tisov životopisec podrobnejšie približuje styky, ktoré udržoval s poslancom maďarského parlamentu Ferencom Ronkayom. Slovenský prezident získaval od Ronkaya informácie o maďarskej politike. Keď sa s ním v apríli 1943 osobne stretol, bez akýchkoľvek výčitiek svedomia obhajoval deportácie slovenských Židov. Doslova povedal: *„Uznávam však, že som spravil jednu veľkú chybu. Na základe svojho prezidentského práva som tu ponechal asi osemnásťtisíc Židov – hlavne lekárov, lekárnikov, inžinierov, niektorých popredných predstaviteľov priemyslu a obchodu. Teraz natoľko sabotujú hospodárstvo, že je mojím najsvätejším presvedčením, že od nich budem musieť oslobodiť krajinu čo najskôr.“* Autor zároveň na základe detailného výskumu rúca legendu, že Tiso nemal informácie o osude ľudí, ktorí boli vyvezení do nacistických táborov smrti.

Zavedením vodcovského systému v októbri 1942 prezident odstavil svojich hlavných politických oponentov na vedľajšiu koľaj. Zásadný obrat v priebehu druhej svetovej vojny však viedol k nárastu odbojových aktivít, okupácii Slovenska v auguste 1944 a následnému vypuknutiu Slovenského národného povstania. Smutným faktom zostáva, že ani zločiny spáchané Nemcami po jeho potlačení nedokázali otriasť Tisovu servilitou voči Hitlerovi. Ospravedlňovaním perzekúcie Židov sa zároveň úplne skompromitoval v očiach Svätej stolice.

Posledná kapitola a záver knihy sa zaoberajú poslednými mesiacmi Tisovho pôsobenia vo funkcii prezidenta, povojnovým retribučným súdom, ktorý autor právom hodnotí ako spolitizovaný, vzniku Tisovho posmrtného kultu „mučeníka“ a neúspešnými snahami o jeho rehabilitáciu po páde komunistického režimu.

James Ward pri zostavovaní Tisovej biografie odviezol veľký kus práce a napriek jeho otvorene proklamovanej liberálno-ľavicovej orientácii mu nemožno uprieť snahu o objektivitu. Problematika spojená s osobou a dobou prezidenta prvej Slovenskej republiky však nie je zďaleka vyčerpaná. Ďalší výskum vo vatikánskych a ruských archívoch o nej iste prinesie veľa zaujímavých poznatkov.

Z formálneho hľadiska (ak vynecháme nepresnosti spôsobené prekladom) neobsahuje Wardova kniha veľa nepresností. Na s. 288 opakuje dávno vyvrátenú legendu o likvidácii nemeckej vojenskej misie vracajúcej sa z Rumunska v Turčianskom Svätom Martine 28. augusta 1944. Zavádzajúca je takisto informácia na s. 294, že Nemci nevrátili do vlasti žiadnych vojakov z odzbrojených „východných divízií“. V skutočnosti bolo totiž po intervenciách prezidenta Tisa, slovenskej vlády a snemu v decembri 1944 prepustených z internácie 7 000 až 8 000 príslušníkov bývalej Východoslovenskej armády.

Tomáš Klubert

30. ROČNÍK PIETNEJ AKCIE JÁCHYMOVSKÉ PEKLO

V dňoch 17. a 18. mája 2019 sa konal 30. ročník spomienkového podujatia na politických väzňov totalitného režimu v rokoch 1948 – 1989, ktorí nespravodlivo trpeli vo väzenských táboroch v Jáchymove. Stretli sa tu politickí väzni, ich rodinní príslušníci, priatelia a všetci, ktorým záleží na tom, aby sa na tieto tragické udalosti nezabúdalo.

V piatok 17. mája boli na cintoríne v Hornom Slavkove v tichosti položené vence a kytice pri pomníku obetí totalitného režimu. V úvode sa zhrmaždeným prihovorili zástupcovia Poslaneckej snemovne a Senátu Parlamentu Českej republiky a obce Horní Slavkov. Vystúpili aj zástupcovia slovenských organizácií združujúcich bývalých politických väzňov.

V ten istý deň sa konala pietna spomienka aj pri národnej kultúrnej pamiatke *Rudá Věž smrti*, ktorá bola v 50. rokoch súčasťou tábora Vykmanov (krycie označenie L). Slúžila ako drvička a triedička uránovej rudy. Väzni rudu drvili bez ochranných sietí, bez kropenia vodou, takže priestor bol neustále naplnený vysoko rádioaktívnym prachom, ktorý bol roznášaný i do tábora a jeho okolia. V medziposchodiach sedempodlažnej stavby boli umiestnené sítá, ktorými ruda prepadávala do nižšieho poschodia a bola priebežne triedená. Väzni boli nútení rudu naloženú vo vozíkoch vyvážať do najvyššieho poschodia a ručne ju preberať. Pri tejto práci sa zdvíhali mračná dusivého prachu, ktorý nechránení väzni dýchali a hltali. Rádioaktívny prach sa im ukladal aj na oblečení, ktoré nosili počas celého pobytu v tábore. Následkom nedostatočnej stravy a vysokej rádioaktivity väčšina robotníkov pracujúcich vo Veži smrti zomrela. Zástupcovia Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVŠ) sem priniesli pamätnú tabuľu na pamiatku nespravodlivo odsúdených väzňov zo Slovenska väznených v Jáchymo-

Národná kultúrna pamiatka Rudá Věž smrti

(Foto: Ľudovít Košík)

ve. Tabuľu požehnal spolu s viacerými prítomnými kňazmi zo Slovenska Štefan Herényi, syn politického väzňa. Zúčastneným sa prihovoril aj zástupca ÚPN, bývalý politický väzeň Peter Chromý.

lu s prítomnými kňazmi zo Slovenska. Po jej skončení sa účastníci podujatia premiestnili k pamätníku *Brána ke svobode*, kde si uctili obeť železnej opony.

Viaceri účastníci pietnej akcie Jáchymovské peklo sa zhodli na po-

Pamätná tabuľa na pamiatku nespravodlivo odsúdených väzňov zo Slovenska (Foto: Ľudovít Košík)

V sobotu 18. mája 2019 podujatie Jáchymovské peklo pokračovalo sv. omšou v Kostole sv. Joachima v Jáchymove, ktorú za zomrelých i živých politických väzňov celebroidal emeritný strahovský opát Michael Pojezdný spo-

trebe pripomínať udalosti rokov 1948 – 1989 najmä mladej generácii a zároveň varovali pred opakovaním tejto temnej histórie.

Ľudovít Košík

VÝSTAVA PO VEĽKEJ VOJNE. NOVÁ EURÓPA 1918 – 1923

Plenárová výstava *Po Veľkej vojne. Nová Európa 1918 – 1923 / After the Great War*, ktorá približuje obnovu Európy po prvej svetovej vojne, bola 4. júla 2019 slávnostne otvorená na Kamennom námestí v Bratislave. Expozícia, ktorú pripravila Európska sieť Pamäť a Solidarita (ENRS) v spolupráci s historikmi z niekoľkých krajín, je snahou o ucelený výklad búrlivého začiatku medzivojnového obdobia s osobitným dôrazom na dejiny strednej a východnej Európy.

Viac než dvesto archívnych materiálov, medzi nimi fotografie, dokumenty a filmy, ako aj osobné spomienky ľudí z tohto obdobia vytvorili príbeh o zrode nového poriadku v regióne a na celom kontinente. Výstava priblížila nevšedný rozsah politických zmien, ku ktorým došlo v Európe v rokoch 1918 až 1923, ako aj ich vplyv na aktuálne medzinárodné vzťahy a súčasnú politiku národných pamätí rôznych národov a etník. Zohľadnila tiež slovenskú perspektívu v časti venovanej súčasnému vnímaniu daného obdobia.

Počas vernisáže sa prihovorila námestníčka primátora Lucia Štasselová, profesor Jan Rydel z Riadiaceho výboru Európskej siete Pamäť a solidarita, veľvyslanec Spolkovej republiky Nemecko na Slovensku Joachim Bleicker, veľvyslanec Poľskej republiky na Slovensku Krzysztof Strzałka a profesor Dušan Kováč, ktorý je členom Akademickej rady výstavy a podieľal sa na jej príprave.

Predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy poukázal na to, že cieľom ENRS je podporovať dialóg aj o citlivých miestach histórie, medzi ktoré patrí i mierové usporiadanie po prvej svetovej vojne. „*Nové usporiadanie Európy malo vytvoriť predpoklady na to, aby sa podobné hrôzy už v budúcnosti nemohli opakovať. Vojnou vyčerpaní ľudia očakávali lepšiu budúcnosť a nádej na život v mieri. A to sa – po istých turbulenciách v začiatkoch – niekoľko rokov v záseade aj darilo naplniť. Ďalší z dôsledkov*

prvej svetovej vojny však predstavuje aj nástup totalitných režimov,“ povedal.

Po otvorení nasledovala komentovaná prehliadka výstavy, ktorú viedol kurátor dr. Bartosz Dziewanowski-Stefańczyk.

Expozícia, ktorá bola na Kamennom námestí v Bratislave do 22. júla

užívala taktiež zvukové pozadie a dobové filmy.

Dizajn výstavy vysvetlil ešte pred jej otvorením Andrzej Jaworski zo štúdia JAZ Architekci, ktoré pripravilo návrh expozície: „*Výstava rozpráva históriu vzniku nového politického poriadku. Použitím dvoch navzájom kontrastujúcich materiálov – pevnej ocele a jasného ľahkého materiálu – sme chceli ukázať zrážku a kontrast medzi starým a novým.*“

Bratislava bola treťou zastávkou výstavy na trase po celej Európe.

Výstava Po Veľkej vojne. Nová Európa 1918 – 1923
(Foto: Agnieszka Wanat / Európska sieť Pamäť a Solidarita)

2019, mala formu bielo-strieborného pavilónu v tvare kocky s originálnou konštrukciou. Výstava, teda texty, archívne zábery a interaktívne prvky, boli umiestnené tak vo vnútri pavilónu, ako aj na vonkajších stenách. Vy-

Predchádzajúce prezentácie sa konali minulý rok v Prahe a v Sarajeve. Od augusta je výstava predstavená vo francúzskom Verdune, kde sa odohrala jedna z najťažších bitiek prvej svetovej vojny.

Príhovor profesora Jana Rydela z Riadiaceho výboru Európskej siete Pamäť a solidarita
(Foto: Agnieszka Wanat / Európska sieť Pamäť a Solidarita)

PIETNA SPOMIENKA PRI PRÍLEŽITOSTI 51. VÝROČIA OKUPÁCIE ČESKOSLOVENSKA V POPRADE

Na Námestí svätého Egídia v Poprade sa 21. augusta 2019 konala pietna spomienka pri príležitosti 51. výročia invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Pri pamätníku pripomínajúcom obeť invázie, a zvlášť Jozefa Bonka, ktorého vojaci Varšavskej zmluvy zastrelili v Poprade, si tragické udalosti spolu s verejnosťou pripomenuli zástupcovia samospráv aj politických väzňov. Za mesto Poprad sa zúčastneným prihovril a položil veniec k pamätníku zástupca primátora Ondrej Kavka, za Ústav pamäti národa Ján Endrödi, za obec Hôrka starostka Helena Mihalčinová a za

Svetové združenie bývalých politických väzňov (SZBPV) jeho predse- da František Bednár.

Organizátori podujatia zo SZBPV moderovaným slovom pripomenuli udalosti a priebeh Pražskej jari a augusta '68. Na podujatí sa zúčastnili tiež zástupcovia Konfederácie politických väzňov Slovenska, organizácie Politickí väzni Zväz protikomunistického odboja a Slovenského zväzu Vojenských táborov nútených prác – Pomocných technických práporov.

Pietnu spomienku uzavreli štátne hymny Slovenskej a Českej republiky, po ktorých sa prítomným prihovrila a poďakovala za účasť Anna Malá, sestra Jozefa Bonka.

Za ÚPN vystúpil Ján Endrödi (Foto: SZBPV)

V LEOPOLDOVE SI PRIPOMENULI NESPRÁVODLIVO VÄZŇENÝCH KOMUNISTICKÝM REŽIMOM

Pietna spomienka na nespravodlivo a protiprávne väznených komunistickým režimom, ktorá sa konala 24. augusta 2019 sa v Leopoldove, sa začala svätou omšou v Kostole sv. Ignáca. Vence k pamätnej tabuli venovanej pamiatke nespravodlivo a protiprávne väznených potom pri vstupnej bráne leopoldovskej väznice položili veliteľ Čestnej stráže Prezidenta SR plk. Branislav Vavrinec, riaditeľ Ústavu pre výkon trestu odňatia slobody a Ústavu pre výkon väzby Leopoldov plk. Michal Halás, poverený riaditeľ Sekcie dokumentácie Ústavu pamäti národa Michal Miklovič, podpredseda Trnavského samosprávneho kraja Marek Neštický, radca Veľvyslanectva Českej republiky v Slovenskej republike Jaroslav Remeš, zástupcovia cirkví a slovenských a českých organizácií bývalých politických väzňov.

Michal Miklovič vo svojom príhovore zdôraznil, že deklarovaná snaha komunistov o sociálnu rovnosť šla na úkor slobody ľudí a v prípade politic-

Za Ústav pamäti národa veniec k pamätnej tabuli položil Michal Miklovič (Foto: František Neupauer)

kých väzňov zmenila väzenie na inštitúciu, v ktorej zločinci väznili nevinných. Pripomenul, že Ústav pamäti národa pokračuje vo zverejňovaní príslušníkov zložiek štátu zodpovedných za politickú represiu a v udeľovaní štatútu účastníka a veterána protikomunistického odboja.

Pietna spomienka pokračovala kladením vencov pri pamätníku zavraždených príslušníkov väzenskej stráže a vyvrcholila na leopoldovskom cintoríne pri pomníku obeť komunizmu a pri hrobe neznámeho politického väzňa.

ODBORNÝ SEMINÁR K 75. VÝROČIU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA A VARŠAVSKÉHO POVSTANIA

Poľskí a slovenskí historici si spoločným seminárom v Bratislave pripomenuli 75. výročie Slovenského národného povstania a Varšavského povstania. Podujatie spoločne pripravili Ústav pamäti národa, Veľvyslanectvo Poľskej republiky v Bratislave, Poľský inštitút a Múzeum SNP s podporou Európskej siete Pamäť a solidarita.

Povstanie vo Varšave vypuklo 1. augusta 1944, teda necelý mesiac pred SNP, a po krvavých bojoch bolo potlačené začiatkom októbra – takisto niekoľko týždňov pred porazením povstania na Slovensku. Jacek Gajewski, riaditeľ Poľského inštitútu, v ktorého priestoroch sa podujatie konalo, vyzval zúčastnených, aby si minútu ticha uctili pamiatku povstalcov bojujúcich za slobodu.

Prvý blok podujatia sa zamerail na Varšavské povstanie. Historik Andrzej Kunert priblížil osudy poľskej Varšavy v období druhej svetovej vojny vrátane jej obrany po útoku nacistického Nemecka na Poľsko v jeseni 1939. V úvode svojho vystúpenia však odovzdal predsedovi Správnej rady Ústavu pamäti národa Jánovi Pálffyemu materiály dokumentujúce podporu a účasť Slovákov

Prvý blok prednášok sa zamerail na Varšavské povstanie (Foto: Andrea Púčíková)

v poľskom odboji. Michał Wójciuk z Múzea Varšavského povstania hovoril o Slovákoch vo varšavskom podzemí v časoch vojny a o ich účasti vo Varšavskom povstaní. Jacek Sawicki, ktorý zastupoval poľský Ústav národnej pamäti, sa zamerail na to, ako bolo Varšavské povstanie interpretované v období komunistického režimu, ktorý jeho pamiatku a význam potláčal.

Blok, ktorý priblížil Slovenské národné povstanie, otvoril Tomáš Klubert z Ústavu pamäti národa

referátom o vojenských aspektoch SNP. Juraj Lepiš z Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici porovnal SNP a Varšavské povstanie a poukázal na rozdiely aj paralely. Jerguš Sivoš z ÚPN priblížil účasť slovenských žandárov v odboji a samotnom povstaní.

Na záver semináru si účastníci mohli pozrieť film *Cudzoziemcy w Powstaniu Warszawskim* (Cudzoziemci w Powstaniu Warszawskim), ktorý uviedla jeho režisérka Małgorzata Brahma.

V SPIŠSKEJ NOVEJ VSI ODHALILI PAMÄTNÚ TABUĽU EVANJELICKÉMU KŇAZOVI JÚLIUSOVI MADARÁSOVI

Evanjelického kňaza, pedagóga a politického väzňa Júliusa Madarása od nedele 22. septembra 2019 pripomína v Spišskej Novej Vsi nová pamätná tabuľa. V evanjelickom kostole ju spoločne osadili Konfederácia politických väzňov Slovenska, Cirkevný zbor Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a mesto Spišská Nová Ves. Stalo sa tak v čase stého výročia narodenia Júliusa

Madarása. Úctu pamiatke prenasledovaného a väzneného evanjelického kňaza vzdali aj zástupcovia Ústavu pamäti národa.

Július Madarás sa narodil 24. septembra 1919. Ako evanjelický kňaz sa venoval pastoračnej činnosti, duchovnej službe, práci s mládežou a intelektuálnym aktivitám. V 40. rokoch začal svoju kňazskú službu,

v období Slovenského národného povstania pracoval v Banskej Bystrici na Povereníctve školstva. Po vojne sa stal správcom fary v Spišskej Novej Vsi a pobožnosti slúžil aj v okolitých spišských obciach. Koncom 50. rokov začala Štátna bezpečnosť Júliusa Madarása sledovať pre podozrenie zo spáchania trestného činu rozvracania republiky. V rámci akcie

Slávnostné odhalenie pamätnej tabule (Foto: Eva Javorská)

„BESIEDKA“ ho ŠtB sledovala, odpo-
čúvala, kontrolovala korešpondenciu

či vyťažovala tajných spolupracov-
níkov, no informácie, na základe

ktorých by mohla Júliusa Madarása zatknúť, nezískala a po takmer dva a pol roku sledovanie ukončila. Aj napriek tomu ho však tajná polícia 22. marca 1962 zatkla a obvinila zo spáchania trestného činu rozvracania republiky. Postupne vykonštruovala „protištatnú skupinu“, ktorú mal viesť Jozef Juráš a bol do nej zaradený aj Ján Agnet a Ladislav Jurkovič. Július Madarás bol odsúdený na 3 roky odňatia slobody a prevezený do väznice vo Valdiciach, kde pracoval v brusiarni. Na slobodu bol podmienene prepustený po dvadsiatich mesiacoch 21. novembra 1963.

Po prepustení z väzenia sa opäť aktívne zapojil nielen do pastoračnej, ale aj do pedagogickej a vedeckej práce. V roku 1991 mu vyšla publikácia *V utíšení a dúfaní je vaša sila*. Zomrel 26. januára 1994.

ÚPN NAVŠTÍVILI SPLNOMOCNENEC NEMECKEJ VLÁDY PRE DOKUMENTY STASI A NEMECKÝ VEĽVYSLANEC NA SLOVENSKU

V utorok 24. septembra 2019 navštívili Ústav pamäti národa spolkový splnomocnenec pre dokumenty štátnej tajnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky Roland Jahn spolu s veľvyslancom Spolkovej republiky Nemecko na Slovensku Joachimom Bleickerom.

V predvečer výročného stretnutia zástupcov Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície si spoločne s predsedom Správnej rady Ústavu pamäti národa Jánom Pálffym vymenili skúsenosti so správou, sprístupňovaním a štúdiom dokumentov z proveniencie komunistickej tajnej polície, ale aj s finančným, personálnym a technickým zabezpečením fungovania ústavov.

Roland Jahn informoval aj o príprave zmien týkajúcich sa správy archívnych dokumentov, ktoré sa uskutočňujú v súvislosti s transformáciou úloh splnomocnenca vlády.

Pracovná návšteva veľvyslanca Joachima Bleickera (druhý zľava) a Rolanda Jahna (tretí zľava)
(Foto: Andrea Púčiková)

Veľvyslanec Spolkovej republiky Nemecko na Slovensku na záver rokovania ocenil spoluprácu s Ústa-

vom pamäti národa predovšetkým v rámci Festivalu slobody a Európskej siete Pamäť a solidarita.

SLOVENSKO-POĽSKÁ VEDECKÁ KONFERENCIA „1989“

Dňa 26. septembra 2019 sa v súčinnosti s Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (MŠVVaŠ SR) a Poľského inštitútu v Bratislave uskutočnila medzivládna Slovensko-poľská komisia humanitných vied venovaná výročiu pádu komunistických režimov v Poľsku a na Slovensku v roku 1989. V úvode konferencie vystúpili s krátkymi prejavmi poslanec NR SR Anton Hrnko, veľvyslanec Poľskej republiky v Bratislave Krzysztof Strzałka, veľvyslanec SR vo Varšave Dušan Krištofík, generálny riaditeľ sekcie medzinárodnej spolupráce a európskych záležitostí MŠVVaŠ SR Marek Moška, riaditeľ Poľského inštitútu Jacek Gajewski a napokon Marián Zouhar, dekan Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Slovenská časť konferencie sa zamerala predovšetkým na jednu z kľúčových udalostí Nežnej revolúcie – na protestný pochod študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 16. novembra 1989, ktorý sa v historiografii označuje ako prológ k Novembru 1989. Protestný pochod študentov ako aj celkové hnutie zhodnotili v referátoch priami aktéri udalosti – diplomat Milan Novotný, profesor slovenských dejín Martin Homza a tajomník Filozofickej fakulty UK, novinár Radoslav Števcík. Úlohu slovenského politického exilu a najmä Svetového kongresu Slovákov

Účastníci medzivládnej Slovensko-poľskej komisie humanitných vied (Foto: Beáta Katrebová Blehová)

v predvečer Novembra 1989 zhodnotila historička z Ústavu pamäti národa Beáta Katrebová Blehová. Poľskí účastníci konferencie sa venovali predovšetkým poľsko-slovenským reláciám ku koncu 80. rokov, jednak na úrovni kontaktov medzi disidentmi, jednak na úrovni slovenských a poľských diplomatov v rokoch 1989 – 1992 (Mateusz Gniazdowski z Centra východných štúdií vo Varšave a Łukasz Kamiński z Univerzity vo Vroclave). Rozoberala sa aj problematika politickej transformácie na príklade regiónu Krakov (Monika Komaniacka-Łyp z IPN v Krakove), ale aj jazykové a literárne aspekty ponovem-

brového vývoja v Poľsku a na Slovensku (Maryla Papierz z Jagelovskej univerzity, Rafał Majerek z Inštitútu Slovanskej filológie Jagelovskej univerzity, Mariola Szymczak-Rozlach zo Sliezskej univerzity v Sosnovci). Slovensko-poľská komisia humanitných vied je už niekoľko rokov zárukou dobrých vzťahov na vedeckej úrovni medzi dvoma susedskými štátmi, ktoré nepochybne prispievajú aj k prehĺbeniu bilaterálnych vzťahov ako takých a sú dôležitou súčasťou spolupráce medzi Poľskom a Slovenskou republikou.

Beáta Katrebová Blehová

OCENENIE VETERÁNOV PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA V ŽILINE A TRNAVE

Veteránov a účastníkov protikomunistického odboja ocenil vo štvrtok 3. októbra 2019 v Žiline a v pondelok 8. októbra 2019 v Trnave Ústav pamäti národa dekrétom, resp. ďakovným listom a medailou. Slávnostným odovzdávaním ocenení vyjadruje ÚPN úctu mužom a ženám brániacim hodnoty slobody a demokracie v období neslobody.

Ústav pamäti národa pripravil v Žiline dekréty pre trinásť veteránov protikomunistického odboja, z toho

Spoločná fotografia ocenených účastníkov protikomunistického odboja v Žiline (Foto: Štefan Badura)

pre troch in memoriam, a ďakovný list s medailou pre ďalších pätnásť ľudí. V Trnave pripravil dekréty pre jedenásť veteránov protikomunistického odboja, z toho pre štyroch in memoriam, a ďakovný list s medailou pre ďalších desať ľudí prenasledovaných a postihnutých komunistickým režimom. Najstaršia ocenená, ktorá sa na slávnosti v Žiline zúčastnila, bola 93-ročná Elena Pobeňová. Za ocenených sa prítomným prihovril 90-ročný kňaz Vincent Dorník, ktorý musel začiatkom 50. rokov po rozpustení seminára nastúpiť do pomocných technických práporov. V Trnave patrili k najstarším veteránom 92-ročný Damián Gažo a takmer 92-ročný Jaroslav Žilák. Za ocenených sa prítomným prihovril kňaz Peter Rúčka, prenasledovaný v 80. rokoch.

Dekrét a ďakovné listy si odbojári prevzali z rúk predsedu Správnej rady ÚPN Jána Pálffyho. Oceňovanie prenasledovaných zo Žilinského

Slávnostné oceňovanie účastníkov protikomunistického odboja v Trnave (Foto: Juraj Ondriaš)

a Trnavského kraja pripravil ÚPN v spolupráci s úradom ŽSK a TSK už po štvrtý raz. Statočným mužom a ženám poďakovali aj podpredseda Žilinského samosprávneho kraja Peter Dobeš a predseda Trnavského

samosprávneho kraja Jozef Viskupič. Ústav pamäti národa zatiaľ priznal postavenie účastníka protikomunistického odboja 866 osobám a postavenie veterána protikomunistického odboja 806 osobám.

UKRAJINA SPRÍSTUPNILA ARCHÍVNE FONDY SOVIETSKYCH BEZPEČNOSTNÝCH ZLOŽIEK

Ukrajina sa rozhodla sprístupniť pre historický výskum fondy sovietskych bezpečnostných zložiek nachádzajúcich sa v Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny. Keďže politika sovietskej supervelmoci mala rozhodujúci vplyv na vývoj sovietskeho bloku, ktorého súčasťou bolo po roku 1945 aj Slovensko (resp. Československo), môže ich výskum zásadne obohatiť poznatky o našich povojnových dejinách. Pri tejto príležitosti zorganizovalo Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky za finančnej podpory z programu Slovenskej agentúry pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS) v dňoch 2. – 6. septembra 2019 cestu slovenských historikov do Kyjeva, aby sa mohli oboznámiť s ich obsahom, inventárnym spracovaním i formou sprístupnenia. Do riešenia projektu sa zapojili aj zástupcovia

Ústavu pamäti národa – člen správnej rady Matej Medvecký a historik Sekcie vedeckého výskumu Ondrej Podolec, ktorí boli aj účastníkmi výskumnej cesty.

Okrem výskumu v Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny bol súčasťou programu aj seminár historikov. Svojím príhovorom ho otvoril veľvyslanec Slovenskej republiky na Ukrajine Marek Šafin. Úvodná časť podujatia bola venovaná projektu *Výmena skúseností pri archívnom výskume a strategickej komunikácii*, pričom s jeho cieľmi a zámermi oboznámili ukrajinských kolegov Michal Šmigel z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Matúš Korba z Veľvyslanectva Slovenskej republiky na Ukrajine.

Obsahom ďalšej kolokviálnej časti bolo predstavenie zúčastnených expertov z oboch strán, predovšetkým

z hľadiska ich odborného zamerania, doterajších výsledkov výskumu i skúseností s využitím zdrojov štátnebezpečnostnej povahy. Z ukrajinskej strany sa na kolokviu zúčastnili: Anna Olijnyk (výkonná riaditeľka Centra výskumu oslobodzovacieho hnutia, Kyjev), Andrij Kohut (riaditeľ Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny, Kyjev), prof. Ivan Patryliak, DrSc. (dekan Fakulty histórie Kyjevskej národnej univerzity T. H. Ševčenka, Kyjev), Volodymyr Vjatrovych, PhD. (vtedajší riaditeľ partnerského Ukrajinského ústavu pamäti národa, Kyjev) a Volodymyr Birčak (projektový vedúci Centra výskumu oslobodzovacieho hnutia (Kyjev) a redaktor internetového portálu *Historická pravda* a televíznej relácie *Odtajnená história* na TV UA:1).

Slovenskú stranu na dvojstrannom podujatí zastupovali: doc. PhDr. Michal

Budova Bezpečnostnej služby Ukrajiny v Kyjeve, kde sa nachádza aj archív
(Foto: Ondrej Podolec)

Šmigel, PhD. (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), doc. PhDr. Lubica Harbulová, PhD.

v Banskej Bystrici a Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici), Mgr. Matej Medvecký, PhD.,

Zaoberali sa genézou predmetných archívnych fondov, rovnako ako ich štruktúrou, katalogizáciou i procesom sprístupnenia. Príkladom ich využitia bol príspevok dekana Fakulty histórie Kyjevskej národnej univerzity Tarasa Ševčenko Ivana Patryliaka o dokumentoch KGB venovaných reakciám občanov Československa a Sovietskeho zväzu na udalosti v ČSSR na jar 1968. Ich zdrojom bola vlastná agentúrna sieť, ako aj otváranie listových zásielok putujúcich medzi oboma štátmi. Záverečný bod programu seminára prebiehal v priestoroch Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny a zahŕňal aj jeho prehliadku s odborným výkladom jeho riaditeľa Andrija Kohuta.

V ďalších dňoch sa už slovenskí historici zaoberali konkrétnym archívnym výskumom, ktorý spočiatku prebiehal aj za asistencie a pomoci ukrajinských kolegov. Dňa 5. septembra 2019 boli prijatí dekanom Fakulty histórie Národnej univerzity Tarasa Ševčenko v Kyjeve profesorom Ivanom Patryliakom. Na stretnutí sa rozoberali perspektívne oblasti spoločných projektov medzi slovenskými a ukrajinskými inštitúciami, zaoberajúcimi sa historickým výskumom.

Rozvinutie slovensko-ukrajinského dialógu medzi historikmi, tesnejšia vedecká aj mediálna spolupráca, obojstranný transfer odborných poznatkov, zviditeľňovanie ukrajinských dejín na Slovensku a slovenských dejín na Ukrajine možno považovať za naplnenie dôležitých cieľov projektu. Okrem toho nadviazanie kontaktov na ukrajinskej strane a oboznámenie sa s možnosťami archívneho výskumu umožnia rozvíjanie spolupráce i perspektívne zapojenie ďalších slovenských a ukrajinských historikov, publicistov a novinárov. Úspešné nadviazanie dvojstrannej slovensko-ukrajinskej spolupráce a tiež otvorenie výskumu archívnych fondov môže prispieť k novému poznatkom o vývoji komunistického režimu na Slovensku i v celom sovietskom bloku.

Prednáška riaditeľa Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny Andrija Kohuta na ukrajinsko-slovenskom seminári (Foto: Ondrej Podolec)

(Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove), doc. PhDr. Marek Syrný, PhD. (Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB

a doc. Ondrej Podolec, PhD. (obaja Ústav pamäti národa v Bratislave).

Tretiu časť seminára tvorili odborné príspevky ukrajinských historikov.

Ondrej Podolec

KONFERENCIA K 30. VÝROČIU PÁDU ŽELEZNEJ OPONY V RAKÚSKOM GRAZI

Účastníci jedného z panelov konferencie (Foto: Beáta Katrebová Blehová)

V hlavnom meste Štajerska, Graz, sa v dňoch 7. – 8. októbra 2019 konala pri príležitosti 30. výročia pádu železnej opony vedecká konferencia, ktorú zorganizoval rakúsky Inštitút Ludwiga Boltzmanna pre dôsledky vojny – partnerská inštitúcia Ústavu pamäti národa. Rakúsko sa v roku 1989 osobitným spôsobom podieľalo na odbúrání hraničného plotu na jeho východnej hranici s Maďarskom predovšetkým udalosťou, ktorá vošla do dejín ako Paneurópsky piknik. V neposlednom rade treba spomenúť aj kontakty rakúskeho ministra zahraničných vecí Aloisa Mocka a najmä politika Erharda Buseka na slovenských disidentov v 80. rokoch, ako aj významnú úlohu Rakúskej štátnej televízie ORF, ktorá bola najmä na západnom Slovensku populárna, keďže narušala mediálnu cenzúru normalizačného komunistického režimu v Československu. Napokon Rakúsky generálny konzulát zostal ako jediné západné zastupiteľstvo otvorený v Bratislave počas celého trvania studenej vojny, cez ktorý najmä ku koncu 40. a začiatkom 50. rokov

prúdili informácie o prenasledovaní občanov na Slovensku.

Podujatie sa môže pochváliť vysokou politickou podporou mesta Graz. Úvodná ceremónia sa konala v historických priestoroch Radnice mesta v zasadačnej sále za účasti vyše 150 záujemcov. S úvodnou prehľadovou prednáškou k celkovému vývinu vo Východnom bloku od konca druhej svetovej vojny po koniec studenej vojny vystúpil profesor Univerzity v Harvarde a zároveň riaditeľ centra pre výskum studenej vojny Mark Kramer. Nasledovala časť venovaná očitým svedkom udalostí „roku zárazkov“, v ktorej vystúpil dlhoročný bývalý starosta mesta Graz Alfred Stingl, aby porozprával niečo o svojich zážitkoch z východného Berlína na jeseň 1989, rumunský utečenec Milan Radin – ako 16-ročný utiekol z Rumunska diktátora Nikolaeho Ceaușesca a napokon organizátor Paneurópskeho pikniku, maďarský disident László Nagy.

Konferencia, ktorá sa konala nasledujúci deň, bola venovaná širokému spektru tém od úlohy Michaila Gorbačova v procese liberalizácie komunis-

tických režimov vo východnej Európe, cez otázky hospodárskej transformácie, dopadu pádu komunistických režimov na rakúske hospodárstvo, problematiku utečencov v období studenej vojny, až po panelovú diskusiu k pamäťovej politike, v rámci ktorej vystúpili historici Peter Ruggenthaler z Inštitútu Ludwiga Boltzmanna, Nadia Boyadjeva z Univerzity v Harvarde, Tvrtko Jakovina z Univerzity v Záhrebe, Nikita Petrov z nadácie Memorial z Moskvy, Frederico Romero z Európskej univerzity vo Florencii, Csaba Szabo z Maďarského štátneho archívu, Axel Klausmeier z Nadácie Berlínsky múr a napokon Wladyslaw Bulhak z IPN vo Varšave. Na konferencii aktívne vystúpila za ÚPN Beáta Katrebová Blehová na tému Československo a Gorbačov, v ktorej zhrnula najnovšie poznatky k problematike, podčiarkla dôležitú úlohu pôsobenia tzv. sovietskeho faktora na pád komunistického režimu v Československu a v diskusii poukázala na rozdiely v revolučných procesoch na Slovensku a v Česku.

Beáta Katrebová Blehová

KONFERENCIA A STRETNUTIE KU DŇU SAMIZDATU

Spomienkový Deň samizdatu sa viaže na udalosti z konca 80. rokov – 12. októbra 1988 skupina vydavateľov samizdatov v Československu v liste prezidentovi Gustávovi Husákovi otvorene protestovala proti uväzneniu jedného z nich – Ivana Polanského z Dubnice nad Váhom.

Tohtoročný – už štvrtý – Deň samizdatu pripravili 11. októbra 2019 Ústav pamäti národa, občianske združenie samizdat.sk a Univerzitná knižnica v Bratislave. Konferencia a zároveň stretnutie vydavateľov, redaktorov, tlačiarov a distribútorov boli tentoraz zamerané na súvislosť medzi samizdatmi a krízou komunistického režimu.

Hlavnými účastníkmi boli František Mikloško, Milan M. Šimečka, Ján Budaj, Ján Čarnogurský, Martin Lauko, Pavol Hric, Tibor Kočík, Július Brocka

Diskusia o občianskom samizdate v druhom paneli (Foto: Andrea Púčiková)

a František Petráš ml., ako aj hostia – vydavateľa samizdatov z Česka – riaditeľ Knižnice Libri Prohibiti Jiří Gruntorád, Dušan Skála či Michal Holeček.

Konferencia bola súčasťou osláv 30. výročia Nežnej revolúcie a 100. výročia založenia Univerzitnej knižnice v Bratislave.

1989: POLITIKA – HOSPODÁRSTVO – PAMÄŤ.

KONFERENCIA V DOLNORAKÚSKOM ST. PÖLTENE

Dňa 16. októbra sa v dolnorakúskej zemskej knižnici konalo druhé kolo podujatí, ktorým si Inštitút Ludwiga Boltzma na pre dôsledky vojny pripomenul 30. výročie pádu železnej opony. Tentoraz sa jednoduchá konferencia konala pod záštitou dolnorakúskej zemskej vlády a hejtmanky Johanny Mikl-Leitnerovej. S úvodnou prednáškou vystúpil Hanns Jürgen Küsters z Univerzity v Bonne, v ktorej predniesol prehľad dopadu politických a ekonomických zmien v Európe, vyvolaných revolúciami v roku 1989. Tri bloky prednášok boli venované trom rôznym okruhom. V prvom bloku vystúpili do popredia hospodárske otázky – Stefan Karner z Inštitútu Ludwiga Boltzmana analyzoval transformáciu sovietskeho plánovaného hospodárstva, Julia Grübler z Inštitútu pre medzinárodné ekonomické porovnania sa zaoberala previazanosťou rakúskeho hospodárstva s východnou Európou a Antonie Doležalová z Karlovej univerzity v Prahe poukázala na peripetie českej, resp. československej hospodárskej trans-

formácie pod vedením Václava Klauza, ktorá v podstate kopírovala model tzv. Washingtonského konsenzu.

V bloku konferencie, venovanom politickým otázkam, za Inštitút Ludwiga Boltzmana vystúpil Peter Ruggenthaler, ktorý zhrnul proces revolučných zmien v strednej Európe v roku 1989, predovšetkým v Maďarsku a v Poľsku, Beáta Katrebová Blehová z Ústavu pamäti národa sa venovala porovnaniu revolučných procesov v Česku a na Slovensku a analyzovala tiež zložité obdobie rokov 1990 – 1992 vo vzťahu k štátoprávnym otázkam, slovensko-českým vzťahom a otázkam budúcej štátnosti Slovenska v medzinárodnom kontexte. Posledná časť konferencie bola venovaná pamäťovej dimenzii. V tejto časti vystúpili traja rakúski historici – Berthold Molden predstavil rok 1989 ako miesto pamäti Rakúska, Andrea Brait z Univerzity v Innsbrucku analyzovala kultúrnu politiku Rakúska smerom k východnej Európe a Niklas Perzi z Centra pre výskum migrácie sa v referáte zamerl

Účastníci konferencie

(Foto: Beáta Katrebová Blehová)

na zmeny súvisiace s rokom 1989 na železnej opony. Konferencia nepochybne prispela k výmene nových poznatkov a všeobecne možno konštatovať, že susedné Rakúsko má o tému revolučných zmien roka 1989 neutíchajúci záujem.

Beáta Katrebová Blehová

WE WANT FREEDOM! VERNISÁŽ VÝSTAVY VO WASHINGTONE

V utorok 22. októbra 2019 sa v priestoroch Elliott School for International Affairs na pôde Georgetown University uskutočnila prezentácia výstavy Ústavu pamäti národa s názvom We Want Freedom!

V úvode vernisáže privítala hostí Marlene Laurelle, riaditeľka Elliott School Institute for European, Russian and Eurasian Studies. Vo svojom príhovore ocenila, že sa výstava o historickom roku 1989 môže prezentovať v priestoroch univerzity, keďže s týmito historickými udalosťami je potrebné oboznámiť najmä mladú generáciu.

Predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy vo svojom príhovore vyzdvihol odvahu ľudí, ktorí v novembrových dňoch vyšli do ulíc a žiadali slobodu. Poukázal na úlohu študentov, ktorí ako prví vyšli do ulíc, a to v Bratislave, ako aj v Prahe. Prítomným tiež v krátkosti predstavil Ústav pamäti národa ako pamäťovú inštitúciu mapujúcu obdobie neslobody v slovenských dejinách.

Velvyslanec Slovenskej republiky vo Washingtone Ivan Korčok pripome-

nul dôležitosť roku 1989 ako jedného z kľúčových mílnikov moderných slovenských dejín, keď po rokoch totality prišla sloboda a demokracia. Dodal, že tieto hodnoty však nemožno považovať za samozrejmosť, a práve to je odkaz roku 1989, kedy o tieto hodnoty museli zápasíť ľudia na námestiach.

Zástupca amerického State Departmentu Phillip Reeker vyzdvihol atlantické spojenectvo Slovenska s USA a pripomenul, že je v súčasnosti možné práve vďaka udalostiam roku 1989.

Záverečný príhovor počas vernisáže predniesol minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Miroslav Lajčák. Okrem hodnoty slobody a úlohy mladých ľudí v roku 1989 pripomenul aj pochod bratislavských študentov zo 16. novembra 1989, ktorý bol prológom Nežnej revolúcie.

Vernisáž výstavy vzbudila záujem verejnosti a navštívilo ju viac ako sto návštevníkov. Po príhovoroch mali možnosť pozrieť si nielen panely, ale tiež televíznu projekciu viacerých doposiaľ neprezentovaných fotografií.

Minister zahraničných vecí SR Miroslav Lajčák počas príhovoru na slávnostnej vernisáži. V pozadí zástupca amerického State Departmentu Phillip Reeker (Foto: ZÚ SR vo Washingtone)

Samotná výstava zachytáva dramatické udalosti spojené s pádom komunistického režimu na Slovensku, resp. v Československu. Jednotlivé panely oboznamujú návštevníkov s vývojom komunistického režimu v Československu až do revolučných udalostí roku 1989. Detailne sa zaoberajú všetkými kľúčovými udalosťami revolúcie od jej vypuknutia cez aktivity študentov, zakladanie opozičných hnutí, masové demonštrácie až po generálny štrajk a politické rokovania okrúhlych stolov. Osobitnú pozornosť autori venovali aktivitám Štátnej bezpečnosti a slobodným voľbám v roku 1990, ktoré definitívne potvrdili pád totalitného režimu a obnovenie demokracie.

ODBORNÝ SEMINÁR BRATIA VO VIERE

Dňa 29. októbra 2019 sa v priestoroch Národnej rady SR uskutočnilo podujatie o spolupráci medzi poľskými a slovenskými veriacimi v období neslobody s názvom Bratia vo viere. Spolupráca poľských a slovenských veriacich počas komunizmu.

Podujatie slávnostne otvorili podpredseda Národnej rady Slovenskej republiky Martin Klus, poslanec poľského Sejmu a predseda poľsko-slovenskej parlamentnej skupiny Jerzy Polaczek, veľvyslanec Poľskej republiky v Bratislave Krzysztof Strzałka, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ján Pálffy a zástupca predsedu poľského Ústavu národnej pamäti Mateusz Szpytma. Vo svojich príhovoroch vyzdvihli spoluprácu, ktorá pred rokom 1989 napriek hrozbám a represiam komunistických režimov priniesla

pomoc nielen pri dovoze náboženskej literatúry, ale vo všeobecnosti pomohla prenasledovaným veriacim v ich zápase za náboženskú slobodu.

Prvú prednášku počas odborného seminára predniesol profesor cirkevných dejín na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Jozef Halko. Zameril sa v nej na snahy Slovákov navštíviť púte Jána Pavla II. v Poľsku a pozvať ho na Slovensko, čo však komunistický režim systematicky maril.

S príspevkami vystúpili tiež autori výstavy, historici Miroslaw Szumiło (Ústav národnej pamäti, Varšava) a František Neupauer (Ústav pamäti národa).

Na diskusii, ktorá doplnila blok prednášok, sa zúčastnili viacerí priami aktéri udalostí pred rokom 1989. Medzi účastníkmi bol Branislav Borovský,

Výstava Bratia vo viere v priestoroch Národnej rady SR (Foto: Andrea Púčiková)

ktorý bol v roku 1983 za prenášanie náboženskej literatúry zatknutý.

Po odborných príspevkoch nasledovala projekcia filmu Stopy v snehu, ktorý Ústav pamäti národa natočil v roku 2015, a možnosť prezrieť si výstavu Bratia vo viere. Expozícia na osemnástich paneloch priniesla prehľad ťažiskových tém v spolupráci veriacich na oboch stranách Tatier. Jej súčasťou boli aj svedecké výpovede aktérov historických udalostí.

ANNUS MIRABILIS. ROK 1989 A SLOVENSKO: OD TOTALITY K DEMOKRACII

V dňoch 12. a 13. novembra 2019 sa v priestoroch Historickej budovy Národnej rady Slovenskej republiky uskutočnila pod záštitou prezidentky SR medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *Annus mirabilis. Rok 1989 a Slovensko: Od totality k demokracii*. Organizátorom konferencie bol Ústav pamäti národa v spolupráci s Klubom '89, Slovenským národným múzeom a Slovenským národným archívom. Generálnym partnerom podujatia bola Európska sieť Pamäť a Solidarita.

Na konferencii odzneli prednášky renomovaných historikov z Európy, Kanady a Spojených štátov amerických, predovšetkým prednášky prof. Wolfganga Muellera z Viedenskej univerzity, prof. Jamesa Krapfla z MacGill Univerzity v Montreali, prof. Marka Kramera z Harvardskej univerzity, prof. Olgy Pavlenko z Ruskej štátnej univerzity humanitných vied, prof. Etienna Boiserieho z Inštitútu orientálnych jazykov a civilizácií v Paríži a ďalších významných historikov z Poľska, Maďarska, Ru-

Otvorenie konferencie (Foto: Branislav Kinčok)

munska, Chorvátska, Lotyšska, Rakúska a Slovenska. Na konferencii vystúpil aj bývalý poradca sovietskeho generálneho tajomníka Michaila Gorbačova, Aleksandr Cipko, ako aj námestník Ruského štátneho archívu súčasných dejín Michail Prozumenščikov. Na konferencii

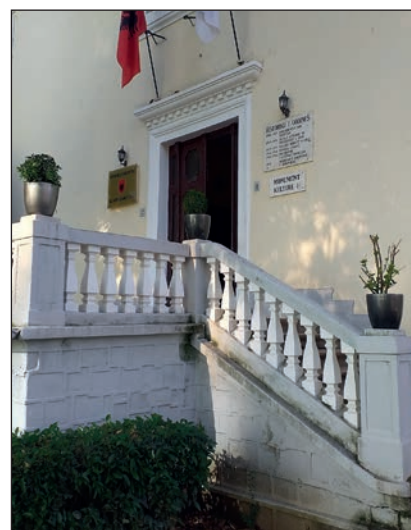
odznelo množstvo zaujímavých a nových poznatkov v súvislosti s revolučnými procesmi v roku 1989. Časť konferencie bola zameraná na archívne pramene k roku 1989 a vo večerných hodinách sa konali dva okrúhle stoly s priamymi účastníkmi revolúcií v roku 1989.

PREZENTÁCIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY NA PODUJATÍ K VÝROČIU NEŽNEJ REVOLÚCIE V DŇOCH 20. – 21. NOVEMBRA 2019 V TIRANE

Pri príležitosti 30. výročia pádu komunistického režimu zastupiteľský úrad Slovenskej republiky v Tirane v spolupráci so Zastupiteľským úradom Českej republiky usporiadal sériu podujatí, ktorými sa pripomenuli významné udalosti roku 1989. Podujatie sa začalo slávnostnou recepciou spolu s otvorením výstavy a pokračovalo prednáškami na Fakulte politických vied Univerzity v Tirane určenej pre albánskych študentov. Na tému transformačných a integračných procesov, ktoré sa započali rokom 1989, hovorila Věra Stojarová z Masarykovej univerzity v Brne a pád komunistického režimu v bývalom Československu v širších medzinárodnopolitických súvislostiach priblížila Beáta Katrebová Blehová z Ústavu pamäti národa. Treba vyzdvihnúť, že

študenti kladli množstvo otázok a celkovo prejavili záujem o revolučné procesy v roku 1989 a následnú demokratizáciu v Česku a na Slovensku najmä v súvislosti s aspiráciami Albánska o vstup do Európskej únie. Druhé kolo prednášok sa uskutočnilo v priestoroch Akadémie vied Albánska na Historickom ústave za prítomnosti elity sociálnych vied v Albánsku. Diskusiu viedla prof. Ana Lalaj, riaditeľka Centra pre výskum studenej vojny. Prítomné publikum zaujímali najmä otázky o charaktere komunistických režimov, ich porovnanie v rámci Východného bloku, procesy destalinizácie a najmä spôsob a príčiny rozdelenia Česko-Slovenska v roku 1992.

Beáta Katrebová Blehová

Historický ústav Akadémie vied Albánska
(Foto: Beáta Katrebová Blehová)

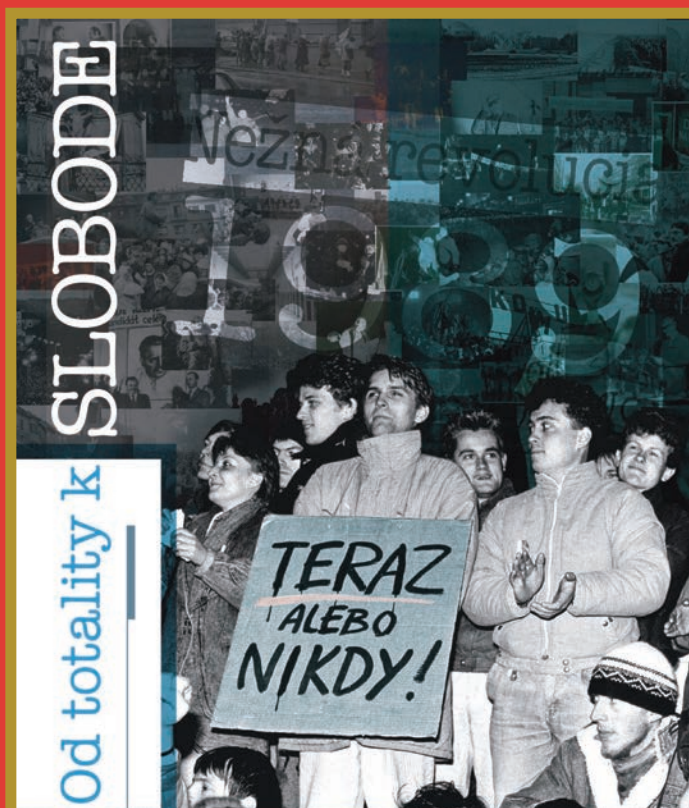
VIDEOZÁZNAMY DISKUSNÝCH VEČEROV

Od roku 2008 organizuje Ústav pamäti národa pravidelný cyklus Diskusné večery Ústavu pamäti národa. Podujatie sa spravidla koná raz mesačne v priestoroch Poľského inštitútu v Bratislave. Diskusie, na ktoré ÚPN pozýva historikov a ďalších odborníkov zo Slovenska a zahraničia, sa týkajú historických tém i súčasných otázok súvisiacich s obdobím neslobody. Pre širšiu verejnosť, ktorá sa nemôže priamo zúčastniť diskusného večera, vyhotovuje ÚPN videozáznamy zachytávajúce celý priebeh diskusie. Zaujímavosť ich môžu nájsť na webovej stránke ÚPN (www.upn.sk) alebo priamo na našom YouTube kanáli (Ústav pamäti národa).

**V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky**

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2019
ISBN 978-80-89335-89-3

OD TOTALITY K SLOBODE. NEŽNÁ REVOLÚCIA 1989 PETER JAŠEK – ONDREJ PODOLEC – BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ – JERGUŠ SIVOŠ

Publikácia pracovníkov Ústavu pamäti národa je venovaná problematike pádu komunistického režimu na Slovensku v roku 1989 v širších medzinárodných súvislostiach. Čitateľovi prináša nielen kľúčové udalosti Nežnej revolúcie na Slovensku, ale približuje mu aj pôsobenie komunistického režimu a jeho obete, dramatickú situáciu druhej polovice 80. rokov a napokon aj dôsledky, ktoré so sebou rok 1989 priniesol. Nevyhýba sa ani situácii v slovenských regiónoch a reflektuje aj témy ako študentské hnutie, aktivity hercov v prelomových dňoch Novembra 89, vznik a pôsobenie Verejnosti proti násilliu, rezignáciu komunistickej strany, politické rokovania a zmeny, slobodné voľby či pamäťovú politiku. Súčasťou publikácie je aj rozšírené kalendárium zachytávajúce aj zahraničnopolitický kontext v rokoch 1985 – 1990. Publikácia je rozdelená do 20 kapitol, pričom zahŕňa aj bohatú fotografickú časť vrátane množstva doteraz nepublikovaných fotografií, ktoré ÚPN získal akvizičnou činnosťou v roku 2019. Kniha je dostupná aj zahraničným záujemcom, nakoľko všetky texty sú v slovenskej aj anglickej verzii.